

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЛАНДОВСЬКИЙ ЯРОСЛАВ ЕМІЛОВИЧ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

УДК 342.924

**КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ АВТОНОМІЇ
ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСІ (1919-1938 рр.)**

12.00.02 – конституційне право; муніципальне право

Подається на здобуття наукового ступеня *кандидата юридичних наук*

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Я.Е.Ландовський

Науковий керівник:

Фрідманський Р.М.

кандидат юридичних наук

Ужгород – 2021

АНОТАЦІЯ

Ландовський Я.Е. Конституційні засади автономії Підкарпатської русі (1919-1938 рр.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». – Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет», Ужгород, 2021.

У дисертації розв’язані актуальні наукові завдання, які полягали у повному та комплексному дослідженні конституційно-правового регулювання автономії Підкарпатської Русі в 1919–1938 рр. та ґрунтовному аналізі складових елементів такого регулювання. Найбільш важливими результатами дослідження є такі:

Вказано, аналіз історико-правової літератури переконливо свідчить, що до цього часу не маємо всебічного історико-правового дослідження суспільно-політичних процесів в їх тісному зв’язку з еволюцією правового статусу Підкарпатської Русі в першій Чехословацькій республіці. В літературі до цього часу панує діаметральне розходження в поглядах на автономію, можливість її здійснення та доцільність, започатковане ще в 20-х рр. У громадянському суспільстві країн Європи та США початку 20-го століття домінуючими у публічній сфері тали суспільні, громадські інтереси. При цьому, виникнення ряду громадських об’єднань в цей час пов’язують із потребою встановлення стійких каналів зв’язку між багатоманітними структурованими групами інтересів і владними інститутами. В цей час основні інститути громадянського суспільства стали розглядати саме як підставу (базис) демократії в цілому, а демократія, як перенесення властивого громадянському суспільству соціального плюралізму на рівень держави в особі її органів. Основні складові громадянського суспільства, що були закладені на початку 20-го століття, в подальшому виконали функцію «тріггера» у поваленні комуністичного режиму в країнах Східної Європи. В

той же час, причинами проблем, що виникли під час перехідного періоду до демократичної, соціальної та правової держави, які можна було спостерігати в Чехословаччині, а також Україні, слід пов'язувати з історичною слабкістю наявного там громадянського суспільства.

Визначено, на початку 20-го століття державницька роль русинського суспільства була практично непомітна. Була відсутня навіть найменша можливість національної консолідації та організації. В результаті підкарпаторусинське суспільство в момент розпаду Австро-Угорщини восени 1918 р., вибуху національно-визвольних рухів пригнічених, бездержавних народів монархії, опинилось без політичної еліти, без національної програми. Саме тому, на наш погляд, говорячи про громадянське суспільство, слід, в першу чергу відзначати особливу роль русинської еміграції в США та Канаді. Значна її частина досягла значного матеріального рівня, отримала можливість створити свої об'єднання, релігійні, професійні, взаємної допомоги, дякуючи цьому вона зберігала свою національну ідентичність. Так, саме політична активність найбільших із організацій русинів в США та їх лідерів і допомогла визначити місце та роль Підкарпатської Русі у складі Чехословаччини. Все це сприяло формуванню перших конкретних державотворчих концепцій відносно підкарпаторусинського краю в другій половині 1918 р., появу і конкретизацію їх також у програмах чехословацького закордонного руху опору.

Вказується, приклад історії створення та діяльності рад на території Підкарпатської Русі, їх досвід намагання розбудови власної державності, дає нам підстави стверджувати, що прийняті ними рішення та фактична діяльність базувалися скоріше на конфронтації навколо різних політичних ідей, релігійних уподобань, ніж була заснована на ідеях єдності та патріотизму, забезпечення матеріального та духовного зростання, цілісності території Підкарпатської Русі. Міжнародна договірна система, або ж відома Версальська мирна з формально-правового боку система, створювала правову основу, згідно з якою чехословацький уряд юридично і практично

мав реалізувати особливий статус централізованої підкарпаторусинської території складі Чехословацької республіки. Підсумовуючи складний, неоднозначний бурхливий державотворчий процес в Центральній Європі на завершенні першої світової війни, втягнені до якого були південнокарпатські русини, можемо констатувати, у порівнянні з іншими бездержавними народами Австро-Угорщини ситуація точки зору соціальної, політичної, культурно-національної в русинській спільноті була найважчою і найскладнішою. Соціально-економічна відсталість, наслідки твердої політики мадяризації угорського уряду визначали слабкість і невиразність національної самосвідомості русинського населення. Його в значній мірі денаціоналізована, слабка інтелектуальна еліта майже до кінця першої світової війни не спромоглась на визначення шляхів державно-правового розвитку краю і його населення ні в рамках Угорського королівства, ні тим більше за його межами. І діяльність обмежувалась спробами покращення економічного та культурного положення русинів, збереження залишків культурного та конфесійного відособлення в рамках Угорщини.

Зумовлено, слід віддати належне дипломатичній спритності чехословацьких діячів, Т.Масарика, Е.Бенеша, К.Крамаржа, М.Штефаника, які зуміли переконати представників Антанти у необхідності формування Чехословаччини з чеських земель, Словаччини і Підкарпатської Русі і створення таким чином в Центральній Європі держави, яка ніколи до того не існувала на карті Європи. Підкарпаторусинське політичне представництво, за виключенням американських русинів, не мало викристалізуваної уяви про майбутнє свого краю навіть у момент розпаду Австро-Угорщини. До того ж деякі групи, як ми вказували вище, мали неприйнятну для держав-переможців орієнтацію (Угорщина, Росія), або нереальну в даній обстановці (Україна). Ось чому загальноприйнятою врешті-врешт стала чехословацька, яку в той же час посилено проводили не тільки чехословацька дипломатія і американські русини, але саме держави-переможці. Спроби протистояння з боку новоствореної Угорської республіки в кінці 1918 р., її проголошення

т.зв. автономної «Руської країни» не мали шансів на успіх. Сама ця «автономія», була всього однією з перших в історії Підкарпатської Русі ХХ ст. легіслативною фікцією, яку розпізнали навіть малодосвідчені підкарпатські політичні діячі.

Доведено, формулювання статусу автономної Підкарпатської Русі в складі Чехословацької республіки йшло паралельно русинськими політичними угрупованнями і чехословацькою дипломатією. Перемогла сильніша, дипломатія Чехословаччини, підтримувана дипломатією Франції, Великобританії, США. Наслідок, зафіксований у мирних договорах Версальської системи, підкарпатські русини мали і могли тільки визнати як реальну даність, змінити або покращити його на свою користь вони не мали ніякої змоги. На початку 20-х рр. на Підкарпатській Русі була сформована нижня і середня ланки адміністративного управління, чітко пов'язані і підпорядковані центральним міністерствам. Ці установи не мали нічого спільного з обіцяною автономією. Швидкість їх формування і підпорядкування Празі уряд пояснював катастрофічною ситуацією в краї внаслідок розпаду старої угорської системи, небезпекою виникнення соціальних заворушень, відсутністю місцевих освічених і лояльних новій державі кадрів.

Обґрунтовано, видання «Генерального статуту» було демонстративною спробою чехословацької влади і президента показати, що Прага у питанні державно-правового становища Підкарпатської Русі планомірно йде шляхом здійснення постанов мирного договору. Однак ця демонстрація нібито бажання влади була занадто невдалою і в тій формі, в якій була окреслена в «Генеральному статуті», не мала нічого спільного з конституційним актом, а тому і не могла виконати функцію підготовки реалізації автономії Підкарпатської Русі. Це відразу ж зрозуміли навіть недосвідчені у державно-правових справах підкарпатські політичні діячі всіх напрямків. Конституційно-правовий статус Підкарпатської Русі був визначений Конституцією Чехословацької Республіки від 29 лютого 1920 р. Відповідно

до основного закону, Підкарпатська Русь де-юре отримала автономію на умовах Малого Сен-Жерменського мирного договору від 10 жовтня 1918 р. Окрім того, новостворений конституційний акт заклав всі підвалини для реалізації механізму вільного розвитку національних, релігійних меншин, їхніх мов. Одним із перших у цьому ряду перебували русини (українці) Закарпаття. Де-факто, схвалення конституції Чехословацької республіки не тільки не привело до виконання владою ЧСР її міжнародного зобов'язання щодо надання східній провінції, Підкарпатській Русі, автономії згідно постанов мирного Малого Сен-Жерменського договору, але фактично її віддалило на невизначений час. Чехословацька влада, поступаючи згідно своїм централістським намірам і планам, не виявила найменшого бажання навіть приступити формування автономних структур на Підкарпатській Русі.

Як показав політичний розвиток і стратифікація політичних сил на Підкарпатській Русі, у 20-х р. підкарпатська спільнота розвивалась динамічно і до кінця десятиліття за час перебування краю у складі демократичної Чехословацької республіки досягла визначної стабільності. В краї утворилась стабільна система (8-12 політичних партій), але це в більшості були тимчасові угруповання, незареєстровані відповідно діючі поза законом). Населення в цей період цілком звикало до повноцінного політичного життя. Його політичний досвід розширювали не тільки політичні партії, що як правило активізувались у передвиборний період, але і культурні товариства: українські «Просвіта», «Общество им.А.Духновича», угорські, німецькі та єврейські русино-русофільські культурні товариства, молодіжні спортивні товариства «Пласт», «Скаут», «Сокол». Не зважаючи на бурхливе становлення та розвиток політичних партій Підкарпатської Русі, наявність ряду важливих питань статусу регіону в їх програмних документах (майже всі мали автономістські вимоги у своїй програмі), невирішеною по факту, залишалась проблема державно-правового статусу Підкарпатської Русі, що з одного боку викликало невдоволення майже у всіх прошарках і національних групах спільноти, а з іншої стимулювало подальшу активність

політичних партій, які майже всі мали автономістські вимоги у своїй програмі.

Визначено, нормативні акти («жупний закон» і розпорядження влади № 476), що були видані для регулювання місцевого управління на Підкарпатській Русі, не тільки не наблизили здійснення автономного статусу Підкарпатської Русі, але щоразу більше його віддаляли. Місцеве управління модифікувалось таким чином, щоб воно відповідало централістській формі державної системи Чехословацької республіки. Адміністративна реформа 1927 р. в Чехословаччині, була викликана необхідністю ліквідації габсбурзької спадщини з одного боку. З іншого, вона створювала умови для організації державного адміністративного управління нового типу, що базувалось на поєднанні централізованого управління і єдиній системі державного управління. самоуправління в Підкарпатська Русь в цій системі отримала такий же статус, як і три інші землі Чехословацької республіки. Проте її позиція і надалі залишалась тимчасовою з врахуванням умови приєднання до республіки на основі Сен-Жерменського мирного договору та статті Конституції 1920 р. В цілому реформа мала уніфікаційний, централістський характер по відношенню не лише до Підкарпатської Русі, але і Словаччини, що привело їх під повний контроль чехословацької влади. Автономію Підкарпатської Русі віддалила у невідоме майбутнє.

Перша Чехословацька республіка як демократична держава перестала існувати, так і не виповнивши щодо Підкарпатської Русі ні свої міжнародні зобов'язання згідно Малого Сен-Жерменського договору 1919 р., ні її право, записане в Конституції республіки 1920 р. Слід сказати, що аргументація політичної еліти Чехословацької республіки щодо неготовності підкарпатської спільноти і її політичного спектру до взяття управління краю до своїх рук була справедливою тільки тимчасово. Адже сама Чехословацька республіка виконала цивілізаційну роль, створивши модерну систему управління, хоч і з чеським урядництвом, сучасну інфраструктуру, модерну систему охорони здоров'я, шкільництво хоч і хаотичне в мовному

відношенні, але обов'язкове семирічне. Вона підготувала в своїх школах високоосвічених молодих людей, які уже в кінці 20-х рр. могли зайняти в системі управління місця чеських адміністраторів. Проте такої можливості вони не одержали, бо привілейоване владою чеське урядництво в Підкарпатській Русі уже встигло набути колоніального синдрому і ні за що не хотіло поступатись насидженими і добре оплачуваними місцями. В результаті Чехословацька республіка одержала нове покоління критиків із рядів підкарпатської молоді, що залишались без праці і мимо всіх вигод, які давала теоретично демократична система республіки. В такій ситуації, посиленій бідами, що їх принесла господарська криза 1929-1933 р., набуття краєм автономії здавалось всім верствам на Підкарпатській Русі спасінням від всіх зол, хоч це була явна ілюзія. Але і ця ілюзія була нездійснена, бо празька централістична бюрократія сприймала підкарпатську не політичну еліту рівноцінного партнера на переговорах і успішно її ігнорувала аж до падіння першої Чехословацької республіки в результаті Мюнхенського диктату.

Ключові слова: конституційно-правове регулювання, Підкарпатська Русь, автономія, Чехословацька республіка, конституція.

SUMMARY

Landovsky Ya.E. Constitutional principles of the autonomy of the Podkarpatska Rus (1919-1938). - Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of legal sciences on a specialty 12.00.02 «Constitutional law; municipal law ". - State Higher Educational Institution "Uzhhorod National University", Uzhhorod, 2021.

The dissertation solves topical scientific problems, which consisted in a complete and comprehensive study of the constitutional and legal regulation of the autonomy of Podkarpatska Rus in 1919-1938 and a thorough analysis of the constituent elements of such regulation. The most important results of the study are as follows:

It is indicated that the analysis of historical and legal literature convincingly shows that we still do not have a comprehensive historical and legal study of socio-political processes in their close connection with the evolution of the legal status of Podkarpatska Rus in the first Czechoslovak Republic. There is still a diametrical difference in the literature on views on autonomy, the possibility of its implementation and expediency, which began in the 1920s. In civil society in Europe and the United States in the early 20th century, public and public interests dominated the public sphere. At the same time, the emergence of a number of public associations at this time is associated with the need to establish stable channels of communication between diverse structured interest groups and government institutions. At this time, the basic institutions of civil society began to be seen as the basis (basis) of democracy as a whole, and democracy as the transfer of inherent in civil society social pluralism to the level of the state in the face of its organs. The main components of civil society, which were founded in the early 20th century, later served as a "trigger" in the overthrow of the communist regime

in Eastern Europe. At the same time, the causes of the problems that arose during the transition to democracy, social and rule of law that could be observed in Czechoslovakia, as well as in Ukraine, should be attributed to the historical weakness of the existing civil society there.

Certainly, at the beginning of the 20th century the state role of Ruthenian society was practically invisible. There was not the slightest possibility of national consolidation and organization. As a result, Podkarpatska Rus society at the time of the collapse of Austria-Hungary in the autumn of 1918, the explosion of national liberation movements of the oppressed, stateless peoples of the monarchy, found itself without a political elite, without a national program. That is why, in our opinion, speaking of civil society, we should first note the special role of Ruthenian emigration to the United States and Canada. Much of it has reached a significant material level, has been able to create their own associations, religious, professional, mutual assistance, thanks to which it has preserved its national identity. Thus, it was the political activity of the largest Ruthenian organizations in the United States and their leaders that helped determine the place and role of Subcarpathian Russia in Czechoslovakia. All this contributed to the formation of the first concrete state-building concepts regarding the Podkarpatska Rus region in the second half of 1918, and their appearance and concretization also in the programs of the Czechoslovak foreign resistance movement.

It is pointed out that the example of the history of creation and activity of councils in Subcarpathian Russia, their experience of trying to build their own statehood, gives us reason to say that their decisions and actual activities were based on confrontation over different political ideas, religious preferences. and patriotism, ensuring material and spiritual growth, the integrity of the territory of Podkarpatska Rus. The international treaty system, or the well-known Versailles peace system, formally provided the legal basis for the Czechoslovak government to legally and practically implement the special status of a centralized Subcarpathian territory within the Czechoslovak Republic. Summing up the complex, ambiguous rapid state-building process in Central Europe at the end of

the First World War, which involved the South Carpathian Ruthenians, we can state, in comparison with other stateless peoples of Austria-Hungary, the situation in terms of social, political, cultural and national in the Ruthenian community. and the most difficult. Socio-economic backwardness, the consequences of the firm policy of Magyarization of the Hungarian government determined the weakness and vagueness of the national identity of the Ruthenian population. Its largely denationalized, weak intellectual elite almost until the end of the First World War failed to determine the ways of state and legal development of the region and its population, neither within the Kingdom of Hungary, much less abroad. I activity was limited to attempts to improve the economic and cultural situation of the Ruthenians, preserving the remnants of cultural and religious secession within Hungary.

Of course, we should pay tribute to the diplomatic skills of Czechoslovak figures, T. Masaryk, E. Beneš, K. Kramarž, M. Štefanik, who managed to convince the Entente of the need to form Czechoslovakia from the Czech lands, Slovakia and Podkarpatska Rus and thus create in Central Europe is a state that has never existed on the map of Europe before. Subcarpathian Ruthenian political representation, with the exception of American Ruthenians, did not have a crystallized idea of the future of their land, even at the time of the collapse of Austria-Hungary. In addition, some groups, as we indicated above, had an unacceptable orientation for the victorious states (Hungary, Russia), or unrealistic in this situation (Ukraine). That is why the Czechoslovak one, which at the same time was intensively pursued not only by Czechoslovak diplomacy and American Ruthenians, but by the victorious states, eventually became generally accepted. Attempts to confront the newly created Hungarian Republic at the end of 1918, its proclamation of the so-called autonomous "Podkarpatska Rus" had no chance of success. This "autonomy" was only one of the first in the history of Podkarpatska Rus in the XX century. legitimacy fiction, which was recognized even by inexperienced Subcarpathian politicians.

It is proved that the formulation of the status of autonomous Subcarpathian Russia as part of the Czechoslovak Republic went hand in hand with Ruthenian political groups and Czechoslovak diplomacy. The stronger diplomacy was won by Czechoslovakia, supported by the diplomacy of France, Great Britain, and the United States. The consequence recorded in the peace treaties of the Versailles system, the Subcarpathian Ruthenians had and could only recognize as a reality, change or improve it in their favor, they had no way. In the early 1920s, the lower and middle levels of administrative management were formed in Subcarpathian Russia, clearly connected and subordinated to the central ministries. These institutions had nothing to do with the promised autonomy. The government explained the speed of their formation and subordination to Prague by the catastrophic situation in the region due to the collapse of the old Hungarian system, the danger of social unrest, and the lack of local educated and loyal personnel to the new state.

Reasonably, the publication of the General Statute was a demonstrative attempt by the Czechoslovak authorities and the president to show that Prague was systematically pursuing the provisions of the peace treaty on the question of the state and legal status of Subcarpathian Russia. However, this demonstration of the authorities' alleged desire was too unsuccessful and, in the form outlined in the General Statute, had nothing to do with the constitutional act and therefore could not fulfill the function of preparing for the realization of the autonomy of Subcarpathian Russia. This was immediately understood even by inexperienced Subcarpathian politicians of all directions in state and legal affairs. The constitutional and legal status of Subcarpathian Russia was determined by the Constitution of the Czechoslovak Republic of February 29, 1920. According to the Basic Law, Podkarpatska Rus de jure gained autonomy under the terms of the Small Saint-Germain Peace Treaty of October 10, 1918. In addition, the newly created constitutional act all the foundations for the implementation of the mechanism of free development of national and religious minorities, their languages. Ruthenians (Ukrainians) of Transcarpathia were one of the first in this

series. De facto, the adoption of the constitution of the Czechoslovak Republic not only failed to fulfill the Czechoslovak authorities' international obligation to grant the eastern province, Subcarpathian Russia, autonomy under the provisions of the Peaceful Treaty of Little Saint-Germain, but effectively postponed it indefinitely. The Czechoslovak authorities, acting in accordance with their centralist intentions and plans, did not show the slightest desire to even begin the formation of autonomous structures in Podkarpatska Rus.

Key words: *constitutional and legal regulation, Podkarpatska Rus, autonomy, Czechoslovak Republic, constitution.*

Список опублікованих праць за темою дисертації:

1. Landovsky Ya., Constitutional principles of autonomy of «Podkarpatska Rus»: to the statement of the problem. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. Issue. 6 (Vol. 1). S. 254-258.
2. Ландовський Я.Е. Державна приналежність Підкарпатської русі (1918-1919 рр.): концептуальні засади. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 62. 2020. С. 44-47.
3. Landovsky Ya., State-Building Processes in Transcarpathia: Some Aspects. *European Humanitarian Studies*. 2020. № 2. P. 39-43.
4. Ландовський Я. Е., Схвалення Конституції Чехословаччини 1920 р. і еволюція конституційно-правового статусу Підкарпатської Русі в складі республіки. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 63. 2021. С. 61-65.
5. Landovsky Ya., The Constitutional Acts of Czechoslovakia in 1920: legal status of Podkarpatska Rus. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2021. Issue. 1. S. 295-298.
6. Ландовський Я. Е., Система захисту прав людини у Чехословаччині за конституцією 1920 р. *Верховенство права та правова держава : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 16–17 жовтня 2018 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2018. С. 39–41.
7. Landovsky Ya., Constitutional and legal status of Podkarpatska Rus: some aspects. *Právna veda a prax v treťom tisícročí: zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie (Košice, 27.–28. február 2019)*. Košice, 2019. S. 38–39.
8. Ландовський Я.Е. Державно-правові відносини в Чехословаччині (питання Підкарпатської Русі). *Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів*

та теми забезпечення прав національних меншин. Матеріали V Науково-практичної конференції (м.Ужгород, 25 вересня 2020 року). Ужгород. 2020. С. 310-313.

9. Ландовський Я.Е. Конституційно-правове забезпечення автономії Підкарпатської Русі: окремі аспекти. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (1-2 липня 2020 року, м.Арад, Румунія). С. 18-20.*

10. Ландовський Я.Е. Конституційно-правовий механізм забезпечення автономії Підкарпатської Русі. *Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 8–9 травня 2020 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2020. С. 38-40.*

ЗМІСТ

Вступ

РОЗДІЛ 1. ПРАВОВА ОСНОВА ВКЛЮЧЕННЯ ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСІ ДО СКЛАДУ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ

1.1 Конституційні засади автономії Підкарпатської Русі: історичні, доктринальні та методологічні питання

1.2 Роль та місце громадянського суспільства у вироблені концепцій державності Підкарпатської Русі

1.3 Державно-правовий статус Підкарпатської Русі у рішеннях русинських Рад 1918-1919 рр.

1.4 Питання державності та права Підкарпатської Русі на Паризькій (Версальській) мирній конференції (1919-1920 рр.)

РОЗДІЛ 2. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ІНТЕГРАЦІЇ ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСІ ДО ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

2.1 Правові засади організації та діяльності цивільної адміністрації та військового управління на території Підкарпатській Русі

2.2 Схвалення конституції Чехословаччини 1920 р. та еволюція конституційно-правового статусу Підкарпатської Русі в складі республіки

РОЗДІЛ 3. ЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ НА ПІДКАРПАТСЬКІЙ РУСІ В 20-Х РОКАХ ХХ СТ.

3.1 Роль та місце політичних партій у формуванні системи адміністративного управління на Підкарпатській Русі

3.2 Правові засади організації та діяльності крайової адміністрації Підкарпатської Русі

3.3 Політична криза Версальської системи в Європі та її вплив на державно-правове становище Підкарпатської Русі

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ДОДАТКИ

ВСТУП

Актуальність теми. Останніми роками в країнах Центральної та Східної Європи все більшою підтримкою користуються партії правого спрямування, в публічних виступах представників яких одне з провідних місць займає тема т.зв. «історичної правди», національної політики та національної пам'яті. Зростаюча популярність правих ідей знаходить своє відображення в заявах та діях високопосадовців, частина яких має антиукраїнський зміст. При цьому, весь час звучать заклики до автономізації окремих регіонів нашої держави. Певною мірою такі кроки збігаються з прагненням Росії підважити державний суверенітет Української держави над її територією. І хоча офіційна зовнішня політика країн Центральної і Східної Європи залишається переважно дружньою щодо України, використання деякими громадянами та їхніми групами в цих країнах націоналістичної риторики на рівні як теоретичних, так і повсякденних практик, є серйозним викликом для всієї системи національної безпеки України.

Лише зважена оцінка усіх історичних обставин формування державно-правових відносин у Підкарпатській Русі (1919-1938 рр.), неупереджене наукове осмислення правових документів, розроблення та реалізація міжнародної інтеграційної політики на Підкарпатській Русі в цей період здатні стати запорукою консолідації української нації, миру і міжнародної безпеки.

Двадцятирічне перебування в складі демократичної Чехословацької республіки створило оптимальні умови для різнобічного національно-культурного розвитку Закарпаття, хоча не варто його ідеалізувати. Завдяки активній діяльності українських партій, товариств, окремих громадсько-культурних діячів поступово зростала національна свідомість краян, які, фактично, пройшли своєрідну еволюцію від угорських русинів до

закарпатських українців, самоусвідомлення своєї ідентичності, до ідеї політичної єдності з усім українським народом.

Загалом як у вітчизняній, так і в зарубіжній науці введено до наукового обігу та проаналізовано значну кількість документів, вивчення яких дозволяє скласти комплексне уявлення про розвиток Закарпаття у міжвоєнний період, відповісти на непрості питання формування держави та права минулого українського народу, сформулювати пріоритети майбутніх наукових розробок. Подальше з'ясування місця та ролі Підкарпатській Русі (1919-1938 рр.), значною мірою унеможливить сучасні політичні спекуляції як з боку деяких сусідніх держав, так і антиукраїнських сил всередині країни, сприятиме зміцненню національної безпеки України.

Значний внесок у вивчення державотворчих процесів Карпатської України зробив професор М.Вегеш. Підсумком багатолітніх досліджень цієї проблематики можна вважати колективну монографію Закарпатських науковців під його керівництвом «Вони боронили Карпатську Україну». Також важливими для дослідження цієї проблеми є праці О.Пагір'я та А.Кентія. Цю проблематику досліджували відомі історики-науковці М.Токар, В.Басараб, З. Книш, В.Косик, П.Мірчук, М.Могорита, М.Плав'юк, М.Посівничий, Ю. Химинець та багато інших.

На цій науковій ниві працювали або продовжують працювати такі дослідники як: В.Білоцерківський, Ю.Бисага, М. Болдижар, М. Громовчук, М.Дзидз, М. Держалюк, П. Захарченко, В. Кульчицький, В.Лемак, М. Палінчак, В. Пупена, О.Підлуцький, І.Терлюк, М.Тиводар, В. Тимчак, Б.Тищик та інші.

Однак у вітчизняній та зарубіжній конституційно-правовій науці практично відсутні комплексні роботи, які були б присвячені дослідженню питань конституційно-правового статусу Підкарпатської Русі у 1919–1938 рр.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження відповідає пріоритетним напрямкам розвитку правової науки на 2016-2020 роки, затвердженим Постановою Загальних

зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 р., Плану заходів з виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» у 2015 році, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 4 березня 2015 року № 213-р., а також плану науково-дослідної роботи кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет» на 2015-2020 рр. Тема дослідження є складовою частиною комплексної теми «Конституційне будівництво в країнах Центральної Європи у XX-XXI ст.», яка розробляється науковцями Ужгородського національного університету (номер державної реєстрації 0198U007793).

Метою дисертаційної роботи є на основі аналізу вітчизняних історичних, наукових, науково-публіцистичних джерел, раніше діючого законодавства й узагальнень практики його реалізації визначити сутність та зміст конституційно-правового регулювання статусу Підкарпатської Русі в 1919–1939 рр.

Досягненню визначеної мети слугувало вирішення таких *задач*:

- визначити історичні, доктринальні та методологічні засади засади автономії Підкарпатської Русі в складі Чехословаччини у 1919–1939 рр.;
- встановити визначити роль та місце громадянського суспільства у виробленні концепцій державності Підкарпатської Русі;
- дослідити специфіку визначення державно-правового статусу Підкарпатської Русі у рішеннях русинських Рад 1918-1919 рр.;
- окреслити питання державності та права Підкарпатської Русі на Паризькій (Версальській) мирній конференції (1919-1920 рр.);
- з'ясувати правові засади організації та діяльності цивільної адміністрації та військового управління на території Підкарпатській Русі;
- проаналізувати передумови схвалення конституції Чехословаччини 1920 р. та розкрити еволюція конституційно-правового статусу Підкарпатської Русі в складі республіки;

- встановити роль та місце політичних партій у формуванні системи адміністративного управління на Підкарпатській Русі;
- розкрити правові засади організації та діяльності крайової адміністрації Підкарпатської Русі;
- проаналізувати особливості політичної кризи Версальської системи в Європі та встановити її вплив на державно-правове становище Підкарпатської Русі.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, пов'язані з питанням самовизначення автономних територій в період між двома світовими війнами в Європі.

Предметом дослідження є конституційні засади автономії Підкарпатської Русі (1919-1938 рр.)

Методи дослідження. У процесі виконання дослідження використано такі наукові методи: аналізу – для виокремлення особливостей конституційно-правового регулювання автономії Підкарпатської Русі у 1919-1938 рр. (розділ 2); абстрагування – для дослідження організації та діяльності цивільної адміністрації та військового управління на території Підкарпатській Русі як об'єкту конституційно-правового регулювання (підрозділ 2.2); індукції – для індуктивного умовиводу про механізм політичної кризи Версальської системи в Європі та її вплив на державно-правове становище Підкарпатської Русі (підрозділ 3.2); дедукції – для з'ясування ролі та місця політичних партій у формуванні системи адміністративного управління на Підкарпатській Русі. (підрозділ 2.2); аналогії – для дослідження складових елементів нормативно-правової основи діяльності органів крайової адміністрації Підкарпатської Русі (підрозділ 2.1); діалектичний – для виявлення закономірностей та особливостей передумов схвалення конституції Чехословаччини 1920 р. (підрозділ 2.2); системний – для дослідження питання державності та права Підкарпатської Русі на Паризькій (Версальській) мирній конференції (1919-1920 рр.). (підрозділ 2.1); історичний (історико-правовий) – для дослідження передумов створення та

етапів становлення автономії Підкарпатської Русі у 1919-1938 рр. (розділи 1, 2 та 3); статистичний – для надання певного роду статичної, пов’язаної з питаннями автономії Підкарпатської Русі (розділ 1); формально-юридичний – для дослідження питання автономії Підкарпатської Русі у 1919-1938 рр. шляхом формулювання та розкриття юридичних понять, конструкцій, з’ясування змісту нормативних актів (підрозділи 1.1, 1.2).

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертаційна робота є одним із перших у незалежній Україні комплексних наукових досліджень конституційно-правового регулювання автономії Підкарпатської Русі у 1919-1938 рр., що розкриває поняття та ознаки данного різновиду конституційно-правового регулювання, його складові елементи та механізми його реалізації. У результаті проведеного дослідження сформульовано нові наукові положення та висновки, в яких вбачаються елементи наукової новизни, а саме:

вперше:

- охарактеризовано визначальні складові та особливості діяльності політичних партій на Підкарпатській Русі в 1919–1938 рр. як об’єкт конституційно-правового регулювання, які пов’язані з процесом формування нових органів влади та управління на території Підкарпатської Русі;

- визначено поняття конституційно-правового регулювання автономії Підкарпатської Русі, як впорядкованого цілеспрямованого впливу Чехословацької держави за допомогою нормативно-правових актів на суспільні відносини Підкарпатської Русі у сфері функціонування Підкарпатської Русі, який сприяв створенню та впорядкуванню нормативних засад існування Підкарпатської Русі, як автономії в рамках Чехословаччини, передбачав регулювання порядку взаємовідносин місцевих органів влади із державними органами Чехословаччини;

- встановлено, основні складові громадянського суспільства, що були закладені на початку 20-го століття, в подальшому виконали функцію «тріггера» у поваленні комуністичного режиму в країнах Східної Європи. В

той же час, причинами проблем, що виникли під час перехідного періоду до демократичної, соціальної та правової держави, які можна було спостерігати в Чехословаччині, а також Україні, слід пов'язувати з історичною слабкістю наявного там громадянського суспільства.

удосконалено:

– наукові підходи щодо комплексного дослідження стану наукової розробки питань конституційно-правового регулювання автономії Підкарпатської Русі (1919-1938 рр.) за допомогою аналізу: 1) наукових праць, присвячених загальнотеоретичним положенням про конституційно-правове регулювання; 2) наукових праць, в яких були розглянуті окремі аспекти автономії Підкарпатської Русі у складі Чехословаччини; 3) архівних документів Державного архіву Закарпатської області, 4) преси цього періоду; а також визначено його особливості;

- наукові положення про політичну активність найбільших із організацій русинів в США та їх лідерів, що і допомогло визначити місце та роль Підкарпатської Русі у складі Чехословаччини, сприяло формуванню перших конкретних державотворчих концепцій відносно підкарпаторусинського краю в другій половині 1918 р., появу і конкретизацію їх також у програмах чехословацького закордонного руху опору.

- положення про те, що на початку 20-х рр. на Підкарпатській Русі була сформована нижня і середня ланки адміністративного управління, чітко пов'язані і підпорядковані центральним міністерствам. Ці установи не мали нічого спільного з обіцяною автономією. Швидкість їх формування і підпорядкування Празі уряд пояснював катастрофічною ситуацією в краї внаслідок розпаду старої угорської системи, небезпекою виникнення соціальних заворушень, відсутністю місцевих освічених і лояльних новій державі кадрів.

отримали подальший розвиток:

- теоретичні положення щодо історії створення та діяльності рад на території Підкарпатської Русі, їх досвід намагання розбудови власної державності, що дало підстави стверджувати, що прийняті ними рішення та фактична діяльність базувалися скоріше на конфронтації навколо різних політичних ідей, релігійних уподобань, ніж була заснована на ідеях єдності та патріотизму, забезпечення матеріального та духовного зростання, цілісності території Підкарпатської Русі;

—наукові положення про те, що саме міжнародна договірна система, або ж відома Версальська мирна з формально-правового боку система, створювала правову основу, згідно з якою чехословацький уряд юридично і практично мав реалізувати особливий статус централізованої підкарпаторусинської території складі Чехословацької республіки;

— доктринальне положення про те, що конституційно-правовий статус Підкарпатської Русі був визначений Конституцією Чехословацької Республіки від 29 лютого 1920 р. відповідно до якого, Підкарпатська Русь де-юре отримала автономію на умовах Малого Сен-Жерменського мирного договору від 10 жовтня 1918 р.; де-факто, схвалення конституції Чехословацької республіки не тільки не привело до виконання владою ЧСР її міжнародного зобов'язання щодо надання Підкарпатській Русі автономії згідно постанов мирного Малого Сен-Жерменського договору, але фактично її віддалило на невизначений час.

Практичне значення одержаних результатів. У дисертаційній роботі сформульовано й обґрунтовано висновки і пропозиції, що сприятимуть кращому розумінню конституційно-правового регулювання автономії Підкарпатської Русі у 1919-1938 рр., формуванню пропозицій та рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності роботи органів державної влади України в умовах захоплення окремих територій нашої держави Російською Федерацією.

Отримані результати дисертаційної роботи мають практичну цінність та можуть використовуватись у:

–науково-дослідній сфері – для визначення історичного досвіду конституційно-правового регулювання статусу автономних територій для подальших наукових досліджень;

–правотворчій діяльності – як основа для розробки і прийняття нових нормативно-правових актів або внесення змін чи доповнень до чинних;

–правозастосовній практиці – з метою врахування історичного досвіду міжвоєнного періоду під час проведення реформи адміністративно-територіального устрою України;

– навчально-методичному процесі – для підготовки відповідних розділів підручників та навчальних посібників із конституційного права України, історії держави та права України, розробки навчальних програм та методичних рекомендацій, у викладанні курсів конституційного права та історії держави та права України, у науково-дослідних роботах студентів та аспірантів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення й висновки дослідження доповідалися автором на міжнародних та всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях, обговорювалися на засіданнях кафедри конституційного права та порівняльного правознавства державного закладу вищої освіти «Ужгородський національний університет». Результати дослідження були оприлюднені на таких міжнародних науково-практичних конференціях: Верховенство права та правова держава (м. Ужгород, 16–17 жовтня 2018 р.); *Právna veda a prax v treťom tisícročí* : (Košice, Slovensko, 27.–28. február 2019); Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії (м. Ужгород, 8–9 травня 2020 р.); Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та теми забезпечення прав національних меншин (м.Ужгород, 25 вересня 2020 року); *Features of the application of regulations: the experience of foreign countries* (1-2 липня 2020 року, м.Арад, Румунія).

Публікації. Основні теоретичні положення і висновки дослідження висвітлено в п'яти статтях у фахових виданнях з юридичних дисциплін, у тому числі в трьох зарубіжних виданнях, а також у п'яти тезах доповідей на міжнародних, всеукраїнських, регіональних науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що включають дев'ять підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації складає 225 сторінок. Список використаних джерел налічує 160 найменувань і займає 13 сторінок.

РОЗДІЛ І.

ПРАВОВА ОСНОВА ВКЛЮЧЕННЯ ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСІ ДО СКЛАДУ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ

1.1 Конституційні засади автономії Підкарпатської Русі: історичні, доктринальні та методологічні питання

Катастрофа європейської цивілізації, якою була Перша світова війна, привела після її закінчення до гігантських змін на карті континенту. З неї зникли три імперії – Російська, Австро-Угорська і Османська. На їх руїнах виникла ціла низка нових державних утворень від Фінської затоки до Адріатичного моря. Процес державотворення, що охопив майже всю центральну частину континенту, незважаючи на швидкість його перебігу (1918-1920 рр.), не був простим і призвів до неоднозначних наслідків, як позитивних так і негативних. Не залишились осторонь цього процесу й північно-східна територія колишнього Угорського королівства, що згодом дістала назву «Підкарпатська Русь», населена підкарпатськими русинами (українцями), а самі русини стали об'єктом і суб'єктом післявоєнних міжнародних відносин.

Відзначимо, приєднанням Закарпаття до Чехословацької республіки у 1919 р. було покладено початок новому, багато в чому суперечливому, але важливому і загалом значно позитивнішому порівняно з минулими етапами в розвитку цього самобутнього українського краю. Щоправда, ще і сьогодні цей невеликий період в багатовіковій історії Закарпаття оцінюється по-різному: від тверджень деяких сучасних чеських авторів, що «перша Чехословацька республіка знаменувала для Підкарпатської Русі період громадянської свободи, гарантувала національний розвиток, почали

вирішуватися економічні проблеми, нагромаджені в австро-угорському минулому» і що «протягом 20-ти років пережила ця територія найбільший національний, культурний і, нарешті, й економічний розквіт за всю свою історію» і до висновків окремих українських дослідників про те, що чехословацький уряд повністю ігнорував міжнародні зобов'язання, свої обіцянки та національні і соціальні інтереси закарпатців, ставився до Закарпаття як до колоніальної провінції, безжалісно експлуатуючи природні ресурси й населення краю, проводячи щодо нього, як і його попередниця – угорська влада, денаціоналізаторську політику.

Між цими діаметрально протилежними твердженнями є й досить розважливі судження, насамперед вчених з української діаспори, які, на нашу думку, більше відповідають реальній ситуації у Підкарпатській Русі. Зокрема, оцінюючи майже 20-річний період перебування Закарпаття в складі Чехословаччини, більшість дослідників переконана, що, наприклад, «хоч як важко йшло життя на Підкарпатській Русі під управою чеської бюрократії, та все ж воно розвивалося під кожним оглядом краще, як за Мадярів» (В.Пачовський), «що включення Закарпаття в рамки ЧСР – це була, безперечно, зміна на краще» (П.Стерчо), що «доля українців Підкарпатської Русі в цей час значно поліпшилася», тому що «чехи дозволили карпатоукраїнцям більшу міру політичної та культурної самореалізації, ніж вони будь-коли мали», а «чеський уряд у свої населені українцями території вкладав більше коштів, ніж вилучав» (О.Субтельний), що «чеське панування на Підкарпатській Русі позначилося рядом реформ, більшість яких мала позитивні наслідки» (В.Маркусь), що «в умовах демократичного режиму Чехословацької республіки “Підкарпатська Русь”... прискореним темпом проходила початковий етап буржуазнодемократичного розвитку, доганяючи центральну частину регіону і наближаючись до західних зразків культури й організації суспільства» (І.Поп).

Утім, уже сам процес визначення головних напрямів, пріоритетів, форм, методів і навіть мети й ідейних засад чехословацької політики щодо

Підкарпатської Русі був дуже складним і суперечливим. Як свідчать численні документи, ці питання неодноразово обговорювалися й гостро дискутувалися і в уряді, і в парламенті, і в керівництві різних політичних партій та блоків і в оточенні президента ЧСР. І це зрозуміло, адже спадщина після багатовікового угорського панування на цій землі і Першої світової війни дісталася Чехословацькій республіці досить жалюгідна: до її складу відійшла «територія із багатонаціональним, соціально слабо структурованим, політично нерозвиненим і національно недоконституційованим суспільством, якому треба було пройти антипатріархальну революцію, зробити господарство закарпатського селянина товарним, втягнути його в систему економічного самозахисту від докапіталістичних форм фінансового визиску, лихварства, що поставили в кінці XIX ст. закарпатське село на коліна...». Отже, з включенням Закарпаття до складу ЧСР перед молодого державою постало нове додаткове завдання, яке розглядалося її керівниками як сукупність політичної, адміністративної, господарської і культурної проблем приєднаного краю.

Подібні твердження висловлюють й інші вчені. Так, на їх погляд, актуальність подібного дослідження проблеми зумовлена розвитком політичних відносин в Україні після розпаду СРСР, політичними реаліями процесу конституювання української суверенної державності, її конституційного устрою. Отже, після розпаду СРСР проблему закарпатської автономії в Україні актуалізувало т.зв. політичне русинство, маргінальна група на українській політичній сцені. В своїй аргументації її амбіційні лідери активно маніпулюють фактами нібито автономного режиму Закарпаття в Угорській республіці (1918-1919 рр.), Чехословаччині (1919-1939 рр.), держави-республіки Закарпатської України (1944-1945 рр.) і невпинно галасують про необхідність відновлення історичних прав Закарпаття, намагаючись дестабілізувати політичну ситуацію в Україні.

В той же час, можемо сміливо констатувати, що без зовнішньої підтримки тих сил, яким на заваді стабільність в Українській державі

(русинські організації США, Угорщини, Польщі, Словаччини, націоналістичні сили Росії її спеціальні служби), політичне русинство не мало б шансів утриматися на мікрорегіональному рівні. Політичне русинство навіть економічних активно паразитує сучасних на Закарпаття парламентській сцені України, на питаннях труднощів та закарпаторусинської автономії маніпулюють комуністи російські націоналісти.

Не можемо не відзначити, серед населення Закарпаття невпинно пропагується ностальгія за автономною Підкарпатською Руссю в першій Чехословацькій республіці, виставляється як якийсь ідеал європеїзму, втрачений внаслідок возз'єднання Закарпаття з Україною. Більше того, складовою частиною ідеології політичного русинства є заперечення української Закарпаття.

В рамках тематики дослідження вважаємо за потрібне звернутися до історичних засад. Так, у перший момент після розпаду багатонаціональних імперій в Європі, цього етно-політичного залишку феодального збирання земель, здавалось, що склалась найсприятливіша ситуація для пригнічених народів Центральної, Східної та Південно-Східної Європи. Австро-Угорщина припинила своє існування; Німеччина як колишній гегемон Центральної Європи потерпіла тотальну поразку Росія вступила у властиву тільки їй епоху нової «смути» революцій, більшовицького перевороту, громадянської війни і комуністичних соціальних і політичних експериментів; зникла Османська імперія і турецькі націоналісти відчайдушно боролись за збереження у державній формі її колишнього ядра у Анатолії і стратегічно важливої європейської її частини. Здавалось, що настала золота пора національного визволення і державної суверенізації на великому просторі європейського континенту.

Проте процес державотворення після закінчення війни відразу ж виявив і цілий ряд негативних факторів. Народи вказаного європейського простору виявили неоднаковий ступінь готовності взяти в свої руки кермо

державного управління, виявилась різна градація національної консолідації, розробки чи розуміння національно-державних інтересів, внутрішньо- та зовнішньополітичної орієнтації національною елітою. Держави-переможці: Франція, Великобританія, США та Італія вибірково віднесли до національно-визвольних рухів, розділили їх на фаворитів і аутсайдерів, або ж проявили непорозуміння стремлінню окремих бездержавних народів регіону до державної суверенізації.

У найбільшій вигоді виявились народи, що мали уже до війни свої материнські держави (румуні, серби), та ще і виступили як союзники держав Антанти. Саме вони стали і її фаворитами, яким переможці і версальські миротворці без вагань надавали території імперій, що розпались. Так виникло дивовижне державне утворення – Королівство сербів, хорватів і словінців де опинились й македонці, чорногорці, боснійці – майбутня Югославія; Велика Румунія (*Romania mare*), що в свою чергу об'єднала не тільки румунів, але і українців Буковини, Мараморошу і Бессарабії, угорців і німців Семиграддя і Банату, болгар Добруджі.

Фаворитами виявились також поляки і чехи, що під час війни орієнтувались на Антанту і сформували свої національні військові частини їй на допомогу. На момент розпаду Росії і Австро-Угорщини поляки, чехи, фіни, естонці, латвійці і литовці мали уже свою державотворчу еліту, що добре орієнтувалась у розкладі політичних сил у Європі, була готовою взяти у свої руки державне управління. До того ж ця еліта представляла консолідовані, модерні європейські нації, з державними традиціями (поляки, чехи, литовці), чи без них (фіни, естонці, латвійці).

Національна еліта, як політичний представник вказаних народів, зуміла використати надзвичайну ситуацію, що склалась у Європі після війни, добила у версальських миротворців як будівників нової Європи оптимальних кордонів для своїх держав. Не вагаючись включала до них інонаціональні масиви. Це привело до того, що всі нові європейські держави виявились багатонаціональними з вибуховим матеріалом домінантних

національних меншин, інтереси яких не кореспондували між собою. Політичні лідери великих держав не могли не розуміти небезпеки таких зіткнень, тому змушені були включити до текстів мирних угод пункти про охорону інтересів національних меншин, які ніхто ніколи не виконував внаслідок відсутності механізмів їх контролю.

На відміну від румунів, сербів, поляків, чехів і прибалтійських народів ситуація українців у переворотний період виявилась далеко складнішою і мало сприятливою для їх державотворення. Як відомо українські землі були перед війною у складі двох держав Російської імперії та Австро-Угорської монархії. В Росії, де був найбільший масив українських земель, імперіальні власті всіляко гальмували процес конституювання, розвитку та намагались консолідації української нації, всіма засобами утримати українців на маргінальному рівні національного українських розвитку. Провідних національних діячів російська влада в кращому випадку змушували емігрувати (М.Драгоманов, М.Грушевський та ін.). До того ж нагромаджені російською відсталістю соціальні проблеми в східній Україні, головне в українському селі, відтісняли національні проблеми на другий план, дозволяли паразитувати на соціальних проблемах різномірним радикальним ультра революціонерам, найчастіше неукраїнського походження.

В Австро-Угорщині були три відділені масиви взаємно українських земель, кожна з яких мала інший державно- правовий статус [1]. В австрійській частині монархії Габсбургів Галичина користувалась формою самоуправління на земельному рівні, але з перевагою в ньому польського елементу, якому фаворизував Відень. В той же час ліберальна конституційно-монархічна система дуалістичної Австро-Угорщини, зокрема її австрійської частини, давала можливість галицьким українцям включитись до загальноєвропейського культурного розвитку, що вони з успіхом і робили. В Буковині, як австрійському герцогстві, домінувала німецько-єврейська меншина, фаворизована була румунська маєтна верства, українці в цілому були відтіснені на маргінальні позиції.

Найгіршим виявилось положення підкарпатських русинів (закарпатських українців), що населяли північно-східні комітати (жупи, землі) Угорського королівства. Це була чи не найвідсталіша частина Австро-Угорщини. До того ж на відміну від Галичини та Буковини територія Угорського королівства, заселена русинами (українцями), не була з'єднана навіть у територіально-адміністративному відношенні. Русини (закарпатські українці) були соціально-етнічною спільнотою з неповною соціальною структурою (в основному селянська маломасштабна маса), формою національної початкової самосвідомості, в якій зберігалась ще на початку ХХ ст. архаїчна національна самоідентифікація «русини» на українських землях відійшла в минуле.

Після утворення дуалістичної держави Австро-Угорщини (1867 р.) угорська влада спільно з угорською інтелігенцією започаткувала прискорений процес створення «угорської політичної нації», що означало дещо інше як абсолютну і кінцеву мадяризацію багатонаціонального Угорського королівства. Порівняно великі етнічні масиви, як от, румуни, серби, хорвати, семиградські німці, словаки тільки були на вищому від русинів не (закарпатських українців) ступені етно-політичного економічного розвитку, але майже всі мали також опору зовні, у своїх материнських незалежних державах, або споріднених народів. Тому могли хоча із значними труднощами протистояти мадяризації, боротись за відновлення своїх тзв. «історичних прав».

Небагаточисленна русинська (закарпатоукраїнська) інтелігенція (у своїй абсолютній більшості греко-католицькі священники) базувала свою етнічну самосвідомість на архаїчній уяві широкого національного об'єднання в розумінні приналежності до слов'янського світу, тобто слов'янської взаємності. Панічний страх перед загальною мадяризацією, що стала реальністю на початку ХХ ст., дозволяв русинській (закарпатоукраїнській) не інтелігенції розпізнати користолубство російського царизму в його маніпуляції з ідеєю слов'янської єдності.

Тому уже в кінці XIX ст. цей процес захопив і незначний прошарок освіченої частини русинської (закарпатоукраїнської) спільноти греко-католицьке духовенство. Більше того, на відміну від галицького духовенства цієї ж конфесії, що було опорою українського національного відродження на західноукраїнських землях, розповсюдження і утвердження української національної самосвідомості в найширших масах, закарпатське уніатське духовенство стає головним середовищі русинів (закарпатських українців) провідником мадяризації, денаціоналізації.

В той же час з економічних причин в кінці XIX на початку XX ст. саме з русинських (закарпатоукраїнських) комітатів угорської частини монархії Габсбургів почалась масова еміграція за океан, до США і Канади. Навіть високий угорський урядовець, очевидець цих подій (Е.Еган), констатував, що може вирахувати той день, коли останній русин покине свій край. До першої світової війни за опинилась третина (200 тис.) підкарпатських русинів (українців).

Відзначимо, такий спонтанний рух знову ж таки був використаний в умовах передвоєнного протистояння великих держав Європи ідеологами народного російського царизму прояв широкого русофільства карпатських росіян. Угорська влада відповіла на цей в цілому слабкий рух, як на наш погляд, неадекватно, організацією декількох потужних судових процесів, що були по суті першими політичними процесами проти підкарпатських русинів (закарпатських українців) в Угорському королівстві. Ці процеси, що в основному проходили в 1913-1914 рр. в Мараморошу-Сиготі, викликали бурю протестів демократичної громадськості тодішньої Європи.

В результаті, як свідчать історичні джерела, підкарпаторусинська (закарпатоукраїнська) спільнота, позбавлена національної еліти, не могла виробити чітку національно-державну програму, правові засади свого подальшого розвитку. Вони могли бути привнесені тільки ззовні.

При цьому, в 1917-1920 рр. в глобальному вимірі формування і декларування українською політичною елітою державно-правових моделей і

концепцій чітко виявились відмінності розвитку українських земель. Так, в східній Україні це був порівняно швидкий процес переходу від моделі федералізації Росії і конституювання державності України, як її федеральної частини, до проголошення незалежності (УНР).

Західноукраїнська політична еліта момент розпаду Австро-Угорщини використала можливість започаткування української соборної державності, хоча проголосила ще західноукраїнську державу (ЗУНР). Слабка еліта західноукраїнської держави підкарпаторусинської (закарпатоукраїнської) спільноти в цих умовах проявляє повну безпорадність, нездатність самотійно виробити свою національно-державну програму. Більше того, єдина представниця на той час національних меншин приймає пропозицію керівників, новопроголошеної Угорської республіки (1918 р.) про автономію навіть без визначеної території! І це в той час, коли всі інші національні меншини колишнього Угорського королівства уже встигли заявити про свій вихід із королівства!

Не можна залишити поза увагою, ідея автономії в іншій, не угорській державі, приходить ззовні, від американських вихідців із Підкарпаття. Своє закріплення знаходить після падіння УНР і ЗУНР. З геополітичних міркувань (зв'язок нової держави, Чехословаччини, через Підкарпаття із союзниками Румунією і Югославією) ідею автономного Підкарпаття в складі Чехословаччини підхоплюють прагматичні чехословацькі лідери. В результаті в Центральній Європі виникає новий державний організм, що з'єднує чехів, словаків і підкарпатських русинів (закарпатських українців), який до цього часу ніколи на історичній карті континенту не існував. Держава була суто централізованою, а отже, нашим завданням є необхідність з'ясувати конституційні засади автономії Підкарпатської Русі в цій державі, проаналізувати конституційно-правові документи з цього питання.

Таким чином, як бачимо, хронологічні рамки нашого дослідження охоплюють специфічний в історії народів Центральної, Східної та Південно-Східної Європи період державотворчості та функціонування незалежних

держав. Унікальність його була в тому, що на короткий час (близько 20 років) частина народів цього регіону, насамперед їх панівна еліта, мала можливість власного розвитку свого державно-правового статусу. Великі держави, що боролись до війни за гегемонію в цьому регіоні, на якийсь час втратили свої позиції. Німеччина була переможена і знаходилась у підпорядкованому переможцям положенні у Версальській системі, а Росія внаслідок революційного хаосу і більшовицьких соціальних експериментів на визначений час перестала бути великою державою у політичному і силовому відношенні. Разом з цим, ситуація різко змінилась у кінці 30-х років, коли нацистська Німеччина виступила за переділ економічного й політичного впливу у Центральній Європі і врешті встановила там на короткий період, свою гегемонію. Саме в цей час, Підкарпатська Русь (Карпатська Україна) знов стає об'єктом і суб'єктом державно-правових змін у Центральній Європі, дискусія про характер яких триває уже більше як півстоліття. Важливим подією в контексті тематики нашого дослідження є й Мюнхенська конференція (30.09.1938 р.), що фактично припинила існування першої, ліберально-демократичної, Чехословацької республіки.

Говорячи про наявну на сьогодні джерельну базу для нашого дисертаційного дослідження, насамперед слід відзначити, що комплексне вивчення державно-правового, конституційного, адміністративного та політичного становища Підкарпатської Русі (Карпатської України) та його динаміки до цього часу не було предметом окремого наукового, академічного дослідження. Весь цей процес окремі автори розклали на своєрідну мозаїку і досліджували кожну із його сторін окремо. В результаті це привело до її спрощення, відсутності цілісної картини і дозволило окремим політичним силам в минулому і сьогодні її фальсифікувати. При цьому, окремо розглядались юридична сторона проблеми та її динаміка суспільно-політичних процесів. Аналітики державно-правового напряму розвитку розглядали суспільно-політичні засади виникнення й функціонування юридичних актів, розроблених владою ЧСР і схвалених чехословацьким

парламентом. Більше того, довоєнні чеські дослідники цього напрямку в кращому випадку обмежувались констатацією фактів наявності таких документів без аналізу причин їх розробки та схвалення. Найчастіше всіляко вихваляли їх нібито демократичність, а з іншого боку – надмірно підкреслювали нібито повну нездатність підкарпаторусинської спільноти державно-правового саморегулювання на автономному рівні.

За активної підтримки уряду Чехословаччини, що зацікавлений був у пропаганді позитивних результатів своєї діяльності на Підкарпатській Русі, чеські етнографи, політологи і журналісти уже на початку 20-х рр. видали декілька узагальнюючих праць та альманахів, у яких торкалися також питання правового становища краю в республіці. Тут у першу чергу слід назвати працю А.Кожмінової «Підкарпатська Русь. Праця і життя народу з культурного, господарського та етнографічного погляду» [2].

Міністерство закордонних справ Чехословаччини ініціювало видання альманахів «Підкарпатська Русь» під редакцією Й.Хмеларжа, С.Кліми та Я.Нечаса [3], «Вісім лекцій про Підкарпатську Русь» [4] під редакцією А.Гайного, праці визначного чеського вченого-географа Й.Крала [5].

Проте нас у першу чергу цікавлять праці з проблеми автономії Підкарпатської Русі в Чехословаччині. Так, зокрема, уже з самого моменту виникнення ЧСР в чеській правовій науці виникла філологічно-семантична проблема викладу поняття «автономія». До 1918 р. воно вживалось в мові домінантного народу монархії, відповідно німецькій інтерпретації як «Autonomie» і «Selbstverwaltung» - «самоуправління». Але орієнтацією нової Чехословацької республіки на Францію з 1918 р. чеська правова наука і практика прийняла французьку інтерпретацію терміну. Французька ж мова в понятті «l'autonomie» не робить різниці між автономією і самоуправлінням. Змістом же поняття самоуправління в цьому ряді є всього лише місцеве самоуправління на рівні поселень. В результаті і в чеській правовій науці термін «автономія» розглядався саме в цьому напрямі. Інтерпретація ж німецького права сприймалась уже як історично застаріла.

Такому підходу до проблеми автономії Підкарпатської Русі чеськими спеціалістами в галузі держави і права сприяв і той факт, що Сен-Жерменський мирний договір (10.09.1919 р.) та його менша частина, де було зафіксоване право Підкарпатської Русі на автономію, записаний був тільки на французькій мові (інші мирні договори Версальської системи мали і англomовний варіант), відповідно з правової точки зору не тільки могли, але і мали бути з точки зору чеських спеціалістів з проблем держави і права інтерпретовані в дусі французьких правових норм.

Виклад змісту підкарпатської автономії в цьому дусі зустрічаємо в працях чеських спеціалістів в галузі держави права з початку 20-х р. При цьому, провідним автором в цьому напрямі, як на наш погляд, був професор юридичного факультету Карлового університету в Празі Й. Гетцель, один із авторів першої Чехословацької конституції 1920 р. В своїх працях він підкреслював, що автономія в інтерпретації німецького права ніяк не відповідає модерній державі, яка функціонує як досконалий механізм інстанційної бюрократичної системи на основі абсолютно точних правових норм. Він вважав, що органи державного самоуправління можуть виконувати роль управління виконавців норм, а не його творців. Й.Гетцель в зв'язку з цим підкреслював, що обов'язком громадян Чехословаччини щодо її державного суверенітету є категоричне визнання принципу, що Чехословацька республіка може бути тільки єдиною, неділимою державою! [6].

Такої ж інтерпретації дотримувались і інші тогочасні чеські спеціалісти в галузі теорії держави і права, як от професори Братіславського університету В. Йоахім і К. Лаштук [7]. Всі вони настоювали на тому, що питання форми підкарпатської автономії мусить бути в руках центральних виконавчих органів і здійснюватися шляхом прийняття владою відповідних рішень.

Велику увагу проблемі підкарпатської автономії приділяв ще один професор юридичного факультету Карлового університету Сен-Карел

Кадлец. У своїх працях він вивчав Сен-Жерменський мирний договір (10.09.1919 р.). У його частині про Підкарпатську Русь він інтерпретував її як просте приєднання до Чехословаччини ще одної території у формі адміністративної одиниці. Тому він визнавав можливість для Підкарпатської Русі лише як форму локального самоуправління, а не як дійсну політичну (адміністративно-територіальну) автономію. На його думку, такий край, як Підкарпатська Русь не може порушувати унітарність чехословацької держави [8].

Провідний спеціаліст з проблем держави і права професор Карлового університету Г.Еллінек категорично відкидав визнання по відношенню до Підкарпатської Русі концепції «державного фрагменту». Всі законодавчі компетенції краю на його думку повинні були належати не чехословацькому парламенту, а виконавчій владі Чехословаччини [9].

Інший погляд на проблему статусу Підкарпатської Русі в Чехословаччині мали спеціалісти з проблем держави і права Празького німецького університету. Та це і зрозуміло, бо вони вважали себе представниками 3,5 мільйонів німців Чехословаччині, які критично ставилися до унітарності Чехословацької республіки, заперечували право чехів на виключно домінантне становище в республіці. Професор Л. Шпігель підкреслював, що відношення Підкарпатської Русі до Чехословаччини знаходиться в міжнародно-правовій площині, що обумовлювало його думку на формування механізму переговорного процесу після ратифікації Сен-Жерменського договору між представниками уряду Чехословаччини Підкарпатської Русі на принципі рівноправності [10].

Послідовник професора Л. Шпігеля Ф. Адлер в кінці 20-х р. знову підкреслював перевагу постанов Сен-Жерменського договору у державному праві Чехословаччини. Ф.Адлер визнавав правомірність відомої тоді аргументації чеських політичних діячів про політичну і культурну незрілість населення Підкарпатської Русі для здійснення самоуправління, але одночасно підкреслював, що таке становище було відоме і в момент підписання Сен-

Жерменського договору. На його думку потрібно було уже тоді шукати таке вирішення проблеми, щоб не виникла ситуація абсолютного розходження між документально фіксованим правом і фактичним положенням речей [11]. Точки зору професорів німецького празького університету чеськими спеціалістами в галузі проблем держави і права не визнавались, або ж відкидались.

В кінці 20-х рр. серед чеських спеціалістів з проблем держави і права також появляються критики офіційної інтерпретації проблеми автономії Підкарпатської Русі, ні один пункт з якої за 10 років здійснений не був. З такою критикою виступив професор Братиславського університету ім. Коменського З. Пешка. Можливою причиною його критичного ставлення до політики празького централізму було саме його становище професора в словацькій столиці. Адже словацькі політики теж проявляли концентрацією виконавчої влади в республіці виключно в Празі. З.Пешка висловлював невдоволення законодавчою владою, підкреслював, що існуючий на протязі 10 років т.зв. «тимчасовий статус» Підкарпатської Русі далі тривати не може. Він закликав чехословацьку адміністрацію підтримати Підкарпатській Русі в культурній сфері і в сфері господарювання, але в політичній сфері все залишилось на нульовому рівні. Наприклад, вказував він, не може далі тривати невизначений стан у мовному питанні, коли русинська (українська) мова в державних установах в краї в порушення вимог практично не вживається. Вказував також на порушення виборчого права населення Підкарпатської Русі, коли їх процентна рівність на виборах до парламенту Чехословаччини не дотримувалась. Принциповим порушенням права, на його думку, є відсутність в краї на протязі 10 років обіцяного законодавчого органу, сейму. З.Пешка акцентував невідповідність правового змісту конституції Чехословаччини і планів американських русинів, які мріяли уже в 1919 р. про здійснення принципів федералізму США на Підкарпатській Русі [12].

Професор З.Пешка некритично сприйняв плани американських русинів, які ніяк не відповідали реаліям Європи взагалі і її центральної частини зокрема. Американський федералізм виник в «чистому полі» без історичних коренів. Європа ж була напереобтяжена історичністю як в сфері фіксованого, так і нефіксованого права. В її надмірній історичній поліетнічності неможливо «нарізати» квадрати псевдо американських суверенних штатів. В 1935 р. професор З.Пешка видав перше коментоване видання Чехословацької конституції 1920 р. Для нас воно цінне тим, що З. Пешка подає в ньому цілу серію документів Підкарпатської Русі з часу її приєднання до Чехословаччини (1918-1919 рр.) [13]

В другій половині 30-х рр. значну увагу досліджуваній нами проблемі приділяв послідовник професора З.Пешки Ф. Карпат [14]. Велику увагу проблематиці автономії Підкарпатської Русі в Чехословаччині приділяли й представники т.зв. «школи нормативного права», австрійський вчений Г. Келсен [15] професор Брненського університету Ф. Вейр [16]. Зокрема, Ф. Вейр переоцінював правовий статус Підкарпатської Русі в Чехословаччині, вважаючи її уже в 20-х рр. «союзною або ж федеративною» державою. Внаслідок гострої критики чеських спеціалістів в галузі держави і права свій погляд він пізніше відкоригував. В 30-х рр. він писав про Підкарпатську Русь як «державний фрагмент» невизначеного статусу [17].

Післявоєнна чехословацька т.зв. марксистська історіографія ніякої уваги проблемі автономії Підкарпатської Русі в Першій Чехословацькій республіці не приділяла. Комуністичний режим Чехословаччини ніби соромився того, що Підкарпатська Русь була у складі Чехословаччини і наклав своєрідну заборону на дослідження цієї проблеми. Її немає навіть у фундаментальній праці чеського дослідника історії права В. Ванєчка [18]. Тільки в кінці 80-х рр. появляються перші спроби деталізації даного питання можна знайти у працях словацького історика права П. Мосного [19]. Узагальнену працю з цієї проблеми П. Мосний видав тільки після падіння комуністичного режиму у 2001 р. [20]. Через рік спільно з професором

Ужгородського університету М. Болдижаром видав український варіант монографії [21]. Обидві монографії мають характер аналізу суто юридичних документів, пов'язаних з проблемою автономії Підкарпатської Русі.

Так, зокрема, П. Мосні і М. Болдижар розуміють русинську автономію тільки як складову частину європейської проблеми національних меншин після Першої світової війни і конкретно як частину проблематики охорони прав національних меншин у правовій системі довоєнної Чехословаччини. Така інтерпретація, на наш погляд, саму проблему занадто звужує, зводить її до суто юридичної, що на наш погляд є абсолютно неприйнятним. Адже з самого початку (1918 р.) підкарпаторусинська (закарпатоукраїнська) проблема була складовою частиною проблеми національного самовизначення державної приналежності пригнічених народів Центральної і Східної Європи. Тому ця проблема була складовою частиною Європи, а, отже внутрішньою і зовнішньою політикою держави, до якої була приєднана Підкарпатська Русь. Це не випадково неодноразово обговорювалось в залі засідань Ліги Націй в Женеві.

На жаль, П. Мосні і М. Болдижар ігнорують очевидні факти проблематики міжнародного характеру. Вчені тільки поверхово пов'язують проблему автономії із загальним процесом соціально-політичного розвитку підкарпатської спільноти у Першій Чехословацькій республіці. Отже, здавалось б досить об'ємні дослідження словацького і українського дослідників не дають повної картини проблеми, не поєднують її суспільно-політичну сторону з аналізом правового статусу краю і його динаміки протягом 20 довоєнних років.

Значну увагу проблемі автономії Підкарпатської Русі в Чехословаччині приділяли у міжвоєнний період угорські дослідники, А. Акош, Балог-Беєрі Ласло, Іллеш-Ілляшевич Йозеф, Я. Оскар [22]. Угорські автори сконцентрували свою увагу на критиці Чехословаччиною невиконання своїх зобов'язань згідно умов Сен-Жерменського мирного договору щодо надання автономії Підкарпатській Русі. Ця критика не мала науковий, проте носила

суто політичний характер, в Чехословаччині на неї не реагували. Власне угорським авторам аргументувати було нічим, бо сама Угорщина не визнавала русинів до 1918 р. навіть національною меншиною. Тому всі ці праці відкидались як чиста демагогія. Дійсно, їх наукова цінність незначна.

Цікавий виклад констатуючого характеру про статус Підкарпатської Русі в Чехословаччині подав у 30-і роки польський дослідник З. Завадовський [23].

Проблема юридичного статусу Підкарпатської Русі в складі Чехословаччини відображена в українській історіографії довоєнного часу. Незважаючи на інформативний характер й переобтяженість обов'язковим для розвінчування капіталістичного світу, в тому числі чехословацького «колоніалізму» на Підкарпатті, праці ще радянських авторів О.Бадана [24], І.Лакизи [25], М.Качанюка [26] та Г. Піддубного [27] мають певну цінність як свідчення своєї доби.

Із встановленням на Закарпатті комуністичного режиму новітня історія краю опрацьовується в дусі і стилі вульгарного марксизму з його концентрацією на т.зв. «класових протиріччях», «революційній боротьбі», «впливу Жовтня» на всіх і на все і «керівній ролі комуністів». Входження Підкарпатської Русі до складу Чехословаччини розглядалось тільки як окупація, загарбання [28]. Спробу аналізу проблеми автономії в період комуністичного режиму зробив В.Ганчин [29]. Проте вона залишилась на рівні марксистської «критики» чехословацьких законодавчих актів. Нову інтерпретацію історії краю, в тому числі і довоєнного періоду, подають українські історики після падіння комуністичного режиму. Тут слід виділити перш за все праці професора М. Болдижара [30].

Провідний представник української еміграції в США В. Шандор видав в цей же час об'ємний історико-правовий нарис з історії Закарпаття від IX ст. до 1920 р. [31]. Проте цей нарис носить суто компілятивний, непрофесійний характер. Спробу критичної оцінки міжвоєнного періоду в історії краю з нових позицій подав В. Худанич [32]. Більш глибокий аналіз цього ж періоду

подав у своїй ґрунтовній статті відомий київський історик С. Віднянський [33].

Найвизначнішою працею українських істориків з історії Закарпаття першої половини ХХ ст. є безперечно монографія колективом авторів під керівництвом професора І. Гранчака [34]. В ній подано аналіз суспільно-політичних процесів в краї у вказаний період, але в той же час немає відповідного аналізу еволюції правового статусу Підкарпатської Русі в складі Чехословаччини.

Своєрідним є внесок в дослідження проблеми американського вченого-україніста П. Магочія [35] у його монографії, присвяченій історії Підкарпатської Русі 1848-1948 рр. Значну увагу він приділяє також періоду 1918-1939 рр., висновки дослідника базуються на працях чеських істориків і юристів довоєнного періоду і носять суто компілятивний характер, не вносячи нічого нового у висвітлення досліджуваної нами проблеми.

Таким чином, як бачимо з вищенаведеного, аналіз історико-правової літератури переконливо свідчить, що до цього часу не маємо всебічного історико-правового дослідження суспільно-політичних процесів в їх тісному зв'язку з еволюцією правового статусу Підкарпатської Русі в першій Чехословацькій республіці. В літературі до цього часу панує діаметральне розходження в поглядах на автономію, можливість її здійснення та доцільність, започатковане ще в 20-х рр.

Крім того, при написанні роботи нами використані різноманітні джерельні матеріали та публікації документів: а) архівні матеріали; б) публікації документів і збірники законів парламенту Чехословаччини; в) періодична преса; г) мемуарна література. З архівних матеріалів використані документи та матеріали Центрального державного архіву Чеської республіки (Statní ústřední archiv ČR), документи та матеріали Архіву міністерства закордонних справ Чеської республіки (Archiv MZV ČR) та Державного архіву Закарпатської області України (ДАЗО). Основна частина документального матеріалу вводиться науковий обіг вперше.

В Центральному державному архіві Чеської республіки опрацьовано документи з фондів Президії Ради Міністрів 1918- 1939 (Prezidium Ministerske Rady), де зібрані найважливіші матеріали функціонування державної системи Чехословаччини. Значний інтерес представляє колекція документів цього ж фонду, стосуються діяльності першого губернатора Підкарпатської Русі Г.Жатковича (Osobni spisy dr. Zatkovice a ostatnich viceguvernerd na Podkarpatske Rusi). Нами використано також фонди міністерства внутрішніх справ Чехословаччини (Ministerstvo vnitra. Presidium. Karton Podkarpatska Rus). Максимально використано легіслативні акти, що публікувались в томах парламентських збірників «Sbirka zakonů a nařízení statu Československého, rok 1918-1938».

З матеріалів ДАЗО використані документи Канцелярії губернатора Підкарпатської Русі (ф.46), Цивільного управління Підкарпатської Русі (ф.63), Директоріям Підкарпатської Русі м. Ужгорода (ф.670).

Критично використані документи і матеріали відомої серійної публікації часів комуністичного режиму «Шляхом Жовтня».

1.2 Роль та місце громадянського суспільства у вироблені концепцій державності Підкарпатської Русі

В останні кілька років, у контексті проголошеного курсу на європейську інтеграцію, проблеми розвитку громадянського суспільства належать до найбільш обговорюваних в Україні. Цей інтерес є цілком природним, оскільки формування громадянського суспільства нерозривно пов'язане з розвитком і становленням правової держави, демократії і ринкової економіки – основними цінностями Європейського Союзу. При цьому до цих пір не припиняються дискусії про саму сутність цього явища. Більшість дослідників погоджується, що громадянське суспільство не можна представляти проміжною ланкою між сферою виробництва товарів і послуг та сферою публічного управління – воно органічно проникає як сферою політики, так і економіки. Окрім того, громадянське суспільство і правова держава, своєю чергою, передбачають певний тип економіки. А ринкова економіка, якщо виділити її основні техніко-економічні аспекти (розвинена підприємницька ініціатива, захищені майнові права тощо), в широкому сенсі є частиною громадянського суспільства [36, с. 124]. Таким чином, через нерозривний зв'язок усі підсистеми детермінують одна одну. У контексті вищесказаного, питання організації взаємодії між органами публічної влади, економічними суб'єктами та інститутами громадянського суспільства на основі демократичних принципів Підкарпатської Русі набувають особливої актуальності.

В першу чергу слід відмітити, що важливим етапом в житті підкарпаторусинської спільноти стала Перша світова війна. Вона вирвали десятки тисяч русинів з їх оточення, зіштовхнула з представниками інших народів монархії Габсбургів – українців Галичини і Буковини, чехів, словаків, хорватів, які на відміну від русинів мали високий рівень

національної самосвідомості і національної консолідації, при цьому, не мали комплексу національної неповноцінності. Частина русинів у військових шинелях попала до російського полону і згодом пройшла трагічний шлях російської революції і громадянської війни в рядах військових формувань білих, червоних, чехословацьких легіонів, українських військових частин. Це розвіяло їх угорську державну вірнопідданість, піднесло соціальну самосвідомість.

Однак удома, в рідному краї, русинське суспільство було до краю ожебрачено військовими реквізіціями, духовно розчавлене. Були ліквідовані навіть такі символи національно-культурної відмінності від панівної нації, угорців, як кирилична абетка, юліанський календар у вживанні греко-католицької церкви. В середовищі мадяризованого уніатського духовенства знайшлись перевертні, що самі пропонували угорській владі заборонити навіть етнонім «русин». Отож, в роки війни бути русином стало не тільки непрестижне, але і небезпечно. В атмосфері шовіністичної істерії та русофобії, що панувала в Угорщині, влада в кожному національно свідомому русинові бачила потенційного російського шпигуна. В такій атмосфері не існувала навіть найменша можливість національної консолідації та організації. В результаті підкарпаторусинське суспільство в момент розпаду Австро-Угорщини восени 1918 р., вибуху національно-визвольних рухів пригнічених, бездержавних народів монархії, опинилось без політичної еліти, без національної програми. Проте, на наш погляд, слід говорити і про іншу частину підкарпаторусинської спільноти, а саме русинську еміграцію в США і Канаді, що налічувала декілька сотень тисяч осіб. Значна її частина досягла значного матеріального рівня, отримала можливість створити свої об'єднання, релігійні, професійні, взаємної допомоги, дякуючи цьому вона зберігала свою національну ідентичність. При цьому, найбільшими із організацій русинів в США були «Соединение греко-католических руських братств» (Уілкс-Беррі, Пенсільванія, 1892) та «Собрание греко-католических

церковних братств», які в 1918 р. нараховували в своїх рядах відповідно 90 000 та 9 000 членів [37].

Товариства русинів займалися питаннями взаємодопомоги, культурно-просвітницькою діяльністю, вирішували свої релігійні та національні справи, організовували для молоді спортивні товариства («Соколи», 1912 р.), видавали друковані видання, як от «Американській руській вестник», газету «Русин» тощо. Спочатку організації залучали до своїх рядів емігрантів не лише з «Угорської Русі», але і із Галичини та Буковини, а також та угорців греко-католицької віри. До 1908 р. офіційною мовою об'єднань були словацька та русинські [38].

Слід відмітити, що уряд Угорщини не залишив поза увагою переселенців з «Верхньої землі» в США. В Будапешті була розроблена програма дій серед емігрантів мадярської, словацької та руської національностей, яку прийняв до відома також Відень. В ній вказувалось, представників національностей обох частин монархії (австрійської і угорської) в США треба відділити від себе. «Тому і стараюсь придушити стремління до єдності чехів і словаків, - писав у листі до цісаря угорський прем'єр Тіса, - та вважаю небезпечним і той факт, коли б в угорських і галицьких русинів збудилось почуття племінної єдності» [39].

Активна політика нейтралізації проводилась через австро-угорські консульства у Клівленді, Пітсбурзі та Уілкс-Барі. Страх у Будапешті може був більшим ніж реальна небезпека в США, бо підкарпатські емігранти не виказували політичних інтересів аж до кінця 1917 – початку 1918 року, коли стало очевидним, що після війни карта Європи буде сильно перекроєна. Саме в цей час підкарпаторусинські групи в США «стали задумуватись над майбутньою долею своєї батьківщини», рідного краю. Революція в Росії показала, що імперії не вічні і треба бути готовими до можливої реорганізації або і розпаду дальших, а саме Австро-Угорщини.

Першою публічною демонстрацією політичної активності русинів в США було скликання 13 липня 1917 р. в Нью-Йорку «Руського конгресу».

Ініціатором його виступив галицький русофіл П. Гаталяк, що пропагував єдність Карпатської Русі – Галичини, Буковини та Угорської (Підкарпатської) Русі. Його підтримали тільки русофіли та православна ієрархія. Підкарпатських русинів представляли нові, маловпливові голови організацій «Американско-русская оборона» М. Пачута та «Греко-католицької унії» М. Чопей.

Конгрес виклав позицію у меморандумі, в свою якому підкреслювалось, що «ввесь карпато-руський народ наполегливо вимагає визволити Прикарпатську Русь від чужоземного ярма і, надавши Карпатській Русі (згідно з її етнографічними кордонами) найширшої автономії, об'єднати її з її сестрою-великою демократичною Росією» [40]. Меморандум було вручено в посольства Росії, її союзників та держдепартамент США. У представників Великобританії, Франції та США він викликав невдоволення і був відкинутий. Крім того, плани М. Чопея, М.Пачути та їх прибічників перестали бути актуальними відразу ж після більшовицького перевороту в Росії.

Бурхливий розвиток подій у Європі, проголошення Президентом США В. Вільсоном у січні 1918 р. знаменитих «14 пунктів» (принципу національного стержня було визнання самовизначення пригнічених націй), активізувало широкі кола русинських емігрантів у США. «Соединение» закликала своїх членів «думати політично» та детально обговорити можливі варіанти майбутнього рідного краю:

1. Залишатися в складі Угорщини;
2. З'єднатися з Росією;
3. В разі відділення України – приєднатися до неї;
4. Приєднатися до майбутньої Чехословацької держави;
5. Досягти повної незалежності [41].

На весну 1918 р. припадають перші контакти лідерів американських русинів з провідними особами чеської і словацької еміграції, зокрема з Т.Г.Масариком і визрівання ідеї приєднання Підкарпатської Русі до

майбутньої Чехословаччини. У самого Масарика ця ідея виникла раніше, під час його перебування в Швейцарії (1915 р.), а пізніше в Росії (1917 р.). В книзі спогадів Т. Масарик пише, що під час свого перебування в Києві в кінці 1917 р. обговорював питання приєднання Підкарпатської Русі до майбутньої Чехословацької держави з діячами Центральної Ради, які нібито не заперечували проти цього [42]. Однак це твердження Т. Масарика розходиться з гострими нотами протесту делегації УНР на Паризькій мирній конференції «проти приєднання Угорської України до Чехословаччини» [43].

В червні 1918 р. державний секретар США Р.Лансінг за дорученням президента В.Вільсона виголосив декларацію, в якій підкреслювалось, що «всі гілки слов'янської раси повинні бути визволені від німецького та австрійського панування» [44]. На другий же день Федерація українців США подала президенту В.Вільсону меморандум з проханням про допомогу «в справі визволення, досягнення єдності та конституційної свободи рідних земель українців з-під нерозумної влади Романових та Габсбургів» [45]. Проте президент не реагував на цей заклик. Релігійні об'єднання підкарпаторусинських емігрантів зволікали з вирішенням політичних проблем. Але вже влітку 1918 р. вони відчули, що більшість членів об'єднання і прихожан настроєні проти монархії Габсбургів і якщо керівництво і далі буде дотримуватись проугорської орієнтації, то може опинитись у ізоляції. Проблема була вирішена на XV З'їзді греко-католицького об'єднання в Клівленді і його продовженні в Бреддоку (9-22 червня 1918 р.). З керівництва був знятий М.Пачута, за його русофільство, хоча він вже встиг переорієнтуватись на Т.Г.Масарика. Була створена комісія «для активних дій з метою звільнення Угорської Русі».

23 липня 1918 р. в місті Гомстед (штат Пенсільванія) об'єдналися греко-католицьке «Соединение» з греко-католицьким «Собранием», утворивши єдину «Американську народну раду угро-русинів» (АНРУР). Була схвалена «Гомстедська резолюція», основними пунктами якої були: у випадку змін кордонів т.зв. об'єднання з братами Галичини та Буковини;

якщо ж будуть виявлені надмірні амбіції «старорусинів» (русофілів) – забезпечення автономії для угро-русинів. «Чехословацький варіант» взагалі не згадувався [46].

До керівництва АНРУР був залучений професіональний юрист, адвокат фірми «Дженерал Моторс» Г.Жаткович – народжений на Підкарпатській Русі, але ще в дитячому віці привезений батьками в США. Він виростав у сім'ї активних русинських діячів, одержав добру освіту і зробив блискучу кар'єру. Йому було доручено розробити меморандум, з яким би АНРУР звернулась до президента В.Вільсона. Меморандум було затверджено на засіданні АНРУР в Скрентоні.

21 жовтня 1918 р. за сприяння конгресмена Г.Е.Кенбелла Г.Жаткович був прийнятий президентом США В.Вільсоном і передав йому «Memorandum from the American National Council of Uhro-Rusins». Вимогою АНРУР, викладеною в Меморандумі, було отримання підкарпатськими русинами повної незалежності. Якщо це буде нереальним, то сприяти об'єднанню підкарпатських русинів з галицькими та буковинськими братами. Наразі збереження непорушності кордонів Угорщини забезпечення русинам автономії в її складі.

Президент В.Вільсон заявив Г.Жатковичу, що виконання перших двох пунктів Меморандуму неможливе, США відмовляються їх підтримати. Варіант автономії в складі Угорщини В.Вільсон також відкинув і запропонував її здійснення в складі однієї з сусідніх слов'янських держав. Також порадив підкарпатським русинам вступити до «Середньоевропейського демократичного союзу» в США [47].

23-26 жовтня 1918 р. у Філадельфії зібрались представники 11 національностей Центральної та Південно-Східної Європи. Вони підписали «Декларацію спільних намірів незалежних центрально-європейських націй». Від імені підкарпатських русинів її підписав Г.Жаткович. У своєму виступі він заявив: «Ми хочемо стати автономним штатом, який би приєднався до

якої- небудь федерації, а саме: до української, до чехословацької, але тільки не до угорської. Унія з угорцями або румунами виключена» [48].

У Філадельфії Г.Жаткович вперше зустрівся 26 жовтня 1918 р. з Т.Г.Масариком і вів з ним конкретні переговори про умови входження Підкарпатської Русі до складу Чехословаччини. Т.Г. Масарик вів себе як класичний політик, багато обіцяв, але конкретні відповіді на питання оминав. Пізніше Г.Жаткович стверджував, що Т.Масарик йому нібито заявив: «Якщо русини вирішать приєднатися до Чехословацької республіки, то вони матимуть автономну територію». На скептичне зауваження одного з членів територіального русинської делегації проблему розмежування русинів і словаків Т.Масарик відзначив: «Кордони [Підкарпатської Русі] будуть такими, які задовільнять русинів» [49].

Проте на закінчення розмов ніякі документи підписані не були, тому неможливо ані підтвердити, ані заперечити вищесказане. Своєму найближчому співробітнику Е.Бенешові, що в цей час був у Парижі, Т.Масарик писав: «Угро-русини пропонують федерацію з нашою державою. Якщо вдалося б приєднати до нас угро-русинів, то ми стали б сусідами Румунії. Є тут також організація «Карпато-росіян». Як говорить сама назва, це русофіли, також пропонують федерацію з нами. Справа потребує тактичного підходу, щоб не викликати невдоволення українців з Галичини» [50].

Як видно з телеграми Т.Масарика, в питанні Підкарпатської Русі його перш за все цікавив геополітичний аспект, сусідство через її територію з майбутнім союзником. 29 жовтня 1918 р. Г.Жаткович доповів керівництву АНРУР про результати переговорів з президентом Т.Г. Масариком. Дискусія про майбутнє Підкарпатської Русі В.Вільсоном велась і далі, але часу для неї уже було обмаль. Австро-Угорщина перестала існувати, треба було якнайскоріше приймати рішення.

12 листопада 1918 р. в Скрантоні (штат Пенсільванія) відбувся з'їзд АНРУР, який визнав оптимальним Його резолюцію підготував

«чехословацький варіант». Г. Жаткович писав: «Угро-Русь, зберігаючи найширші права як штат, на Чехословацьких федеративних принципах об'єднується з демократичною республікою за умови, що до нашого штату відійдуть всі історичні угро-руські території: Спіш, Шаріш, Земплін, Абауй, Боршод, Унг, Угоча, Берег, Мараморош" [51]. Однак, будучи професіональним юристом, вважав недостатнім прийняття рішення керівництвом АНРУР і поставив питання про проведення плебісциту серед русинів у США. Г.Жаткович запропонував, щоб усі русинські об'єднання та їх регіональні організації, а також церковні громади виставили один голос на 50 своїх членів. Наступного дня, 13 листопада, Г.Жаткович зустрівся з Т.Масариком, який дуже схвально прийняв рішення з'їзду і повністю підтримав ідею проведення плебісциту, щоб резолюція про приєднання Підкарпатської Русі до Чехословаччини не вважалась «рішенням лише членів АНРУР, яке могло бути опротестоване на Паризькій мирній конференції» [52].

14 листопада Г.Жаткович телеграмою сповістив про результати з'їзду АНРУР також Президента В.Вільсона. Вільсон привітав «досягнутий прогрес на шляху до задовільного розв'язання проблеми» [53]. Така послідовність інформації Г.Жатковичем двох зацікавлених політичних діячів говорить про подання те, що пріоритет віддавався все ж таки чехословацькому варіанту.

Незважаючи на зусилля АНРУР і самого Г.Жатковича в голосуванні прийняло участь менше ніж половини філіалів та громад. І все ж результати голосування мали юридичну силу: із 1102 поданих голосів 732 (67 %) були за об'єднання з Чехословаччиною, 310 (28 %) за об'єднання з Україною, 27 голосів за повну незалежність, 10 – за об'єднання з Росією, 9 – за залишення зв'язку з Угорщиною [54].

Г.Жаткович негайно сповістив про результати плебісциту уряд Чехословаччини та його представників у Парижі, а також інформував Держдепартамент США у Вашингтоні. З цього приводу вважаємо, дарма комуністичні історики І.М.Мельникова (СРСР), І.Ванат та І.Кремпа

(Словаччина) говорять про юридичну неповноцінність русинського плебісциту в США. Голосування пройшло у повній відповідності з демократичними правовими нормами, хоч і не мало 99,9%, до яких звикли вказані історики в комуністичних режимах.

Протидіяти рішенням АНРУР США намагались «карпатороси», «досить слабка тутешня організація русофілів, православних», як писав про них у листі до Е.Бенеша Т.Г. Масарик [55]. Єпископ Піттсбурзької "карпаторусской" православної єпархії О.Дзюбай, протоієрей С.Вазілович та священник М.Фекула 23 грудня 1918 р. зустрілись у Вашингтоні з експрем'єром Росії князем Л.Львовим, що представляв себе як майбутній делегат на Паризькій мирній конференції. Делегація православних уповноважила князя Л.Львова представляти інтереси «Карпатської Русі» на конференції в Парижі. Делегація мала також зустріч із держсекретарем США Р.Лансінгом, якому вручила резолюцію православних приходів США з проханням про приєднання Угорської Русі, Галичини та Буковини до Росії, або виокремлення їх у самостійну державу. Але ж державні діячі США і Антанти, як нам відомо, були категорично проти присутності Росії у Карпатах, а тим більше у Центральній Європі. До того ж у Росії бушувала громадянська війна. Проекти «карпаторусских» православних діячів були у повній невідповідності з політичними реаліями тогочасної Європи і не мали ніяких перспектив на здійснення.

Таким чином, можемо стверджувати:

у громадянському суспільстві країн Європи та США початку 20-го століття домінуючими у публічній сфері тали суспільні, громадські інтереси. При цьому, виникнення ряду громадських об'єднань в цей час пов'язують із потребою встановлення стійких каналів зв'язку між багатоманітними структурованими групами інтересів і владними інститутами. В цей час основні інститути громадянського суспільства стали розглядаєти саме як підставу (базис) демократії вцілому, а демократія, як перенесення властивого

громадянському суспільству соціального плюралізму на рівень держави в особі її органів;

основні складові громадянського суспільства, що були закладені на початку 20-го століття, в подальшому виконали функцію «тріггера» у поваленні комуністичного режиму в країнах Східної Європи. В той же час, причинами проблем, що виникли під час перехідного періоду до демократичної, соціальної та правової держави, які можна було спостерігати в Чехословаччині, а також Україні, слід пов'язувати з історичною слабкістю наявного там громадянського суспільства;

на початку 20-го століття державницька роль русинського суспільства була практично непомітна. Була відсутня навіть найменша можливість національної консолідації та організації. В результаті підкарпаторусинське суспільство в момент розпаду Австро-Угорщини восени 1918 р., вибуху національно-визвольних рухів пригнічених, бездержавних народів монархії, опинилось без політичної еліти, без національної програми. Саме тому, на наш погляд, говорячі про громадянське суспільство, слід, в першу чергу відзначати особливу роль русинської еміграції в США та Канаді. Значна її частина досягла значного матеріального рівня, отримала можливість створити свої об'єднання, релігійні, професійні, взаємної допомоги, дякуючи цьому вона зберігала свою національну ідентичність. Так, саме політична активність найбільших із організацій русинів в США та їх лідерів і допомогла визначити місце та роль Підкарпатської Русі у складі Чехословаччини.

1.3 Державно-правовий статус Підкарпатської Русі у рішеннях русинських Рад 1918-1919 рр.

Крах Австро-Угорщини в кінці жовтня 1918 р. прискорив кристалізацію поглядів про можливий державно-правовий статус Угорської (Підкарпатської) Русі і в самому краї. 9 листопаду в Ужгороді було проголошено утворення «Угро-руської народної ради» на чолі із уніатськими священниками А.Волошином, С.Сабовим та П.Гебеєм, що орієнтувались на Угорщину і підтримували національну програму новоствореного уряду М.Каролі про Угорщину як «центральноєвропейську Швейарію національностей». Така програма, розроблена відомим угорським ліберальним діячем, міністром в справах національностей О.Ясі в уряді М. Каролі, була хоч і цікавою та відважною, проте запізнілою і ніякою популярністю вже не користувалась. Ужгородська «Угро-руська рада» мала своїх прихильників в Бережському комітаті (жупі), Угочанському і частково в Мараморошському [56].

Того ж дня, 9 листопаду на зборах в Старій Любовні (нині східна Словаччина) була створена Русинська народна рада на чолі з Е.Невицьким, що заявила про свою проукраїнську орієнтацію, хоч і досить неясно [57]. Згодом до її керівництва прийшла русофільська група А.Бескіда, що перенесла свої засідання до старого русофільського центру міста Пряшева. Проте русофіли скоро зрозуміли, що орієнтація на Росію в зв'язку з більшовицьким переворотом і громадянською війною нереальна, більше того, небезпечна. Об'єднавшись із лемківською «руською радою» з північних схилів Карпат, вони створили «Карпато-руську народну раду» (21.12.1918 р.) прочехословацької орієнтації. Саме вона стала головним провідником ідеї приєднання Угорської (Підкарпатської) Русі до Чехословаччини [58].

Прочехословацьку позицію врешті врешті зайняла також «Карпаторуська народна рада» в Сваляві. Її склад був своєрідним портретом соціального складу молодого населення підкарпатського індустріального центру. На відміну від інших рад, де переважали адвокати та священники, स्वाлявську став очолювати столяр М.Комарницький, а до її складу входили робітники. На зборах 8 грудня 1918 р. вона прийняла резолюцію, «щоб руський народ визволився від тисячолітнього ярма і об'єднався з великою Україною, де також живуть русини» [59].

Свалявська рада різко заперечила право ужгородської «Угро-руської ради» виступати від імені всіх русинів Підкарпаття. Делегація її подала представнику Чехословаччини в Будапешті меморандум з вимогою приєднання території Угорщини, населеної русинами, до Української держави або до ЧСР. Глава делегації М.Комарницький наполягав, щоб верховне командування союзних військ віддало наказ українським або чехословацьким військам зайняти територію Угорщини, що дало б можливість її населенню вільно вирішити русинську свою долю [60].

Найсхідніші народні ради в Ясиня, Мараморош-Сиготі і Хусті виступили з проукраїнською орієнтацією, висловили бажання приєднатися до ЗУНР, яке не було здійснене внаслідок вторгнення в Галичину польських військ. Марамороські ради планували скликати «Всепідкарпатський з'їзд» і хоча таким вони проголосили з'їзд, що зібрався у Хусті 21 січня 1919 р., в дійсності він ним в тодішніх умовах бути не міг. Західна частина території, населена русинами, від Любовні до Ужгороду, уже була зайнята чехословацькими легіонерами, центральні (Мукачево-Свалява-Берегово) були прочехословацької орієнтації за достатньо сильною угорській адміністрації, як це показали згодом події в Ясиня і Мараморош-Сиготі. Отже, «всезакрпатськість» з'їзду в Хусті в січні 1919 р. мабуть таки є домислом деяких його учасників (М. та Ю. Брацайко) і національно-патріотичної історіографії. Документи з цього з'їзду не збереглись. Запис,

зроблений М. та Ю. Брацайко через декілька десятків років, таким виизнати ані історик, ані юрист не може.

Відчайдушні зусилля робила і влада новопроголошеної Угорської республіки М.Каролі. Відразу ж після розпаду монархії Габсбургів від Угорщини відійшли хорвати Славонії і Хорватії, румуни Семиграддя та Банату, серби Воєводини, словаки «Верхньої землі», Словаччини. І тільки русини «Угорської Русі» погодились вести з урядом в Будапешті переговори про запропоновану їм у листопаді 1918 р. автономію. 10 грудня радник уряду М.Каролі у русинських справах О.Сабов запросив до Будапешту 36 представників ужгородської ради угро-русинів, які разом із створеною в Будапешті т.зв. «угро-руською партією» підписали меморандум, адресований Паризькій мирній конференції. В ньому ставилось питання про надання русинам автономії і протестувалось проти захоплення їх території чехами, словаками, румунами та іншими народами».

21 грудня парламент Угорщини схвалив «закон №10» згідно якого надавалась «автономія народу руському, що проживає в Угорщині», створювалась нібито автономна «Руська крайна». Проте її кордони залишались невизначеними. Її виконавчим органом мало бути «русинське міністерство» в Будапешті та губернатор в Мукачеві, законодавчим органом – «Руський народний собор» після його виборів. Все це свідчило про те, що угорський уряд певним чином маневрує, щоб зберегти хоча б залишок «інтегральної Угорщини», при цьому прагне залишити такі лазівки, які б дали йому можливість у відповідний момент відмовитись від даних обіцянок.

Все це зрозуміли навіть проугорськи налаштовані русинські діячі (А.Волошин, П.Легеза, С.Сабов і ін.) і вимагали від угорського уряду постановки питання про автономію на Паризькій мирній конференції. Уряд відповів, що у нього немає ніяких зв'язків з Антантою [61]. Роздратовані такою відповіддю, русинські діячі 1 січня 1919 р. звернулись до представника Чехословаччини в Будапешті М.Годжі з проханням, щоб територію Підкарпатської Русі зайняли чехословацькі війська. А.Волошина,

П.Легезу і С.Сабова Годжа вважав мадярофілами, тому вимагав письмового оформлення такого прохання, що вони відмовились зробити поки війська ЧСР не ввійдуть до Ужгороду. Відзначимо, М.Годжа вів себе впевнено, бо знав, що в цей час чехословацький уряд мав уже письмове прохання про введення його військ на територію Підкарпатської Русі від представників Пряшівської і Свалявської русинських народних рад [62].

Цікавий, як на наш погляд, розвиток державотворчого характеру пройшла найсхідніша частина Підкарпатської Русі, а саме район верхньої Тиси населений гуцулами (Великий Бичків – Рахів - Ясіня). Як нами вже вказувалось, Ясинська рада мала виразно проукраїнську орієнтацію і зуміла навіть встановити зв'язок із владою ЗУНР. Підкарпатські гуцули до такого розвитку подій були більш підготовлені, бо мали давні тісні зв'язки з гуцулами галицької сторони Карпат, під час війни зазнали жорстоких переслідувань від угорських воєнних властей.

Угорська влада М.Каролі в кінці грудня 1918 р. вирішила військовою силою «пацифікувати» цей район. Ясинська рада змушена була піти в підпілля, але вже 8 січня 1919 р. підняла успішне повстання, розбрóїла угорську військову частину, проголосила «Гуцульську республіку» і попросила допомоги від ЗУНР. В той же час, суттєвої допомоги вона так і не одержала.

Після невдалої спроби розширити територію аж до Мараморош-Сиготу рада обмежила свою владу Ясинською улоговиною, яку утримувала до її окупації румунськими військами у травні 1919 р. Характерно, що після відходу у нове підпілля, як і інші русинські ради звернулась до уряду Чехословаччини з проханням про введення чехословацьких військ на її колишню територію і витіснення звідси військ Румунії [63].

Угорський уряд М.Каролі ніби вступив у політичні змагання з урядом ЧСР на території Підкарпатської Русі і на початку 1919 р. почав прискорено формувати адміністративну структуру «Руської крайни». 5 лютого було затверджено її тимчасовий уряд на чолі з О.Сабовим і представником у

Мукачеві А.Штефаном. 4 березня проведено вибори в законодавчий орган провінції, сойм. Через тиждень розпочалась перша його сесія, яка відразу ж була перервана депутатами на знак протесту проти відмови уряду визначити кордони провінції. Такі ж самі національно-політичні комбінації у краї намагався продовжити комуністичний режим Б. Куна після перевороту в Будапешті в березні 1919 р. До того ж комуністична т.зв. «пролетарська диктатура» не визнавала права національних меншин, а її місцевий орган розігнав і сойм, і ради «Руської крайни» [64]. Все це зайвий раз свідчило про те, що для угорських урядів 1918-1919 рр. питання автономії «Руської крайни» було всього лише політичним маневром, що мав зберегти контроль Будапешту над територією, населеною русинами.

Таким чином, як бачимо з вищенаведеного, приклад історії створення та діяльності рад на території Підкарпатської Русі, їх досвід намагання розбудови власної державності, дає нам підстави стверджувати, що прийняті ними рішення та фактична діяльність базувалися скоріше на конфронтації навколо різних політичних ідей, релігійних уподобань, ніж була заснована на ідеях єдності та патріотизму, забезпечення матеріального та духовного зростання, цілісності території Підкарпатської Русі.

1.4 Питання державності та права Підкарпатської Русі на Паризькій (Версальській) мирній конференції (1919-1920 рр.)

На початку 1919 р. в Парижі розпочала роботу мирна конференція, предметом рішення якої серед ряду інших стала і проблема Підкарпатської Русі. 12 січня 1919 р. в Ужгород не вступили чехословацькі війська, проте вони далі просувались на схід. Чехословацька влада і президент чекали рішення Паризької конференції. Президент Т.Г.Масарик телеграфував міністру закордонних справ Е.Бенешові у Париж: «Окупація Русинська (Підкарпатської Русі) не буде далі проводитись без попереднього схвалення Антанти, до того ж якщо цього дуже хотітиме населення» [65].

На початку лютого Т.Масарик вислав до Ужгороду своїх довірених осіб, офіцерів зв'язку президентської канцелярії Ф.Пісецького та Я. Ваку, які мали не тільки розвідати ситуацію, але і поступово направляти місцеві народні ради до об'єднання і прийняття спільного рішення про приєднання Підкарпатської Русі до Чехословацької республіки. На карпатські землі, населені русинами, на мирній конференції претендували Польща, Чехословаччина і Румунія. Польща задовільнилась північними схилами Карпат, де проживали лемки і всю свою активність, як військову, так дипломатичну, спрямувала на захоплення східної Галичини. Румунія на перших порах претендувала на приєднання всієї Мармарощини, але не знайшла порозуміння у держав-переможців і змушена була задовільнитись територією комітату (жупи) на південь від Тиси з головним містом Мараморош-Сиготом. Головним претендентом на територію всю Підкарпатської залишилась Чехословацька республіка.

На підмогу чехословацькій делегації в Парижі, яку очолювали прем'єр-міністр К.Крамарж і міністр закордонних справ Е.Бенеш, в кінці січня 1919 р. був висланий голова Пряшівської ради А.Бескид, а в лютому і представники американських русинів Г.Жаткович і Ю.Гардош. Разом створили «Руську

комісію», завданням якої було захищати інтереси русинів на конференції [66]. А.Бескид виступав за приєднання до Чехословаччини також Лемківщини на північних схилах Карпат. Проти цього рішуче виступив міністр Е.Бенеш, загрожувала підтриманий Г.Жатковичем. Така експансія могла бути конфліктом в Карпатах між Польщею і ЧСР, не бажаним для обох.

5 лютого 1919 р. Висока Рада конференції розглядала питання числі проблеми кордонів Чехословаччини в тому числі й Підкарпатської Русі. Доповідав Раді міністр Е.Бенеш. Велику увагу приділив східним кордонам ЧСР, тобто території Підкарпатської Русі. Як досвідчений дипломат він перш за все аргументував роздільність історичного і національного розвитку русинів (українців) з обох боків Карпат, хоч і не заперечував їх спільного походження. Далі підкреслив, що карпаторусини не хочуть надалі залишатись в складі Угорщини і бажають вступити в федерацію з ЧСР. Більше того, Е.Бенеш відважився також залякувати переможців небезпекою створення плацдарму Росії в Центральній Європі, якщо Галичина і Підкарпатська Русь дістануться в майбутньому їй. На його думку підкарпатські русини мали тільки два варіанти вибору залишатись в складі Угорщини, або приєднатись до ЧСР на правах автономії. Звичайно, вів хитро далі чехословацький дипломат, відсталий край і його населення будуть великим тягарем для молодой держави, але спільний кордон з Румунією компенсує всі втрати [67]. Довгий виклад справ кожною делегацією (їх було більше 40) здався Раді громіздким, тому було вирішено створити окремі комісії, які б детально обмірковували кожен окрему проблему і передали рекомендації для підписання Раді. Чехословацьку комісію очолив представник Франції Ж.Камбон, який у всьому ішов назустріч майбутнім союзникам Франції в Центральній Європі, зокрема Чехословаччині.

Свої претензії делегація ЧСР виклала у формі «Записок» (Memoire), з яких «Записка» № 6 торкалась проблеми підкарпатських русинів. Чехословацькі представники (К.Крамарж, Е. Бенеш) визнавали в «Записці»,

що території, населені русинами, ніколи не були у якомусь зв'язку з чехословацькими землями. Однак, наполягав Е.Бенеш, тепер немає іншої альтернативи, ніж приєднання їх до ЧСР. Об'єднання ж їх Галичиною, яку можливо будуть контролювати росіяни, українці, або поляки, чи залишення в складі Угорщини, неприйнятне. Об'єднання з Галичиною, за словами Е.Бенеша, прагне невелика купка людей, поляки не претендують на території південніше Карпат, а залишити русинів під угорським пануванням буде суперечити всім принципам справедливості і демократії, в ім'я яких і велась нинішня війна.

Для голови комісії Ж.Камбона найбільш переконливим був геополітичний аргумент. Необхідність спільного кордону ЧСР і Румунії-«факт надзвичайного значення для двох країн з огляду на постійну угорську загрозу». Як докази бажання самих русинів об'єднатися з ЧСР наводились заяви рішення прашівської, сваявської народних та рад американських русинських організацій.

Представниками русинів в Парижі було визнано делегацію на чолі з Г.Жатковичем [68]. Г.Жаткович мав зустріч з американським полковником Е.Гаусом, що заступав на конференції президента В.Вільсона. Е.Гаус у карпаторуській справі повністю підтримав тези доповіді Е.Бенеша на засіданні комісії.

З протилежних позицій виступив інший представник США, професор А.Солідж із спостережної комісії. Він відстоював принцип цілісності угорських кордонів, проте широкої підтримки не знайшов. Протестувала також проти «приєднання Угорської України до Чехо-Словаччини» українська делегація в Парижі, проте їх протести не брались Радою до уваги [69]. Комісія прийняла чехословацький варіант вирішення підкарпаторуського питання і 12 березня 1919 р. передала свої рекомендації в Головну територіальну комісію, яка також його схвалила.

Як тільки стала ясною позиція мирної конференції. Г.Жаткович і Ю.Гардош за порадою президента Т.Г.Масарика негайно виїхали з Парижу в

Ужгород. По дорозі Г.Жаткович і Ю.Гардош в березні зупинились в Празі для зустрічі з президентом і в Братиславі для переговорів з повноважним міністром в справах Словаччини В.Шробарем. Під час зустрічі з президентом Т.Масариком Г.Жаткович вручив йому меморандум у формі розроблених ним «14 пунктів», або ж умов об'єднання Підкарпатської Русі з ЧСР. Ці «14 пунктів» були чистим відбитком з американської конституційної системи, відбитком прав штату в американській федерації. Такі конституційні норми в тодішній Європі не були визнані ні в теорії, ні в практиці. Годі було розраховувати, що їх приймуть і чехословацькі діячі. Президент відмовився прийняти «14 пунктів» навіть для розгляду, пославшись на те, що він не має таких повноважень. Це, мовляв, справа уряду і парламенту [70].

При зустрічі із В.Шробарем в Братиславі Г.Жаткович повів розмову про встановлення справедливого розмежування між словаками і русинами на Етнотериторіальній основі, проте не досяг найменшого порозуміння. Це був дуже негативний сигнал про можливість встановлення етнічного, а не політичного розмежування словаків та русинів у майбутньому.

В Пряшеві Г.Жаткович і Ю.Гардош дістали від «Карпато-руської народної ради» уповноваження на ведення переговорів в Ужгороді про об'єднання всіх трьох Рад Пряшівської, Ужгородської і Хустської і вироблення спільної декларації про входження до складу ЧСР. Здавалось, що міжнародна ситуація сприятиме гладкому перебігу переговорів у Ужгороді. Русофіли втратили опору, бо більшовицька Росія їх лякала. Українські держави, ЗУНР і УНР не втримались на міжнародній арені через воєнну конфронтацію з Польщею і більшовицькою Росією. До радянської ж України нікому з проукраїнських діячів не хотілось. Проугорські діячі налякані були комуністичним переворотом в Угорщині і кривавою диктатурою Б.Куна, що частково стосувалася й частини Підкарпатської Русі (діяльність комуністичних «директоріумів» у Мукачеві, Берегові та Севлюші). Ось чому ідея приєднання до Чехословаччини для абсолютної більшості політично активних русинів стала рятівною необхідністю. Незважаючи на ці обставини,

тиск представників президента ЧСР Т.Масарика та інтенсивні переговори з представниками усіх Рад делегації американських русинів, дискусії тяглись ще майже два місяці.

В цих умовах 8 травня 1919 р. в Ужгороді при підтримці чехословацької військової адміністрації відбулась конференція представників Пряшівської, Ужгородської, Хустської народних рад і кооптованих представників Свалявської ради та делегації американських русинів. Вирішено було створити спільний орган Центральну Руську Народну Раду (ЦРНР). Головою ЦРНР обрано було А.Бескіда (в цей час був у Парижі), його заступниками А.Волошина, Г.Стрипського, М.Бращайка, членами керівництва Й.Камінського, Ю.Бращайка, А.Гагатка, В.Вислоцького і ін. Почесним головою ЦРНР був обраний Г.Жаткович.

Виступаючи на конференції ніби змагались між собою, розписуючи яку широку автономію буде мати Підкарпатська Русь в складі ЧСР. Довершив цю безпідставну ейфорію Г.Жаткович, який заявив, що нова держава буде мати назву «Чехо-словацько-руська республіка». Характерно, що представники влади ЧСР, присутні на конференції, навіть не намагались якось гальмувати цю фантазію, витворити реальні рамки дискусії, дали делегатам повну волю виговоритись [71].

ЦРНР ухвалила резолюцію про входження Підкарпатської Русі до Чехословацької республіки на правах автономного краю і надала Г.Жатковичу всі повноваження вести переговори в Празі з урядом і президентом і Парижі на мирній конференції. Проте, як писав у своїх спогадах один із провідних діячів ЦРНР Й.Камінський, «засновники ЦРНР були свідомі того, що на виборах народ не був належним способом представлений і що вона може діяти тільки тимчасово, до загальних виборів і представників всіма верствами і районами Підкарпатської Русі» [72].

ЦРНР обрала комісію, яка мала виробити проект автономії краю, але ця комісія виявилась неспроможною витворити такий документ. ЦРНР змушена була прийняти за свою програму відомі «14 пунктів» Г.Жатковича, які і були

нею опубліковані перед поїздкою русинської делегації в Прагу. Як ми вже вказували «14 пунктів», є просто копією прав американського штату. В «Чехо-словацько-руській» республіці мав бути створений незалежний «руський штат», який користувався б найширшою автономією у внутрішніх справах. Крім питань закордонної політики, оборони та фінансів вся виконавча і законодавча належати місцевим влада мала автономним органам. На чолі штату мав бути міністр, якого назначав би президент. Всі ці умови мали бути закріплені у спеціальній угоді, яку підписали б представники центральної влади республіки з представниками «руського штату». Всі спірні питання подавалися б на розгляд Ліги Націй [73].

На пост «урядуючого міністра руського штату» ЦРНР рекомендувала уряду президенту ЧСР Г.Жатковича. Така т.зв «ідеальна» схема, якої не було в дійсності навіть в американській федерації, у Празі викликала тільки насмішки. Президент Т.Г. Масарик назвав підкарпатських діячів і в їх числі Г.Жатковича з їх «програмою» «політичними дітьми», що абсолютно не орієнтуються в реальних політичних умовах і господарських можливостях [74].

23 травня 1919 р. русинська делегація в складі 112 членів ЦРНР приїхала в Прагу і вручила президенту Т.Г. Масарику своє рішення про приєднання Підкарпатської Русі до Чехословацької республіки. Холодним душем для делегатів була вітальна промова президента, в якій він заявив, що «делегатів ЦРНР вважає за своїх гостей, але не за офіціальних представників всього народу» [75]. Міністри В.Тусар, А.Швегла навіть не прийняли делегацію в цілому, лише вели ні в чому не зобов'язуючі розмови з окремими керівниками ЦРНР.

Уряд ЧСР одержав бажане і міг дозволити собі вести себе зверхньо щодо русинських представників. Цинічну крапку поставив голова закордонної комісії парламенту М.Годжа: «Руська делегація, яку ми вітали, зовсім не представляє руський народ. Тому та форма, в якій ми її приймали, була правильною. Крім того, слід пам'ятати, що їх інтелігенція складається в

основному із священників, декількох урядників та вчителів. Всі вони продуктом мадярського режиму і будуть діяти проти нас» [76].

В травні ж 1919 р. проблема приналежності Підкарпатської Русі стала предметом інтенсивного обговорення в комісіях Паризької мирної конференції в Версалі. 8 травня з ініціативи міністра закордонних справ Великобританії А.Бальфура проблема Підкарпатської Русі розглядалась на засіданні Ради міністрів закордонних справ великих держав. Міністри визнали оптимальним варіантом приєднання краю до ЧСР. Самостійність як і прилучення до держави з численною не слов'янською домінантною людністю не вважали доцільним. Більше того, міністри погодились, що словаки і карпаторусини настільки етнічно близькі, що можуть об'єднатися в одній державі без визначення автономних прав для русинів. Отже, пріоритет ЧСР на приєднання Підкарпатської Русі був визнаний, залишалось тільки визначити технічні умови приєднання, що мала зробити комісія мирної конференції з чехословацьких питань [77].

Комісія викликала 17 травня 1919 р. міністра закордонних справ ЧСР Е.Бенеша для пояснень в справі Підкарпатської Русі. Е.Бенеш виступив засіданні комісії обширним на меморандумом. Пропозиції русинських народних рад як і програма «14 пунктів» Г.Жатковича ньому повністю ігнорувались. В преамбулі меморандуму вказувалось, що «територія південно-карпатських русинів» матиме «окреми́й правовий характер... і забезпечуватиме для русинів значну автономію». Для забезпечення її ЧСР готова була навіть укласти відповідну угоду з великими державами. Територія Південно-карпатських русинів згідно меморандуму матиме своє найменування, власний парламент. Але вже компетентність цього парламенту Е.Бенеш обмежував питаннями мови, шкільництва та релігії. До того ж прийняті ним закони мали ратифікувати президент республіки і губернатор краю, призначений президентом. В результаті такий парламент був двічі неправомочним навіть у тих незначних сферах, які йому надав Е.Бенеш.

На чолі управління краєм мав стати тимчасовий губернатор, якого знову ж таки призначав президент. Що в ньому тоді було «автономного»? Е.Бенеш наголошував, що «найвищих службовців призначатиме президент республіки за пропозицією губернатора та уряду ЧСР». Для галузевих справ міністри влади ЧСР мали призначати своїх заступників. Виконавчу владу в краї питанням мав очолювати префект, як «друга інстанція в адміністрації». А що тоді перша, губернатор? Справа в тому, що чиновником посада префекта мала бути зайнята високим міністерства внутрішніх справ. Саме йому належала б вся повнота влади в краї, а не губернатору. Задумана була ще одна представницька посада, міністр без портфеля як члена влади, як декоративна фігура.

Всі апеляції розглядати чисто мав відповідний міністр влади, який взагалі нібито не мав ніякого відношення до автономного управління краю [78]. Зате він мав необмежену можливість скасувати будь яке їх рішення. Аналіз меморандуму показує, що він був аж театральню детальним, що мало задовільнити комісію з чехословацьких питань, але з юридичної точки зору чисто декларативним. Чехословацький міністр Е.Бенеш та його експерти виявились майстрами псевдоправової фікції. Дарма представники підкарпатських русинів А.Бескід та Г.Жаткович пропонували на засіданні свій проект, домагались конкретизації та уточнення обсягу поняття автономії, члени комісії беззастережно ухвалили пропозиції Е.Бенеша у повному їх попередньому звучанні. Доповідь Верховній Раді підготував британський дипломат Г.Нікольсон [79].

Комісія рекомендувала Раді чотирьох (Франція, Великобританія, Італія, США) прийняти меморандум Е.Бенеша за основу майбутнього статусу Підкарпатської Русі в ЧСР. У своїй заключній промові Е.Бенеш обґрунтував «необхідність» чехословацького централізму. Він відмітив, що ЧСР прагне до федералізму, але децентралізація на разі неможлива, бо людність держави знаходиться на різному рівні розвитку. Спеціально підкреслив у відношенні до Підкарпатської Русі, що «протягом відповідного часу управляти краєм

доведеться представникам центрального республіканського уряду, тому що самі карпаторусини на протязі кількох років не будуть спроможні щоб справитись проблемами" [80]. І тільки представник США Р.Лансінг поставив все ж вимогу, щоб службовцями на Підкарпатській Русі призначались по можливості карпаторусини. На цьому ж засіданні Ради після гострої дискусії гарантом прав карпаторусинів в ЧСР визнано було Лігу Націй, до якої вони мали право звертатись у випадку невіршених проблем з владою ЧСР.

В липні 1919 р. Г.Жаткович ще раз звернувся до президента Т.Г. Масарика і міністра Е.Бенеша з вимогою визначити кордон між Словаччиною і Підкарпатською Руссю згідно з даними етнографічної карти Визначного українського картографа Степана Томашівського з 1906 р. Президент на це звернення не реагував, Е.Бенеш послався на словаків, що, мовляв, вони на це не погодяться. Роздратований такою зухвалістю американець Жаткович з властивою йому логікою відповів, що він має справу не з словаками, а з чехословацькою владою і вимагає виконання погоджених умов та внесення їх до мирного договору [81].

В Парижі продовжувалась робота над остаточною редакцією умов договору про приєднання Підкарпатської Русі до ЧСР. 4 липня 1919 р. він був офіційно переданий делегації ЧСР. Наступного дня проект загального договору між державами Антанти, Чехословаччиною і переможеними був схвалений Радою голів делегацій великих держав і переданий делегації ЧСР. Вершиною всього переговорного процесу стало підписання в Сен-Жермен-ан-Ле дня 10 вересня 1919 р. мирного трактату між Об'єднаними Союзними державами та Австрією. Загальна формула договору, яка стосувалась Підкарпатської Русі, була взята з уже підписаного 28 червня 1919 р. загального, Версальського мирного договору з Німеччиною (стаття 81), пізніше (4 червня 1920 р.) внесена і в договір з Угорщиною (стаття 48), підписаний у Тріаноні. Її формула (стаття 53) була наступна: Переможні держави визнають, «так як це зробили держави об'єднані і союзні, повну

незалежність держави Чехословацької, яка включає і автономну територію русинів на південь від Карпат» [82].

Детальна розробка умов залучення Підкарпатської Русі до Чехословацької республіки була дана в т.зв. Малому Сен-Жерменському договорі, в його статтях № 10, 11, 12, 13, згідно якого Чехословаччина зобов'язувалась:

стаття 10: організувати територію південнокарпатських русинів в кордонах, визначених Головними Союзними і Об'єднаними державами в межах чехословацької держави як адміністративну одиницю, якій буде надано найширше самоуправління, сумісне з цілісністю чехословацької держави;

стаття 11: територія південнокарпатських русинів матиме сейм самоуправління. Цей сейм матиме законодавчу владу в справах мовних, шкільних та релігійних, а також в питаннях місцевого самоуправління та у всіх інших питаннях, які йому дають закони чехословацької держави. Губернатор русинської території буде призначений президентом Чехословацької республіки і буде відповідальним перед русинським сеймом;

стаття 12: Чехословаччина погоджується, щоб службовці на русинській території призначались, по можливості, з-поміж жителів цієї території;

стаття 13: Чехословаччина стаття гарантує території русинів справедливе представництво в Законодавчих зборах республіки, до яких жителі цієї території посылатимуть депутатів, обраних на підставі конституції Чехословацької республіки. Ці депутати, однак, в палаті депутатів не будуть мати права голосу в жодних законодавчих питаннях, які віднесені до компетенції русинського сейму [83].

Таким чином міжнародна договірна система, або ж відома Версальська мирна з формально-правового боку система, створювала правову основу, згідно якої чехословацький уряд юридично і практично мав реалізувати

особливий статус централізованої підкарпаторусинської території складі Чехословацької республіки.

Але вже на самому початку уряд ЧСР порушував свої обов'язки. Вжите в договорах поняття «територія південнокарпатських русинів» мало конкретно територіальний зміст і це не використала влада ЧСР, яка силовим методом провела т.зв. «демаркаційну лінію» між Словаччиною і Підкарпатською Руссю вздовж залізної дороги Чоп-Ужгород і далі на північ вздовж течії річки Уж. В результаті майже четверта частина русинського населення в жупах Земплін, Шариш, Спіш опинилась у складі Словаччини як невизнана національна меншина. Два десятки русинських сіл Мараморощини з містом жупи головним Мараморош-Сиготом опинились в складі Румунії. В результаті перервано було навіть залізничне сполучення між Хустською і Ясинською улоговинами в долині Тиси, що мало і має ще і сьогодні значний негативний господарський наслідок для краю.

Підсумовуючи складний, неоднозначний бурхливий державотворчий процес в Центральній Європі на завершенні першої світової війни, втягнені до якого були південнокарпатські русини, можемо констатувати, у порівнянні з іншими бездержавними народами Австро-Угорщини ситуація точки зору соціальної, політичної, культурно-національної в русинській спільноті була найважчою і найскладнішою. Соціально-економічна відсталість, наслідки твердої політики мадяризації угорського уряду визначали слабкість і невиразність національної самосвідомості русинського населення. Його в значній мірі денаціоналізована, слабка інтелектуальна еліта майже до кінця першої світової війни не спромоглась на визначення шляхів державно-правового розвитку краю і його населення ні в рамках Угорського королівства, ні тим більше за його межами. І діяльність обмежувалась спробами покращення економічного та культурного положення русинів, збереження залишків культурного та конфесійного відособлення в рамках Угорщини.

Не знаходимо з початку війни навіть натяку на русинську проблему в документах чеського, пізніше чехословацького антигабсбурського закордонного руху опору. Тільки перелом, започаткований революцією в Росії, прискорив ідейне, державотворче визрівання в середовищі пригнічених народів, захопив у свій вир і русинську еміграцію в США. Та все ж вирішальним моментом у цьому процесі була конкретизація воєнних цілей держав Антанти щодо майбутньої долі Австро-Угорщини у 1918 і їх згода на її розвал як наслідок перемоги Заходу. Перед великими державами також проблема державної постала організації простору колишньої монархії Габсбургів, а також витворення бар'єру проти російського більшовизму. Все це сприяло формуванню перших конкретних державотворчих концепцій відносно підкарпаторусинського краю в другій половині 1918 р., поява і конкретизація їх також у програмах чехословацького закордонного руху опору. Чеські діячі боялись відновлення своєї державності тільки в межах чеських земель в сусідстві з великою Німеччиною і намагались розширити кордони майбутньої республіки, з'єднавшись із словаками. В повоєнній Європі потребували також союзників, яких бачили в державах-спадкоємцях Австро-Угорщини, Румунії, майбутній Югославії. Зв'язок з ними могла їм забезпечити тільки «територія південнокарпатських русинів», або ж Угорська (Підкарпатська) Русь.

Слід віддати належне дипломатичній спритності чехословацьких діячів, Т.Г.Масарика, Е.Бенеша, К.Крамаржа, М.Штефаника, які зуміли переконати представників Антанти у необхідності формування Чехословаччини з чеських земель, Словаччини і Підкарпатської Русі і створення таким чином в Центральній Європі держави, яка ніколи до того не існувала на карті Європи. Підкарпаторусинське політичне представництво, за виключенням американських русинів, не мало викристалізуваної уяви про майбутнє свого краю навіть у момент розпаду Австро-Угорщини. До того ж деякі групи, як ми вказували вище, мали неприйнятну для держав-переможців орієнтацію (Угорщина, Росія), або нереальну в даній обстановці

(Україна). Ось чому загальноприйнятою врешті врешт стала чехословацька, яку в той же час посилено проводили не тільки чехословацька дипломатія і американські русини, але саме держави-переможці.

Спроби протистояння з боку новоствореної Угорської республіки в кінці 1918 р., її проголошення т.зв. автономної «Руської крайни» не мали шансів на успіх. Сама ця «автономія», як ми бачили, була всього однією з перших в історії Підкарпатської Русі XX ст. легіслативною фікцією, яку розпізнали навіть малодосвідчені підкарпатські політичні діячі. Формулювання статусу автономної Підкарпатської Русі в складі Чехословацької республіки йшло паралельно русинськими політичними угрупованнями і чехословацькою дипломатією. Перемогла сильніша, дипломатія Чехословаччини, підтримувана дипломатією Франції, Великобританії, США. Наслідок, зафіксований у мирних договорах Версальської системи, підкарпатські русини мали і могли тільки визнати як реальну даність, змінити або покращити його на свою користь вони не мали нікої змоги.

Висновки до Розділу 1:

1. Аналіз історико-правової літератури переконливо свідчить, що до цього часу не маємо всебічного історико-правового дослідження суспільно-політичних процесів в їх тісному зв'язку з еволюцією правового статусу Підкарпатської Русі в першій Чехословацькій республіці. В літературі до цього часу панує діаметральне розходження в поглядах на автономію, можливість її здійснення та доцільність, започатковане ще в 20-х рр.

2. У громадянському суспільстві країн Європи та США початку 20-го століття домінуючими у публічній сфері тали суспільні, громадські інтереси. При цьому, виникнення ряду громадських об'єднань в цей час пов'язують із потребою встановлення стійких каналів зв'язку між багатоманітними структурованими групами інтересів і владними інститутами. В цей час основні інститути громадянського суспільства стали розглядати саме як підставу (базис) демократії в цілому, а демократія, як перенесення властивого громадянському суспільству соціального плюралізму на рівень держави в особі її органів;

3. Основні складові громадянського суспільства, що були закладені на початку 20-го століття, в подальшому виконали функцію «тріггера» у поваленні комуністичного режиму в країнах Східної Європи. В той же час, причинами проблем, що виникли під час перехідного періоду до демократичної, соціальної та правової держави, які можна було спостерігати в Чехословаччині, а також Україні, слід пов'язувати з історичною слабкістю наявного там громадянського суспільства.

4. На початку 20-го століття державницька роль русинського суспільства була практично непомітна. Була відсутня навіть найменша можливість національної консолідації та організації. В результаті підкарпаторусинське суспільство в момент розпаду Австро-Угорщини восени 1918 р., вибуху національно-визвольних рухів пригнічених, бездержавних

народів монархії, опинилось без політичної еліти, без національної програми. Саме тому, на наш погляд, говорячи про громадянське суспільство, слід, в першу чергу відзначати особливу роль русинської еміграції в США та Канаді. Значна її частина досягла значного матеріального рівня, отримала можливість створити свої об'єднання, релігійні, професійні, взаємної допомоги, дякуючи цьому вона зберігала свою національну ідентичність. Так, саме політична активність найбільших із організацій русинів в США та їх лідерів і допомогла визначити місце та роль Підкарпатської Русі у складі Чехословаччини. Все це сприяло формуванню перших конкретних державотворчих концепцій відносно підкарпаторусинського краю в другій половині 1918 р., появу і конкретизацію їх також у програмах чехословацького закордонного руху опору.

5. Приклад історії створення та діяльності рад на території Підкарпатської Русі, їх досвід намагання розбудови власної державності, дає нам підстави стверджувати, що прийняті ними рішення та фактична діяльність базувалися скоріше на конфронтації навколо різних політичних ідей, релігійних уподобань, ніж була заснована на ідеях єдності та патріотизму, забезпечення матеріального та духовного зростання, цілісності території Підкарпатської Русі.

6. Міжнародна договірна система, або ж відома Версальська мирна з формально-правового боку система, створювала правову основу, згідно з якою чехословацький уряд юридично і практично мав реалізувати особливий статус централізованої підкарпаторусинської території складі Чехословацької республіки.

7. Підсумовуючи складний, неоднозначний бурхливий державотворчий процес в Центральній Європі на завершенні першої світової війни, втягнені до якого були південнокарпатські русини, можемо констатувати, у порівнянні з іншими бездержавними народами Австро-Угорщини ситуація точки зору соціальної, політичної, культурно-національної в русинській спільноті була найважчою і найскладнішою. Соціально-економічна

відсталість, наслідки твердої політики мадяризації угорського уряду визначали слабкість і невиразність національної самосвідомості русинського населення. Його в значній мірі денаціоналізована, слабка інтелектуальна еліта майже до кінця першої світової війни не спромоглась на визначення шляхів державно-правового розвитку краю і його населення ні в рамках Угорського королівства, ні тим більше за його межами. І діяльність обмежувалась спробами покращення економічного та культурного положення русинів, збереження залишків культурного та конфесійного відособлення в рамках Угорщини.

8. Слід віддати належне дипломатичній спритності чехословацьких діячів, Т.Масарика, Е.Бенеша, К.Крамаржа, М.Штефаника, які зуміли переконати представників Антанти у необхідності формування Чехословаччини з чеських земель, Словаччини і Підкарпатської Русі і створення таким чином в Центральній Європі держави, яка ніколи до того не існувала на карті Європи. Підкарпаторусинське політичне представництво, за виключенням американських русинів, не мало викристалізуваної уяви про майбутнє свого краю навіть у момент розпаду Австро-Угорщини. До того ж деякі групи, як ми вказували вище, мали неприйнятну для держав-переможців орієнтацію (Угорщина, Росія), або нереальну в даній обстановці (Україна). Ось чому загальноприйнятою врешті-врешт стала чехословацька, яку в той же час посилено проводили не тільки чехословацька дипломатія і американські русини, але саме держави-переможці.

9. Спроби протистояння з боку новоствореної Угорської республіки в кінці 1918 р., її проголошення т.зв. автономної «Руської крайни» не мали шансів на успіх. Сама ця «автономія», була всього однією з перших в історії Підкарпатської Русі XX ст. легіслативною фікцією, яку розпізнали навіть малодосвідчені підкарпатські політичні діячі.

10. Формулювання статусу автономної Підкарпатської Русі в складі Чехословацької республіки йшло паралельно русинськими політичними угрупованнями і чехословацькою дипломатією. Перемогла сильніша,

дипломатія Чехословаччини, підтримувана дипломатією Франції, Великобританії, США. Наслідок, зафіксований у мирних договорах Версальської системи, підкарпатські русини мали і могли тільки визнати як реальну даність, змінити або покращити його на свою користь вони не мали ніякої змоги.

Список посилань до Розділу 1:

1. Jandaurek J. Das Konigreich Galizien und Lodomerien und das Herzogthum Bukowina. Wien, 1884;B Lozynskyj Michael. Die Schaffung einer ukrainischen Provinz in Osterreich. Berlin, 1915.
2. Kominova A. Podkarpatska Rus. Prace a Zivot lidu po strance kulturni, hospodafske a narodopisne. Praha, 1922.
3. Podkarpatska Rus. Obraz pomerŭ pfirodnich, hospodatskych, politickych, cirkevnych, jazykovych a osvetovych. Red. Chmelaf J., Klima S., Nedas J. Praha, 1923.
4. Восемь лекций о Подкарпатской Русѣ. Ред. Вергунь Д. Прага, 1925.
5. Kral J. Podkarpatska Rus. Praha, 1925.
6. Hoetzel J. Ke vzniku istavni listiny. Praha, 1920; Nova organizace politicke spravy. In Sbornik ved pravnich a stdtnich, XXVII, Praha, 1927.
7. Joachim V. Samosprava. In Prdvník, Praha, 1928.
8. Kadlec K. Podkarpatska Rus. Praha, 1920;B O pravni povaze k Republice Ceskoslovenske. pomeru Podkarpatske Rusi Podkarpatska Rus. Praha, 1923.
9. Gonec V. Autonomie Podkarpatske Rusi jako problem urovně prava a pravniho mysleni. In Cesko-slovenska historickd rocenka, 1997. Brno 1997.
10. Spiegel L. Republikanische Staatsrecht. Prag, 1919;B Das tschechoslowakische Staatsproblem. Prag, 1922.
11. Adler F. Das tschechoslowakische Verfassungsrecht. In Jahrbuch des offentlichen Rechts, XVII, Tubingen, 1929.
12. Peska Z. Ustava Podkarpatske Rusi. In Bratislava, III, 1929° Narodni mensiny a Ceskoslovensko. Bratislava, 1932.
13. Peska Z. Ceskoslovenska istava a zakony s ni souvisle. Praha, 1935.
14. Karpat F. Prevadzanie autonomie Podkarpatskej Rusi. In Vsehrd,
15. Kelsen H. Zaklady obecne teorie statni. Brno, 1926.
16. Weyr F. Soustava ceskoslovenskeho prava statniho. Brno, 1924.

17. Weyr F. Ceskoslovenske pravo ustavni. Praha, 1937.
18. Vanttek V. Dejiny statu a prava v Ceskoslovensku do roku 1945. Praha, 1964.
19. Mosny P. Vyvoj pravnej йpravy autonomneho postavenia Zakarpatskej Ukrajiny republike. In Nove obzory, 30. Kosice-Presov, 1988. v predmnichovskej Ceskoslovenskej
20. Mosny P. Podkarpatska Rus. Nerealizovana autonomia. Bratislava, 2001.
21. Болдижар Михайло, Мосні Петер. Державно-правовий статус Закарпаття (Підкарпатської Русі) в складі Чехословаччини. Ужгород, 2002.
22. Arky A. Ruszinszko kizdelme az autonomiaert 1918-1927. Budapest, 1928; Balogh-Beery L. A ruthen autonomia. Pecs, 1937; les-Illisevics . The Autonomy of Ruthenia and the Czechoslovak Minority Guestionis. In Danubian Review, v.6, N 2, Budapest, 1938; Jiszi O. The Problem of Sub-Carpathian Ruthenia. Los Angeles, 1940.
23. Zawadowski Z. Rus' Podkarpacka i jej stanowisko prawnopolityczne. Warszawa, 1931.
24. Бадан О. Закарпатська Україна: Соціально-економічний нарис. За ред. та передмовою М.Скрипника. Харків, 1929.
25. Лакиза І. Закарпатська Україна. Соціально-економічний нарис. Харків, 1930.
26. Качанюк М. Закарпатська Україна. Київ, 1930.
27. Піддубний г. Закарпатська Україна. Харків, 1933.
28. Ганчин В. Становище 3Закарпаття в складі буржуазної Чехословаччини (1919-1920). —Український історичний журнал, 1968, № 10.
29. Мельникова И.Н. Установление диктатуры чешской империалистической буржуазии в Закарпатской Украине. Ученые записки Института славяноведения. Т4, М. 1951.
30. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами (Матеріали до історії суспільно-політичних відносин). Ч.1, Ужгород, 1993, Ч.П, 1996; Його ж. Наука вимагає правди. Ужгород, 1999.

31. Шандор В. Закарпаття: історично-правний нарис від [X ст. до 1920. Нью-Йорк, 1992.
32. Худанич В. Міжвоєнний період в історії Закарпаття. - Українські Карпати. Матеріали наукової конференції.. Ужгород, 1993.
33. Віднянський С. Закарпаття у складі Чехо-Словацької республіки: переломний етап у національно-культурному й Культура етнополітичному розвитку русинів-українців. Українських Карпат: традиції і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції. Ужгород, 1994.
34. Нариси історії Закарпаття (1918-1945). (Ред. І.М.Гранчак та ін.), Т.П, Ужгород, 1995.
35. Магочій П.Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948). Ужгород, 1994.
36. Білокопитов Д. Вплив громадянського суспільства на процеси демократизації публічно-управлінських та економічних відносин. Ефективність державного управління. 2016. Вип. 1/2 (46/47). Ч. 1. С. 115-124.
37. Warzeski W.C. Bysantine Rite Rusins in Carpatho-Ruthenia and America. Pittsbourgh, 1971, p.90-130.
38. Коханік П. Начало истории Американской Руси. Трамбулл, Коннектикут, 1970, с.479-514.
39. Ванат І. Процес національного самоусвідомлення українців Пряшівщини. -Дукля, Пряшів, 1991, No 5-6, с.37-38.
40. Меморандум Русского конгресса в Америке, созванного «Союзом освобождения Прикарпатской Руси», посвящаемый свободному русскому народу России, русскому Учредительному собранию, русскому правительству». - Peska Z., Markov J. Pfspevek k ustavnim dejinam Podkarpatske Rusi. Bratislava, 1931, с.517-518.
41. Американский русский вестникъ, 3.01.1918.
42. Масарик Т.Г. Мировая революция. Воспоминания. Прага, 1927, с.57.

43. Нариси історії Закарпаття. Ред. проф. І.Гранчак і ін. Т.П, Ужгород, 1995, с. 107.
44. Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. The World War 1918. Washington, 1933, V.1, p.816.
45. Магочій П.Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948). Ужгород, 1994, с. 53.
46. Svorc P. Zaclenenie Podkarpatskej Rusi do Ceskoslovenska. Cesko-Slovenská historická ročenka, 1997. Brno, 1997, s.48.
47. Memorandum from the American National Council of Uhro- Rusins, to this Excellency Woodrow Wilson, president of the United States of America. - Американский русский вестник, 24.10.1918.
48. Шандор В. Закарпаття, історично-правний нарис від [X ст. до 1920 р. Нью-Йорк, 1992, с. 188.
49. Zatkovic G. Otkrytie-Expose Dr. G.J.Zatkovica byvseho Gubernatora Podkarpatskej Rusi, o Podkarpatskej Rusi. Homestead, Pa, USA, 1922, s.5.
50. Проблема Підкарпатської Русі в листуванні Т.Г.Масарика з Е.Бенешем під час Паризької мирної конференції. Карпатський край, 1994, 7-12 (106), с.37.
51. Американский русский вестник, 14.11.1918.
52. Zatkovic G. otkrytie-Expose...s.5-6.
53. Американский русский вестник, 5.01.1919.
54. Ванат І. Нариси новітньої історії українців Східної словащини. Братіслава-Пряшів, 1979, кн.І, с.56.
55. Проблема Підкарпатської Русі в листуванні Т.Г. Масарика з Е.Бенешем під час Паризької мирної конференції. Карпатський край, 1994, 7-12 (106), с.37.
56. Каминский Й.В. Воспоминания. -Карпаторусский голос. Ужгород, 1933, № 26.
57. Ортоскоп (Михайло Творидло). Державні змагання Прикарпатської України. Ужгород, 1993, с.43-45.

58. Там само, с.49-50.
59. Там само, с.61-64.
60. Slovensky rozchod z Mad'arskem roku 1918. Bratislava, 1929, S.68-69.
61. Поп І, Галас В., Керецман Н., Палінчак М. "Політичні діти". Т.Г. Масарик проблема Підкарпатської Русі завершальному етапі першої світової війни та в період на Паризької мирної конференції. Карпатський край, Ужгород, No7-12 (106), 1994 с.35.
62. Voj o smer vyvoje teskoslovenskeho statu. Praha, 1935, sv.I. Dok.28.
63. Клочурак С. До волі. Ужгород, 1992, с. 126-127.
64. Сміян П.К. Жовтнева революція і Закарпаття: 1917-1919. Львів, 1972, с.47-51, 95-109.
65. Проблема Підкарпатської Русі в листуванні Т.Г.Масарика з Е. Бенешем під час Паризької мирної конференції. Карпатський край, 1994, 7-12 (106), с.37.
66. Ванат І. Нариси новітньої історії українців Східної словащини. Братіслава-Пряшів, 1979, кн.І, с.56.
67. Журавський-Граєвський П. Питання Підкарпатської Русі на Мировій конференції. - Зустрічі, Нью-Йорк, 1990, с.130-135.
68. Ванат І. Нариси новітньої історії українців Східної словащини. Братіслава-Пряшів, 1979, кн.І, с.75-78.
69. Борщак І. Карпатська Україна в міжнародній грі. Львів, 1938, с.30.
70. Zatkovit G. Otkrytie-Expose...6-9.
71. Rauser A. Pirojeni Podkarpatske Rusi k Ceskoslovenske republice. - Podkarpatskd Rus. Red. J.Zatloukal. Bratislava, 1936, S.67-68; Русак Ю. Воспоминания. Ужгород, 1938, с.25.
72. Каминский Й. История ЦРНР. Ужгород, 1928, с.6.
73. Zatkovit G. Otkrytie-Expose...s.11-14.
74. Проблема Підкарпатської Русі в листуванні Т.Г. Масарика з Е.Бенешем під час Паризької мирної конференції. — Карпатський край, 1994, 7-12 (106), с.38.

75. Krempa I. Pripojeni Zakarpatske Ukrajiny k Ceskoslovensku. Ceskoslovensky casopis historicky, 1978, 2.5, s.724.
76. TESnopisecke zpravy RNS, 4.06.1919.
77. Борщак І. Карпатська Україна в міжнародній грі. с.30-34.
78. Ванат І. Нариси новітньої історії українців Східної словащини. Братіслава-Пряшів, 1979, кн.І, с.75-78.
79. Никольсон Г. Как делался мир в 1919 году. Москва, 1945, с.261-265.
80. Журавський-Граєвський П. Питання Підкарпатської Русі на Мировій конференції. с. 136.
81. Нариси історії Закарпаття. Т.І, с.111.
82. Zatkovit G. Otkrytie-Expose... s. 7.
83. Mosny P. Podkarpatska Rus. Nerealizovana autonomia. Bratislava, 2001, s.73.
84. Новак К. Версаль. Москва-Ленинград, 1930; Rauser A. Pripojeni Podkarpatske Rusi k Ceskoslovenske republice. Podkarpatskd Rus. Red. J.Zatloukal. Bratislava, 1936, s.70;
85. В Klimek A. Jak se delal mir roku 1919. - Ceskoslovensko na konferenci ve Versailles. Praha, 1989.

РОЗДІЛ 2.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ІНТЕГРАЦІЇ ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСІ ДО ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

2.1 Правові засади організації та діяльності цивільної адміністрації та військового управління на території Підкарпатській Русі

Прийняття мирною конференцією в Парижі остаточного рішення про включення Підкарпатської Русі до Чехословаччини восени 1919 року зовсім не означало що її територія стала територією ЧСР. Чехословацьке військо контролювалась державними органами, проте тільки поступово займало територію краю, значна частина якого була окупована військами Румунії в результаті воєнних дій проти комуністичного режиму Б.Куна в Угорщині. Внаслідок угоди між чехословацьким командуванням східного угруповання військ під командуванням французького генерала Е.Еннока верховним командуванням румунської армії, війська Румунії поступово відходили з території Підкарпатської Русі. В серпні 1919 р. Чехословацькі війська вступили до міста Берегово, але східна територія краю (долина Тиси) і надалі залишалась під румунською окупацією. Румунські війська вели себе як на окупованій території, тому населення міст і поселень цієї частини краю через своїх делегатів просили чехословацьке командування якнайскоріше звільнити їх від такої румунської «опіки» і встановити чехословацьке управління. В кінці травня 1920 р. румунське командування передало під чехословацький контроль місто Виноградове і околицю. Тільки в кінці липня 1920 р. чехословацькі війська могли зайняти Хуст, Великий Бичків, Рахів та

Ясіня, і таким чином встановили повний контроль над територією Підкарпатської Русі [1].

Роки війни, зміна державних систем, військові дії на території краю, румунська окупація довели населення повного зубожіння, розладнали господарську систему, а також систему управління. Ситуацію погіршував саботаж угорського чиновництва, відкритий прояв іредентизму. Внаслідок цього, наказом командуючого, французького генерала Ш.Еннок від 6 червня 1919 р., в краї було проголошено стан військової диктатури. 18 листопада цього ж року розпорядженням влади ЧСР військова диктатура була поширена на всю територію краю і тривала аж до 1923 р.

Одночасно йшло формування цивільних структур державного управління, хоча юридичного повноваження до підписання мирного договору влада ЧСР ще не мала. З'явилась також перша розробка системи державного управління в провінції [2]. Цікаво, що в ній пропонувалось адміністративним центром краю зробити місто Мукачево, що було раціональним як з географічного, так і з господарського погляду. Проте, це зовсім не відповідало намірам нового чехословацького чиновництва, що вже влаштувалось в Ужгороді.

29 липня 1919 р. влада Чехословацької республіки доручила міністру внутрішніх справ розпочати організацію цивільного управління на Підкарпатській Русі. Розпорядженням міністра в Ужгород був висланий з повноваженнями адміністратора Я.Брейха з групою референтів із завданням поступової консолідації ситуації в краї в політичній, господарській і культурній сферах. Місія Я.Брейхи не була легкою, бо в краї фактична повнота влади уже була в руках військових на чолі з генералом Енноком [3].

Одночасно в Празі проходили переговори між президентом Т.Г. Масариком, міністром внутрішніх справ А.Швеглою та представником підкарпатської ЦРНР Г.Жатковичем. Сторони досягли домовленості про призначення тимчасового русинського органу, т.зв. «Тимчасової Директорії автономної Підкарпатської Русі», що мала бути допоміжним органом,

якимось посередником місцевим населенням і військовою адміністрацією. Очолював Директорію Г.Жаткович, членами її були А.Волошин, Ю.Бращайко, Е.Торонський і В.Гаджега. Г.Жаткович вважав, що Директорія буде мати дійсні адміністративні повноваження аж до їх конкретизації мирною угодою [4].

В дійсності ж президент і уряд Чехословаччини призначення Директорії сприймали всього лише як політичний маневр. Реальну ж владу в краї передавали до рук адміністратора Я.Брейхи і генерала Еннок. Це було підтверджено також розпорядженням міністерства внутрішніх справ Чехословаччини від 8 жовтня 1919 р. про компетенцію Цивільного управління і його завдання. В розпорядженні наголошувалось, що ситуація в краї вимагає, щоб вся повнота влади знаходилась в руках військових, а генерал Еннок був повноважним представником влади [5].

Військова і цивільна чехословацькі адміністрації Підкарпатської Русі наштовхнулись в краї на значні труднощі, викликані відмовою угорського чиновництва скласти присягу новій владі, нестачею освічених спеціалістів з русинського середовища для їх заміни, продовольчою кризою, румунською окупацією частини території краю, поганим транспортним, поштовим і телеграфним зв'язком з Прагою. Проте чехословацькі урядовці, вишколені в австрійській адміністративній системі, твердо і послідовно проводили в життя розпорядження влади. Восени 1919 р. при Цивільному управлінні в Ужгороді уже працював цілий ряд рефератів (відділів). Для контролю над ними в міністерстві внутрішніх справ у Празі 15 жовтня 1919 р. був створений «Реферат у справах Підкарпатської Русі», що функціонував до 9 грудня цього ж року.

Ситуація в Підкарпатській Русі була настільки критичною, що влада прийняла рішення про організацію централізованого зв'язку з адміністрацією на Підкарпатській Русі, який здійснювався безпосередньо через Президію Ради Міністрів. У зв'язку з цим було створено особливе Підкарпатське відділення Президії Ради Міністрів, завданням якого була безпосередня

організація політичного і адміністративного управління в краї і виключення його з компетенції міністерства внутрішніх справ [6]. Восени 1919 р. в Ужгороді формується ціла система галузевих рефератів (відділень). Першим з них у вересні був створений «Політичний реферат», до компетенції якого входила організація окружних та сільських адміністративних органів. На початку до його складу входило також управління поліції. 15 жовтня 1919 р. був створений окремий Реферат поліції. Розпорядженням міністра внутрішніх справ в Мукачеві, Берегові та Хусті були створені поліцейські комісаріати [7].

Питанням внутрішньої і зовнішньої безпеки відали Земське військове командування та Земське жандармське управління [8]. З початком шкільного року розгорнув свою діяльність Шкільний реферат. В його компетенції крім шкіл було і питання церков, надзвичайно складне в Підкарпатській Русі. Шкільний реферат насамперед проводив лінію на відділення школи від церкви, взяв себе посередницьку роль у відношеннях між греко-католицькою і православною церквами. Чи не найважчим для реферату було питання мови навчання та забезпечення шкіл підручниками. Тут він одержав від угорської системи нульову спадщину та більше половини населення неграмотних [9]. Ще важчі проблеми настали перед новоствореним у вересні 1919 р. Рефератом охорони здоров'я, безпосередньо підпорядкованим міністерству охорони здоров'я та фізичної культури. В даній галузі ситуація в краї була катастрофічною. Тому Підкарпатська Русь була розділена на 39 лікарських районів на чолі з головним лікарем у кожному. У розпорядженні реферату на перших порах були лише 4 лікарні — в Ужгороді, Мукачеві, Берегові, Севлюші, 38 аптек (без ліків) та декілька амбулаторій без обладнання. Загрозливою була епідеміологічна ситуація в краї. Війна залишила тифозні бараки, дизентерію, віспу, хвороби шкіри, сотні носіїв відкритого туберкульозу. Реферат негайно організував за допомогою армії пересувні епідеміологічні дезінфекції місця концентрації хворих і їх ізоляції. В край були викликані загони Червоного Хреста [10].

У вересні 1919 р. почав функціонувати також Судовий реферат, завданням якого було реорганізувати або пристосувати угорську судову систему до системи нової демократичної держави. Труднощі тут виникали тільки кадрового характеру, бо австро-угорська судова система, створена після революції 1848-1849 рр. і довершена після розділення монархії в 1867 р., була на досить високому організаційному рівні.

Вищою судовою інстанцією для краю стала Вища судова колегія (табула) в Кошицях із спеціальним відділом Підкарпатської Русі. Їй підпорядковувались жупані суди і прокуратури в Ужгороді, Берегові і Хусті, далі йшла система окружних судів. Слід підкреслити, що президент, парламент і влада Чехословаччини надавали великого значення забезпеченню незалежності судової системи. Тому суди підпорядковувались цивільній системі, а не управлінню, а в адміністративному відношенні – Міністерству юстиції [11].

В жалюгідному стані була інфраструктура краю. Крім стратегічних залізничних доріг ніякі інші практично не існували. В роки війни повністю було занедбано водно-меліоративне господарство, в рівнинній частині Підкарпатської Русі досить важливе. В жовтні 1919 р. в Ужгороді було організовано Реферат громадських робіт з відділами капітального будівництва, водного господарства, шосейних доріг, промисловості та енергетики. В краї було створено 10 окружних державних будівельних управлінь [12].

Провідні політичні діячі Підкарпатської Русі відразу ж після входження краю до складу Чехословацької республіки поставили перед урядом ЧСР Питання продовольчого постачання населення. Ожебрачене воєнними реквізиціями, населення краю опинилось у стані перманентного голоду. Для вирішення цієї проблеми розпорядженням влади Чехословацької республіки від 4 травня 1920 р. в Ужгороді було створено Земське господарське управління, підпорядковане міністерству постачання.

Найгострішою соціальною господарською проблемою Підкарпатської Русі з часів ліквідації кріпосного права була проблема аграрна, що переросла в кінці XIX ст. у проблему тзв. «аграрного голоду», що викликав масову еміграцію селян за океан. В кінці 1919 р. в Ужгороді була створена Окружна канцелярія земельної служби, завданням якої була підготовка матеріалів для майбутньої аграрної реформи, визначення стану земельного фонду і його майнового розподілу.

Розпорядженням влади Чехословаччини від 30 грудня 1920 р. в Ужгороді була створена "Окружна канцелярія державного земельного управління, завданням якої і було проведення аграрної реформи в краї. В її підпорядкуванні на початку діяльності були 7 пересувних комісаріатів, пізніше 5 постійних в Ужгороді, Мукачеві, Берегові, Сваляві і Великому Севлюші (Виноградові). Для розподілу ОКДЗУ визначила в цілому 239 000 га землі, що належала поміщикам. Ці ж комісаріати визначили 30 000 сімей, що мали одержати наділи згідно земельної реформи [13].

На початку січня 1920 р. був організований Фінансовий реферат, якому підпорядковувались п'ять фінансових дирекцій в Ужгороді, Мукачеві, Берегові, Хусті та Рахові. Фінансовому реферату була підпорядкована також Митна прикордонна служба (22 інспекторати, 100 відділень прикордонної служби, 22 дорожні митниці, 7 залізничних та 5 шосейних), продаж солі в Солотвині та управління по закупівлі тютюну в Берегові [14].

В Підкарпатській Русі практично не існувала служба соціальної допомоги і захисту населення. На початку 1920 р. в краї почав функціонувати реферат міністерства соціальної опіки, головну увагу приділяв багаточисельним інвалідам війни, сиротам, дітям-інвалідам. Його працівниками були воєнні. В Ужгороді було створено Державну посередницьку канцелярію праці, а також 17 пенсійних контрольних інспекторатів [15].

Поряд з канцелярією в справах аграрної реформи в 1920 р. був організований Сільськогосподарський реферат, поділений відповідно до

господарських галузей (рослинницької продукції, тваринництва, ветеринарної служби, лісництва, овочівництва, виноградарства, сільськогосподарських шкіл).

В 1921 р. з Сільськогосподарського реферату було вилучено з зв'язку із великим розсягом роботи лісництво і створено окремий реферат. Реферату лісництва були підпорядковані державні лісові управління (уряди) в Ужгороді, Берегові та Хусті; окружні лісові управління в Берегові, Великому Севлюші, Іршаві, Мукачеві, Хусті, Воловому (Міжгірі), Буштині та Рахові; контрольні лісові станції у Великому Березному, Анталовцях, Сваляві, Довгому, Воловому, Дубовому, Тячеві та Ясінях [16].

Післявоєнну стихію в сфері торгівлі та дрібного підприємництва мав довести до цивілізованої форми Реферат промисловості, торгівлі та дрібного підприємництва. За допомогою військової адміністрації генерала Еннокка методом твердих санкцій і погроз позбавлення ліцензій на торгівлю в короткі терміни вдалось приборкати спекуляцію і контрабанду.

Дирекція пошт і телеграфу, створена в Ужгороді, встановила прямий зв'язок з Прагою, чеськими землями і Словаччиною. Однак незважаючи на ці рішучі кроки влади Чехословацької організації адміністративного управління на республіки в Підкарпатській Русі, згідно чехословацьких статистичних даних з 1924 р. в краї на одного урядовця, зайнятого в державному управлінні, припадали 63 особи, в той час як в чеських землях всього в лише 35, а в середньому по республіці адміністративному управлінні в краї працювало на початку 20-х рр. 10 519 урядовців [17]. Слід підкреслити, що 99 % з них були чехи. Їх кількість надалі не тільки не зменшувалась, але різко збільшувалась і дійшла до 35 тисяч.

Таким чином уже на початку 20-х рр. на Підкарпатській Русі була сформована нижня і середня ланки адміністративного управління, чітко пов'язані і підпорядковані центральним міністерствам. Ці установи не мали нічого спільного з обіцяною автономією. Швидкість їх формування і підпорядкування Празі уряд пояснював катастрофічною ситуацією в краї

внаслідок розпаду старої угорської системи, небезпекою виникнення соціальних заворушень, відсутністю місцевих освічених і лояльних новій державі кадрів.

Паралельно з рефератами Цивільного управління нібито функціонувала Директорія – суто русинський адміністративний орган. Вона також мала шість відділів: президію і політичний відділ, відділ шкіл і релігій, промисловий і торговий відділи, юридичний відділ, земельний та продовольчий відділ, відділи внутрішніх справ та фінансів.

Члени Директорії сприймали свій орган серйозно і налаштовані були відповідно працювати, про що зробили і відповідну офіційну заяву, яка звучала так: «Приготовити всі в автономних и общих ділах потребні законопроекти и собственному руському сойму предложити» [18].

Директорія висувала вимоги як політичного, так і соціально-економічного характеру: здійснення автономії, встановлення кордону між Підкарпатською Руссю і Словаччиною на етнічній основі, негайне звільнення східних районів краю від румунської окупації, відміна застарілих церковних податків («коблини» і «роковини»), якнайскоріше проведення аграрної реформи, допомога інвалідам війни та сиротам, негайна матеріальна допомога населенню [19].

Проте функціонування Директорії влада Чехословаччини перетворила фактично в гру в «радники». Більшість пропозицій Директорії в Празі не розглядались, не сприймало їх серйозно і Цивільне управління в Ужгороді.

Однак після підписання Сен-Жерменського мирного договору влада Чехословаччини змушена була з огляду на свої міжнародні зобов'язання відповідальності перед міжнародним співтовариством (Ліга Націй) робити якісь кроки, що свідчили б про її наміри здійснити обіцяну автономію на Підкарпатській Русі. В жовтні 1919 р. в урядових колах Праги був розроблений відповідний документ, що мав подати урядову інтерпретацію постанов Сен-Жерменського мирного договору щодо Підкарпатської Русі. Цей документ носив назву «Генеральний статут для організації та

адміністративного управління Підкарпатської Русі, приєднаної Паризькою конференцією до Чехословацької республіки», Оскільки документ підлягав контролю Ліги Націй, то його концепцію запропонував сам президент Т.Г.Масарик, після чого його зміст розробили міністр внутрішніх справ А.Швегла та адміністратор Цивільного управління Я.Брейха [20].

24 жовтня 1919 р. перший варіант статуту був схвалений радою міністрів. Проти його негайного схвалення протестував Г.Жаткович як глава Директорії, відмітивши невідповідність його статей постановам спеціальний мирного договору. Г.Жаткович подав до уряду аналіз статуту – «Виправлення, зміни, додатки до пропонованого плану». Проект було знову повернено до канцелярії президента і його ухвалила після його незначних поправок рада міністрів 7 листопада 1919 р. (№ 26536/1919). Генеральний статут у всіх відношеннях мав тимчасовий характер. Він не був виданий ні як законодавчий акт, ні як урядова постанова чи розпорядження. Він не був опублікований у офіційній парламентській «Збірці та також розпоряджень». Отже сили закону ніколи не мав.

«Генеральний статут» був проголошений 18 листопада 1919 р. як декларація військового командуючого східною територією республіки генерала Еннока, хоч і від імені і з наказу уряду Чехословацької республіки [21]. Ось чому з юридичної точки зору цей документ займає особливе місце серед державно-правових актів, що формували першу Чехословацьку республіку. Не випадково «Генеральний статут» не був схвалений парламентом, хоча такий уже існував у його тимчасовій формі, не був підписаний і президентом, незважаючи на його активну участь у процесі підготовки даного документу. Публікація «Генерального статуту» була доручена територіальному військовому командуючому, створювало для влади відповідну лазівку непричетності до нього в разі міжнародних ускладнень в питанні невиконання нею міжнародних зобов'язань відносно Підкарпатської Русі. В той же час документ узаконював певний поступ влади на території краю.

Вступна частина «Генерального статуту» мала переважно декларативний характер. В ній висвітлювались причини його появи, обґрунтовувалось приєднання Підкарпатської Русі до Чехословацької республіки. Основний зміст статуту був поділений на чотири частини.

В першій з них повторялись статті 10, 11, 12 і 13 Сен-Жерменського мирного договору в їх буквальному звучанні. Друга частина була також констатуючою, визначала східні кордони республіки та розмежування територій Словаччини і Підкарпатської Русі. Третя частина включала офіційну назву території, мовні і шкільні проблеми (надання народній, «руській мові», статусу офіційної мови та мови шкільного навчання, організацію русинських шкіл з обов'язковим навчанням на русинській мові, захист шкіл угорської меншини на території Підкарпатської Русі).

Відносно назви краю в статуті вказувалось: «До юридично чинної постанови обраного на законних підставах сойму має вживатися історична назва Підкарпатська Русь, поряд з якою може вживатись також назва Русинсько» [22]. Вибір такої назви і її закріплення в період існування першої Чехословацької республіки, документує не тільки стабілізацію тимчасової назви краю.

В цілому у «Генеральному статуті» всюди підкреслюється його тимчасовість. Цим влада Чехословаччини намагалась створити ілюзію, що вона йтиме шляхом здійснення автономії краю, а проklamований документ є лише першим кроком цього процесу. Але одночасно влада ставила найрізноманітніші перепони на шляху конституювання автономного законодавчого органу, сойму, і сама закріплювала та обґрунтовувала цю нібито історичну назву. Все це зайвий раз підкреслювало централістичний характер політики празької влади у питанні вирішення національної проблеми, її чехословакістські наміри (існування єдиної чехословацької нації домінантного державотворчого фактору).

Згідно статей «Генерального статуту» тимчасову адміністрацію Підкарпатської Русі очолював командуючий східної групи військ, хоча його

провідна роль у військовій і цивільній адміністрації в статуті визначена не була. В четвертій, заключній, частині «Генерального статуту» мова йшла про подальший розвиток системи управління Підкарпатської Русі.

На основі «Генерального статуту» постановою влади Чехословацької республіки був призначений тимчасовий адміністратор Підкарпатської Русі, названий «начальником політичного управління». У його підпорядкуванні була незначна кількість службовців, він мав визначені функціональні обов'язки, що охоплювали всю сферу управління в краї. Офіційно завданням нового адміністратора була підготовка встановлення в краї автономного управління.

З тексту «Генерального статуту» практично неможливо визначити розподіл компетенцій між військовим управлінням та цивільною адміністрацією, між командуючим східної території та «начальником політичного управління». Як показав розвиток подій, взаємовідносини між ними корегував фактичний стан справ, а не юридичні норми. Тому згідно «Генерального статуту» адміністратор знаходився в положенні підпорядкованого командуючому. Такий стан логічно впливав з того, що командуючий очолював також цивільне управління на даній території. Це було зумовлено формою поступового включення території Підкарпатської Русі складу Чехословацької республіки військовим шляхом (витіснення з території краю військ угорського комуністичного режиму, поступове звільнення східної території краю, окупованої румунськими військами). На зайнятій території логічно встановлювалось військове управління. Тільки з часом набувало сили цивільне управління і відповідно тимчасовий адміністратор у своїх рішеннях набував більшої самостійності відносно в військових [23].

Як було вказано вище влада Чехословацької республіки призначила також дорадчий орган Директорію. Право на її функціонування підтверджував також «Генеральний статут» з посиланням на рамки, визначені в Малому Сен-Жерменському договорі. В цих рамках йшлося про

проблематику законодавства і управління в мовних, шкільних, релігійних питаннях та питаннях місцевої адміністрації. При цьому всіляко підкреслювався дорадчий, допоміжний характер Директорії. Особливо в питаннях призначення та відкликання визначних службовців, що залишалось в компетенції тимчасового чехословацького адміністратора. Ось чому місцеву Директорію сміло потрібно характеризувати як орган з невизначеними повноваженнями, в яких були як елементи Тимчасового автономного сойму, так і елементи автономної адміністрації [24]. Уже цей факт свідчив про небажання влади Чехословацької республіки здійснити взяті нею згідно мирного договору чіткі зобов'язання в питанні автономії Підкарпатської Русі.

Автори «Генерального статуту» добре розуміли, що між Директорією і тимчасовим адміністратором можуть виникнути незгоди і протиріччя. Запропонований спосіб їх вирішення був черговим свідченням централістських, прочехословацьких намірів влади. У випадку незгод між двома вищевказаними органами управління вирішальне слово належало президентові республіки або особі ним призначеній. Рішення президента або ним призначеного представника влади було остаточне зобов'язуюче для обох сторін [25].

В кінцевій четвертій частині «Генерального статуту» підкреслювався тимчасовий характер становища і організації управління території Підкарпатської Русі. При цьому чітко вказувалось, що як управління тимчасового адміністратора, так і автономна Директорія мають припинити своє функціонування тоді, як «вступить у дію русинська автономна конституція, що базується на рішеннях Паризької конференції» [26]. Цим самим було окреслено тимчасовий характер та положення обох органів управління на Підкарпатській Русі. При цьому влада обіцяла провести вибори до автономного сойму протягом 90 днів після проведення виборів до Національних зборів республіки, а також визначити форму фінансування Підкарпатської Русі.

Все вищевказане свідчить про те, що видання «Генерального статуту» було демонстративною спробою чехословацької влади і президента показати, що Прага у питанні державно-правового становища Підкарпатської Русі планомірно йде шляхом здійснення постанов мирного договору. Однак ця демонстрація нібито бажання влади була занадто невдалою і в тій формі, в якій була окреслена в «Генеральному статуті», не мала нічого спільного з конституційним актом, а тому і не могла виконати функцію підготовки реалізації автономії Підкарпатської Русі. Це відразу ж зрозуміли навіть недосвідчені у державно-правових справах підкарпатські політичні діячі всіх напрямків.

На початку грудня 1919 р. Директорія направила до Праги протест проти введення в дію на території краю постанов «Генерального статуту» як невідповідних статтям Сен-Жерменського мирного договору. Директорія вимагала також відкликання адміністратора Я.Брейхи і командуючого генерала Еннок. Позицію Директорії підтримала ЦРНР. Ситуацію мало заспокоїти відкликання генерала Еннок (28.12.1919 р.) і призначення нового французького генерала, Парі (31.12.1919 р.). В дійсності це зовсім не було пов'язане з протестами підкарпатських діячів. Зв'язковий офіцер влади капітан Ф.Заплетал писав у своєму донесенні в Прагу: «Для заспокоєння ситуації в Підкарпатській Русі відкликання Еннок є визначним моментом. Він не тільки не розумів ситуації, але навіть не намагався її зрозуміти. В той же час на командуючому тут в Русинську лежить велика відповідальність. Власне він повинен тримати в руках всю повноту влади, саме йому мають підлягати також всі цивільні органи» [27].

В кінці січня 1920 р. члени Директорії на чолі з Г.Жатковичем приїхали до Праги і передали владі свої вимоги у формі ультиматуму. Директорія вимагала: 1. Влада Чехословаччини повинна письмово підтвердити право Підкарпатської Русі на затверджену законом автономію; 2. Державний маєток колишнього Угорського королівства на території краю повинен бути проголошений маєтком автономного краю; 3. Призначити міністра без

портфеля, що відав би справами Подкарпатської Русі, приймав би участь у засіданнях влади з правом голосу і був би відповідальним перед парламентом республіки; 4. Скасувати обидві установи (канцелярію тимчасового адміністратора і Директорію). Президент має призначити повноправного губернатора Подкарпатської Русі; 5. Після призначення губернатора відмінити військову диктатуру в краї; 6. Відкласти вибори Національних зборів республіки сойму Подкарпатської Русі до в'яснення ситуації згідно вказаних вимог [28].

Політичний вплив і вага Директорії і ЦРНР були занадто слабкі, щоб їх вимоги всерйоз сприймали у владних місцях у Празі. Різко негативно реагував на них сам президент Т.Г.Масарик. Щодо вимоги призначення повноважного міністра в справах Подкарпатської Русі президент досить відверто, якщо не цинічно, заявив на нараді з владою 29 січня 1920 р.: «Не рекомендується. Він до всього вмішувався б, своїм голосом би часто і маніпулював. Якби ми допустили його призначення, то будьте певні, що скоро всі інші національні меншини вимагали б призначення своїх міністрів» [29].

Якраз цього більше всього боялись в Празі. Президент і влада вперто і послідовно відстоювали пріоритет індивідуальних прав і свобод перед колективними у адміністративних відношеннях з національностями і національними меншинами. Ця лінія була проведена і в конституції Чехословацької республіки.

Директорія неспроможна була навіть звернутись до ширшої громадськості, щоб об'єктивно проінформувати її про політику влади. Безпомічність Директорії була добре відома в урядових колах Праги. Ще в листопаді 1919 р. адміністратор Я.Брейха писав у Прагу: «В діяльності Директорії нічого позитивного немає. Нікого не представляють, народ прагнуть перетягнути на свій бік за наші гроші і вести його туди, куди вони будуть хотіти» [30].

Така ж сама інформація поступала в Прагу і від інших урядових представників у Ужгороді (Я.Нечас, В.Брусак). Вони радили владі ні в чому не поступатися Директорії і вести справу до її ліквідації. Це влада і здійснила після того як Директорія на знак протесту на початку лютого необачно подала у відставку, проявивши повне невміння маневрувати у вищих владних колах У Празі. 19 лютого 1920 р. відставка була прийнята і Директорія розпущена [31]. Цим самим чехословацька влада відсторонила підкарпатських політичних діячів від підготовки основного закону республіки, її конституції, робота над якою була на завершальному етапі.

2.2. Схвалення конституції Чехословаччини 1920 р. та еволюція конституційно-правового статусу Підкарпатської Русі в складі республіки

На початку 1920 р. була закінчена підготовка першої конституції Чехословацької республіки. 29 лютого 1920 р. конституція була схвалена Національними зборами як конституційний (основний) закон № 121/1920 «Збірки законів та розпоряджень». Представники Підкарпатської Русі не приймали участі ні в роботі над проектом, ні в схваленні конституції в парламенті, бо там вони представлені не були.

Проте проблема Підкарпатської Русі була належно і детально висвітлена в конституції, хоча умови Малого Сен-Жерменського мирного договору про «територію південно-карпатських русинів» цього не вимагали. Тим не менше як чехословацькі спеціалісти з проблем держави і права, так і політичні діячі республіки вважали не тільки за потрібне, але і необхідне, в першу чергу з державних міркувань, щоб проблема східної провінції республіки, Підкарпатської Русі, була зафіксована в конституції. Така фіксація, вважали вони, демонструватиме суверенне право Чехословацької республіки на територію Підкарпатської Русі, конституційну законність приналежності краю до чехословацької держави. Демонстрація цього права тільки окремим законом про автономію Підкарпатської Русі, була б на недостатньою, в ній навіть відчувалася б якась тимчасовість рішення проблеми [32].

Але оскільки в статтях Малого Сен-Жерменського мирного договору не визначалась точна дата реалізації автономії Підкарпатської Русі, отже, чехословацька влада могла сама встановлювати терміни здійснення (або нездійснення) автономії Підкарпатської Русі (конкретно її не зобов'язували до цього акту ні мирний договір, ні конституція). Проте і статті Малого Сен-Жерменського мирного договору не були внесені до конституції дослівно, її

автори внесли сюди і деякі поправки і доповнення. Питання Підкарпатської Русі в цілому розглядалось у першій главі, її параграфі 3, пунктах від 2 до 9. Фактично преамбулою параграфу 3, п. де 9. констатувалась автономна організація території Підкарпатської Русі, був перший її абзац, що визначав територію Чехословацької республіки як єдине і неподільне ціле, кордони якого могли бути змінені лише згідно статті і шляхом схвалення конституційного закону.

З цього формулювання «неподільне ціле» випливало, що добровільна форма приєднання подкарпаторусинської території до Чехословацької республіки, про яку йдеться в Малому Сен-Жерменському договорі, була в нерівному співвідношенні з формулою параграфу 3 п. 2 конституції, бо ця формула заперечувала можливість добровільного виходу Підкарпатської Русі із складу Чехословаччини [33].

Для кожного правознавця мало бути ясно, що формулювання «єдина неподільна цілісність» означає, що вихід Підкарпатської Русі із складу Чехословацької республіки вважався би зміною кордонів республіки згідно параграфу 3 конституції. Така зміна могла бути здійснена лише на основі конституційного закону, необхідність прийняття якого виключала для населення Підкарпатської Русі можливість власного волевиявлення у питанні виходу із складу республіки. Такий прояв повинен був характеризуватись як антиконституційна, антизаконна дія із усіма впливаючи з цього наслідками.

В цьому ж параграфі 3 п. 3 конституції було записано право населення Підкарпатської Русі обирати свій сойм. На відміну від статті 11 Малого Сен-Жерменського договору конституція дозволяла обрання соймом своєї президії [34]. Проте форма виборів сойму визначена не була. Пункт конституції про сойм Підкарпатської Русі лише демонстрував волю чехословацького уряду здійснити автономію Підкарпатської Русі.

Рішення сойму поширювались лише на територію Підкарпатської Русі, і то лише в дуже обмежених сферах, а саме: а) в питаннях місцевого мови, навчання, конфесійних справах самоуправління; б) в інших питаннях, які

могли бути передані на розгляд сойму відповідно із законами Чехословацької республіки [35].

Найвищим законодавчим органом держави, згідно конституції, були Національні збори, тому закони, прийняті їх депутатами, були чинні всій території республіки, на включно Підкарпатської Русі, однак лише до скликання автономного сойму, конституювання якого повинно було підтвердити їх чинність на території Підкарпатської Русі в тих сферах, де компетенції переходили виключно на автономний сойм. В таких питаннях закони, схвалені Національними зборами, повинні були поширюватись на територію республіки за винятком Підкарпатської Русі.

У всіх інших питаннях всі закони, схвалені Національними зборами, повинні були діяти і діяли на всій території республіки. Виняток могли скласти ті випадки, коли б чехословацький законодавчий орган делегував якусь частину своїх прав Підкарпатському автономному сойму. На всій території Чехословаччини повинні були бути чинними всі правові норми без винятку і без огляду на те, який орган їх видав або схвалив [36].

Заклучна частина параграфу 3 п. 4 конституції є черговим відхиленням від Малого Сен-Жерменського договору. Згідно формули цього пункту, закони автономного сойму мали набувати чинності тільки після підтвердження їх президентом республіки своїм підписом. Отже, президент, згідно конституції, одержував необмежене право вето відносно законів, схвалених Підкарпатським соймом, що було повною аномалією конституційній системі демократичної Чехословацької республіки [37].

З цього випливало явно нерівноправне положення автономної території Підкарпатської Русі відносно центральних органів влади. В такому співвідношенні нічого не змінював і той факт, що закони, схвалені соймом, мав підписувати також губернатор краю, і вони повинні були публікуватись в офіційному «Збірнику законів та розпоряджень» Чехословацької республіки. Конституція Чехословаччини визначала також призначення губернатора Підкарпатської Русі і форму його компетенції. В параграфі 3 п. 6

вказувалось, що губернатор призначається президентом, його особа пропонується владою. Губернатор також був підзвітним і сойму.

Зміни в положенні губернатора в порівнянні з їх формулюванням у статті 11 Малого Сен-Жерменського договору очевидні і в подальших формулюваннях п. 6 параграфу 3 конституції. Вони поширюють підзвітність губернатора Підкарпатської Русі, встановлену міжнародним договором, і по відношенню до президента Чехословацької республіки і її влади. Все це явно свідчило про побоювання влади і президента республіки за діяльність крайових органів самоуправління. Ось чому вони намагались створити в цьому автономних напрямку цілу систему гарантій для себе і обмежень для автономних органів, що були серйозним відхиленням від постанов мирного договору у справі Підкарпатської Русі.

Нічим іншим не можна пояснити і включення до конституції виразно зміненої за змістом статті 13 Малого Сен-Жерменського договору, яка вимагала справедливого представництва від Підкарпатської Русі в найвищому законодавчому органі Чехословацької республіки, Національних зборах. Про це йшла мова в параграфі 3 п. 5 конституції, в якому було вказано лише на представництво від Підкарпатської Русі певної кількості депутатів і сенаторів згідно встановлених в Чехословаччині виборчих правил. Сойм же Підкарпатської Русі не міг визначати ні кількість депутатів і сенаторів від краю, ні спосіб їх обрання. Головне ж, автономний сойм не міг направляти своїх представників Національних зборів Чехословацької республіки.

Закон про вибори був сформульований у такій формі, щоб у вищому законодавчому органі держави представництво від краю залежало від кількості населення в ньому. Цей факт не підтверджують і результати перепису населення 1921 р. Кількість населення Чехословацької республіки складала 13 372 406 чоловік, тому числі на території Подкарпатської Русі проживало 597 872 осіб, що складало 4,4 % від загальної кількості населення

республіки. Однак число представників (депутатів) від Підкарпатської Русі в нижній палаті парламенту складало менше 3 %, а в сенаті — 3,3 % [38].

Подальші настанови Малого Сен-Жерменського договору про Підкарпатську Русь в конституції Чехословаччини 1920 р. взагалі не знайшли ніякого відображення. Це стосувалось перш за все обмеження права голосування депутатів від Підкарпатської Русі в Національних зборах Чехословацької республіки в тих питаннях, які мали бути в компетенції автономного союму Підкарпатської Русі.

На наш погляд це відхилення також не було випадковим. Воно повинно було прикривати перед міжнародною громадськістю невиконання владою Чехословаччини своїх зобов'язань щодо надання Підкарпатській Русі автономії. Згідно конституції 1920 р. виходило так, що закони, схвалені Національними зборами Чехословацької республіки, діють відповідно на всій території республіки. Отже, їх ухвалили представники всього її населення і вони являються виразом їх волі, в тому числі і волі населення Підкарпатської Русі.

Одночасно з конституцією, парламентом Чехословаччини був схвалений також т.зв. «жупний закон» про утворення жуп (країв) та окружних управлінь. Однак в ньому не було навіть згадки про якусь специфіку Підкарпатської Русі. Чехословацька адміністрація навіть не приступала до реалізації постанов цього закону на Підкарпатській Русі. В результаті адміністративне управління залишалось і надалі на рівні, який в краї Чехословацька республіка успадкувала від Угорського королівства. Територія Підкарпатської Русі була розділена на чотири жупи з центрами в Ужгороді, Мукачеві, Берегові та Великому Севлюші (з відходом румунських військ з долини Тиси у Великому Бичкові).

Жупні управління мали співпрацювати з військовою адміністрацією, оскільки, як вказано вище, режим військової диктатури був відмінений лише в 1923 р. Отже, владу Чехословацької республіки влаштовувала якась

комбінація військово-цивільного управління, складність якого відразу ж започаткувала серію конфліктів на місцевому рівні.

Схвалення конституції викликало також потребу статусу «Генерального статуту» для Підкарпатської Русі. 26 квітня 1920 р. було видано розпорядження влади № 356/1920 «Збірки законів розпоряджень» «Про зміну Подкарпатської Русі». При цьому влада посилялась на параграф 3 «Генерального статуту» та п. 8 конституції, що дозволяв їй видавати розпорядження в розумінні детальної інтерпретації статей конституції. При цьому такі розпорядження не мали виходити за рамки конституції.

Урядове ж розпорядження № 356/1920 саме цей принцип і порушувало. Конституція Чехословацької республіки у параграфі 3 п. 2 і 6 передбачала в автономній справі Підкарпатської Русі обрання сойму і посаду губернатора. Також передбачало два нових органи, які не знала конституція, а саме віце-губернатора та губерніяльну раду.

Така постановка питання викликала сумніви навіть у празьких спеціалістів з питань держави і права. Канцелярія уряду змушена була звернутись до Найвищого суду за роз'ясненням, який у своєму рішенні підкреслив, що в контексті параграфу 3 п. 8 чехословацької конституції допускається розширена інтерпретація і доповнення як шляхом схвалення простого, не конституційного закону, так і шляхом урядового розпорядження [39].

Згідно параграфу 1 урядового розпорядження, очолювати адміністрацію Підкарпатської Русі мав губернатор, функція якого носила тимчасовий характер до виборів автономного сойму. Губернатор призначався президентом на пропозицію влади. Де-юре він мав великі повноваження. Представляв Підкарпатську Русь на переговорах з владою республіки, підписував розпорядження і рішення нормативного характеру, які видавало Цивільне управління, призначав компетентних осіб до місцевої і церковної адміністрації в тому випадку, якщо їх не призначали президент, влада або

органи місцевого самоуправління, призначав учителів приватних шкіл, призначав і підвищував категорії суддів і службовців.

Губернатор мав право також вимагати усне або письмове повідомлення від віце-губернатора, а також від керівників окремих рефератів Цивільного управління, про їх діяльність. Цивільне управління було зобов'язане повідомляти губернатора про всі найважливіші заходи, які воно здійснювало на території краю, особливо якщо вони мали політичний характер. Губернатор мав право припинити дію розпоряджень віце-губернатора, якщо він вважав, що вони суперечать основним законам і завдають шкоди інтересам Підкарпатської Русі. Але в кожному такому випадку губернатор свої дії повинен був узгоджувати з владою [40]. Отже, губернатор фактично був тільки довіреною особою уряду на Підкарпатській Русі, що здійснювала контроль над роботою адміністрації, але фактично не була її главою. Як правило, губернатором повинен був призначатись підкарпаторусинський політичний діяч.

Далеко більші повноваження мав, згідно урядового розпорядження № 356/1920 п. 3, віце-губернатор. Він також призначався президентом на пропозицію влади (ним був як правило чех). Він мав право заміщення губернатора на випадок його відсутності поважних причин, довготривалого відрядження в державних справах або в разі, якщо посада губернатора тимчасово залишалась вакантною.

Віце-губернатору були підпорядковані всі реферати Цивільного управління. Своїм підписом віце-губернатор скріплював усі документи, що виходили з канцелярії губернатора. Фактично віце-губернатор був повноважним посередником між владою республіки і адміністрацією Підкарпатської Русі. В разі виникнення розходжень між губернатором і віце-губернатором, спірні питання передавались на розгляд уряду республіки [41]. Фактично віце-губернатор мав більші повноваження ніж губернатор, незважаючи на те, що його посада не мала конституційної основи.

Дальшим неконституційним органом, що виник на основі розпорядження влади була губерніальна рада. Склад губерніальної ради визначено було в параграфі 4 розпорядження влади № 356/1920: голова ради-губернатор. Його заступник - віце-губернатор, 10 виборних членів і 4 члени, яких призначав уряд регулювались параграфом 5. Вибори здійснювались старостами виборчого округу під контролем віце-губернатора. Крім того, три керівники рефератів Цивільного управління (цивільного, фінансового та культури) мали право голосу. Розпорядженням влади було встановлено, що засідання губерніальної ради мало скликатись губернатором щонайменше один раз на місяць. За відсутності губернатора скликав раду віце-губернатор. Губернатор мав скликати раду і в тому випадку, якщо цього вимагали п'ять її обраних членів або члени, призначені урядом. Губерніальна рада мала схвалювати розпорядження нормативного характеру, які видавало Цивільне управління [42]. Губерніальна рада мала тільки дорадчі функції і була тільки імітацією сойму права автономного як законодавчого органу.

Таким чином, схвалення конституції Чехословацької республіки не тільки не привело до виконання владою ЧСР її міжнародного зобов'язання щодо надання східній провінції, Підкарпатській Русі, автономії згідно постанов мирного Малого Сен-Жерменського договору, але фактично її віддалило на невизначений час. Чехословацька влада, поступаючи згідно своїм централістським намірам і планам, не виявила найменшого бажання навіть приступити формування автономних структур на Підкарпатській Русі.

Більше того, як видно із вищевказаного, в самій конституції питання статусу Підкарпатської Русі було закамуюфльоване. Урядове ж розпорядження № 356/1920 як підзаконний акт затверджувало структуру краєм на суто централістичному рівні з фактично прямим підпорядкуванням його чехословацькому уряду в Празі. Підкарпатська ж політична сцена була занадто слабка, розпорошена і недосвідчена, щоб протистояти празькому централізму.

На пропозицію влади президент Т.Г.Масарик призначив 5 травня 1920 р. тимчасовим губернатором Підкарпатської Русі Г. Жатковича. Віце-губернатором був призначений досвідчений чеський адміністратор П.Еренфельд. Нові адміністратори вступали у свої функції в складній для краю ситуації. Для населення в цілому економічна ситуація не покращилась від кінця війни. Частина краю все ще була окупована румунськими військами. Проугорськими ірредентистськими силами розпалювалось серед населення недовір'я нової держави, поширювались чутки тимчасовість чехословацького режиму в Підкарпатській Русі. На території краю за даними військової розвідки, поліції та жандармерії діяли цілі групи угорських комуністів, що потерпіли поразку в серпні 1919 р. у себе вдома в Угорщині.

Однак чи не найсильнішим гальмуючим фактором в процесі сприйняття русинів ототожнення з чехословацькою державністю було зволікання або скоріше небажання президента та уряду Чехословацької республіки виконувати взяті на себе зобов'язання щодо правового статусу Підкарпатської Русі.

Губернатор Г.Жаткович, як юрист американської політичної культури, сприймав відповідно свою нову функцію Підкарпатській Русі як глави штату в американському ж розумінні. Однак вже з перших він наштотхнувся на диктат з одного боку військових, що діяли відповідно режиму військової диктатури, а з другого на суверенність дій Цивільного управління під керівництвом віце-губернатора П.Еренфельда, яке навіть не консультувало з ним свої починання. В результаті Г.Жаткович дуже скоро зрозумів декоративний характер своєї функції. Він був губернатором нібито автономної території, однак територія автономії не мала ні де-юре, ні де-факто. Г.Жаткович був проklamований як перша людина у адміністративній системі краю, але в той же час не мав жодних атрибутів влади. Американський демократ Г.Жаткович нелегко переносив таке принизливе для нього становище. Празьким журналістам, що в кінці лютого 1921 р. відвідали Ужгород, він з жалем заявив: «Я губернатор лише по назві функції,

в дійсності ж залишаюсь громадянином США, що на побажання Т.Г.Масарика взявся консолідувати Підкарпатську Русь.. Як член пражського уряду можу сказати, що до сьогоднішнього дня жоден з моїх колег-міністрів немає уяви про те, яку форму автономії має мати Підкарпатська Русь. Мені також нічого невідомо про термін виборів [до сойму]» [43].

Після десятимісячного перебування в кріслі номінального губернатора Підкарпатської Русі Г.Жаткович подав 16 березня 1921 р. у відставку. Це була своєрідна форма протесту діяча американської політичної культури проти форми і суті політики діячів новостворених держав у Центральній Європі з їх закулісними комбінаціями, довільним відношенням до взятих на себе політичних зобов'язань, ними ж схвалених законів.

Разом із заявою про відставку Г.Жаткович послав на ім'я президента заяву, в якій критично описав весь процес приєднання Підкарпатської Русі до Чехословацької республіки і політику уряду республіки. Гостро критикував невиконане політичною елітою Чехословаччини як своїх міжнародних зобов'язань відносно Підкарпатської Русі, так і конституційних уже прав краю. Далі Г.Жаткович підкреслював, що свою відставку він бачить як засіб прискорення здійснення автономії краю. На адресу пражських політичних діячів заявив, що має намір навіть опублікувати серію документів, які можуть компрометувати діячів політичних чехословацьку владу окремих Чехословаччини [44].

Відставка Г. Жатковича не була прийнята відразу. Уряд вичікував, шукав слушний момент для переговорів. До кінця березня не інформував про справу навіть президента Т.Г. Масарика.

Г.Жаткович не прийняв таку тактику, знов подав заяву про відставку, інформував про свій поступ журналістів. Тільки після цього влада почала вести з ним переговори, які однак ні до чого не вели, бо уряд не хотів прийняти ні одну з вимог Г.Жатковича. В результаті президент республіки 16 квітня прийняв відставку першого губернатора Підкарпатської Русі.

Момент для відставки Г.Жатковича був для нього і для підкарпатських політиків у цілому невдалий. Чехословацька республіка уже пройшла кризові моменти початкового формування закріплення кордонів мирними договорами, консолідації внутрішньої ситуації внаслідок поразки лівих радикалів, комуністів у грудні 1920 р., нормалізації відносин із сусідами і у Версальській системі в цілому.

Тому чехословацький уряд міг не оглядатись на демарш політика із східної провінції республіки. До того ж ореол Г.Жатковича як американського русинського політика, що сприяв розширенню кордонів республіки аж до східних гребенів Карпат, уже сильно потьмянів.

Чехословацький уряд сподівався, що відставка Г.Жатковича заспокоїть і спростить політичну ситуацію на Підкарпатській Русі і що його прямі переговори представниками підкарпаторусинських політичних партій і угруповань будуть скорими і успішними. На користь цього говорили і факти критики Г.Жатковича з сторони деяких впливових підкарпатських політичних діячів (А.Бесид).

Прем'єр-міністр Я.Черни запросив до Праги на пораду представників всіх політичних угруповань Підкарпатської Русі, навіть угорських, яких до цього часу влада ігнорувала. Цим вона, мабуть, хотіла протистояти підкарпатським політикам української орієнтації, що підтримували Г.Жатковича.

Переговори почались 22 квітня 1921 р. і тривали цілий тиждень. Однак бажаних чехословацькому уряду результатів не дали. Під час переговорів прем'єр-міністр Я.Черни з подивом довідався, що всі політичні угруповання і партії Підкарпатської Русі ставлять у принципі такі ж вимоги, як і Г.Жаткович. Всі вони прийшли до висновку, що Г.Жатковичу у своїх вимогах і критиці політики чехословацької влади в Підкарпатській Русі мав абсолютну правду, бо влада республіки навіть не згадувала про свої міжнародні зобов'язання. І хоча деяких питаннях підкарпатські політики не

були такі радикальні, як Жаткович, в суттєвих питаннях їх вимоги співпадали.

В питанні автономії і розмежування (кордонів) Підкарпатської Русі із Словаччиною вони вимагали дотримання рішень мирної конференції. Далі вимагали: 1. Проведення виборів у сойм до 31.08.1921 р; 2. Підготовка проекту закону про виборчі округи, виборчий процес, ясність, контрольна участь представників політичних партій; 3. Призначення губернатора уже до виборів. Ним повинен був бути підкарпатський діяч за походженням, який мав би авторитет, довіру населення і реальну владу; 4. Скорочення кількості урядників та їх заміна спеціалістами місцевого походження у відповідності з статтею 3 мирного договору; 5. Ліквідація цензури і військового режиму в Підкарпатській Русі [45].

Відставка Г.Жатковича та переговори у Празі мали відгук не тільки в середовищі підкарпатської, але і в цілому чехословацької громадськості. Впливова ужгородська газета писала: «Прага має цілком іншу уяву про наше самоуправління ніж ми і зовсім іншу, ніж це було схвалено на мирній конференції. Вона уявляє собі автономію тільки на рівні самоуправління міст і сіл. Переговори з празьким урядом нас пересвідчили в тому, що він не бажає виконати свої зобов'язання» [46].

Частина чеської преси, головне націоналістичного напрямку і бульварного, виступила з гострими нападками на подкарпатських діячів і головне проти Г.Жатковича. З її погляду саме він був винний за невтішну ситуацію в краї. Деякі чеські депутати виступили в парламенті проти поступу Г.Жатковича. Так, сенатор В.Клофач, голова національно-соціалістичної партії, звинуватив Г.Жатковича з антидержавної і антиконституційної діяльності. Його підтримали національні демократи (націоналісти).

Серйозна празька преса виступила на боці Г.Жатковича. Так, авторитетна празька «Трибуна» 5 квітня 1921 р. виступила на його підтримку, а 3 травня опублікувала різку за змістом статтю під назвою «Криза конституції, а не Жатковича». Автор статті виступив з гострою

критикою статей конституції, що визначали статус Підкарпатської Русі в складі Чехословаччини.

Резонанс цієї публікації був настільки значним, що на нього реагував сам президент Т.Г.Масарик. Він навіть рекомендував, щоб з роз'ясненням у пресі виступив професор Карлового університету Гетцель, який був співавтором проекту конституції 1920 р. [47].

У парламентній комісії з питань зовнішньої політики виступив міністр закордонних справ Е.Бенеш, який заявив: «З цієї справи (відставки Г.Жатковича) роздули всякі проблеми, конституційні і всякі інші. В дійсності ж ніякої конституційної проблеми немає, є проблема адміністративна. Там (у Підкарпатській Русі) перед стоїть завдання нами цивілізаційне, довести місцеве населення до такого рівня, щоб воно могло само собою управляти. Ми не можемо провести там негайно вибори з огляду на кількість неграмотних, які тому не треба розуміють. До автономії місцеве населення ще підготувати» [48].

В липні 1921 р. Г.Жаткович повернувся в США, написав там своє широко відоме «Експозе», в якому піддав гострій критиці політику чехословацького уряду на Підкарпатській Русі. Своїм наступникам в краї він залишив фактично програму, яку поступово прийняли всі підкарпатські партії і політичні угруповання. Більше того, значна їх частина уже вела розмову про створення коаліцій, про координацію дій. Таким чином, виступ і програма Г.Жатковича знов, як і в 1918-1919 рр., відіграла об'єднуючу роль на підкарпатській політичній сцені. Все ж програма Г.Жатковича мала слабку сторону, бо була сконцентрована на політичній проблемі, автономії, економічні ж і соціальні проблеми, що були головними для краю, залишались в тіні.

Відозвою програми Г.Жатковича були занепокоєні в найвищих владних колах Праги. Проблемою безпосередньо зайнявся сам президент Т.Г.Масарик. В своїх замітках від 24 травня 1921 р. він писав:

«Подкарпатська Русь:

1. План Жатковича: Дома - рух за автономію з можливою підтримкою Глінки (словацьких автономістів).

2. Жаткович за кордоном:

- а) видання книги,
- б) інформування дипломатичних представників (мав 3 годинну розмову з послом Великобританії в день подачі у відставку),
- б) агітація в США, можлива співпраця з українсько еміграцією.

3. Як паралізувати діяльність Жатковича: На Подкарпатській Русі створити коаліцію аграрних соціалістичних партій, досягти хоча б пасивності провідних русинських діячів. Для досягнення цієї мети негайно провести конференцію аграріїв і соціал-демократів. Негайно включитись у роботу.

4. Паралізувати діяльність Жатковича на полі дипломатії.

- а) серед українських емігрантів в США
- б) серед словаків
- в) організувати поїздки американських і британських дипломатів на Подкарпатську Русь» [49].

Влітку 1921 р. президента Т.Г.Масарика підкарпаторусинська проблема не залишала в спокої навіть під час відпочинку в Італії на острові Капрі. 3 липня президент написав рекомендацію владі: «Основною державно-правовою проблемою є автономія, вірніше спір між автономією і централізацією. Др. Жаткович у своїй програмі природньо розуміє автономію як самостійність. В цьому він, як американець, виходить з американського досвіду: федерація самостійних штатів. Американська точка зору буде утримуватись до того часу, поки др. Жаткович і американські русини взагалі будуть мати вплив дома (на Подкарпатській Русі). У всякому разі ми повинні бути готовими до росту стремління (русинів) до самостійності, до автономії в рамках, визначених мирним договором; в мирному договорі йдеться про розширення автономії і русини в цьому напрямку будуть доказувати, що вони приєднались до республіки з власної волі і тому з цього хочуть мати політичні і правові вигоди». [50]

Згідно вказівки президента уряд республіки і його представник на Підкарпатській Русі віце-губернатор П.Еренфельд, який після відставки Г.Жатковича був найвищим урядовцем в краї аж до 1923 р., почали прискорено створювати урядову більшість з представників підкарпатських політичних партій. Активну діяльність розгорнув у краї впливовий представник соціал- демократичної партії Я.Нечас, що вже добре орієнтувався в тутешній ситуації, бо ще до війни цікавився українсько-русинською проблемою в Карпатах, був особистим секретарем колишнього губернатора Г.Жатковича і в той же час мав прямий зв'язок з канцелярією президента. Я.Нечас розробив пропозиції для влади по вирішенню найважливіших політичних проблем на Підкарпатській Русі. Ці пропозиції пізніше були видані у формі брошури [51].

В супровідному листі до президента від 18 серпня 1921 р. Я.Нечас «В інтересах республіки нинішню ситуацію писав: на Підкарпатській Русі далі залишати без змін неможливо. На мою думку, нинішній політичний хаос на Підкарпатській Русі запорочений неясними директивами з Праги і невдалим вміщуванням чеських політичних діячів у русинські справи. Для оздоровлення ситуації необхідно негайно:

а) витворити певну урядову більшість, для чого перш за все необхідно стабілізувати політичну ситуацію (реорганізація окремих політичних партій, об'єднання деяких з них);

б) розробити певну урядову програму, яку прийняла б при нинішній ситуації більшість урядових партій. Вказані мною політичні рекомендації повністю розходяться з практикою міністерства внутрішніх справ і Президії влади, проте саме їх дуже легко було б відстоювати в Національних зборах у Празі, а також в майбутньому соймі Підкарпатської Русі і в зарубіжжі (Ліга Націй, українська і російська еміграція)» [52].

Своє занепокоєння з одного боку, демонстрацію зацікавленості консолідацією ситуації в Підкарпатській Русі, з іншого, мали демонструвати і візити в край у другій половині 1921 р. політичних діячів всіх рангів.

Першим відвідав Підкарпатську Русь у серпні прем'єр-міністр Я.Черни і вів переговори з підкарпатськими політичними діячами в Ужгороді. У вересні поїздки в Підкарпатську Русь зробив сам президент Т.Г. Масарик. Вона мала скоріше демонстративно-урочистий характер, ніж діловий. Напередодні нового року в Ужгороді побував і новий прем'єр-міністр Е.Бенеш. Всі вони були щедрі на обіцянки, але без конкретного часового ліміту їх перетворення в реальність. Вперто підкреслювали незрілість ситуації Підкарпатській Русі для здійснення самоуправління на рівні автономії, відсутність єдності на політичній сцені краю, відповідно неможливість часу створення політичної більшості, яка могла б успішно управляти краєм.

Цими візитами хоча і було досягнуто якогось заспокоєння, проте кожна із сторін залишилась невдоволеною. Про це наглядно свідчили і такі факти, як збереження режиму військової диктатури в Підкарпатській Русі і залишення вакантною посаду губернатора аж до 1923 р.

Висновки до Розділу 2:

1. На початку 20-х рр. на Підкарпатській Русі була сформована нижня і середня ланки адміністративного управління, чітко пов'язані і підпорядковані центральним міністерствам. Ці установи не мали нічого спільного з обіцяною автономією. Швидкість їх формування і підпорядкування Празі уряд пояснював катастрофічною ситуацією в краї внаслідок розпаду старої угорської системи, небезпекою виникнення соціальних заворушень, відсутністю місцевих освічених і лояльних новій державі кадрів.

2. Видання «Генерального статуту» було демонстративною спробою чехословацької влади і президента показати, що Прага у питанні державно-правового становища Підкарпатської Русі планомірно йде шляхом здійснення постанов мирного договору. Однак ця демонстрація нібито бажання влади була занадто невдалою і в тій формі, в якій була окреслена в «Генеральному статуті», не мала нічого спільного з конституційним актом, а тому і не могла виконати функцію підготовки реалізації автономії Підкарпатської Русі. Це відразу ж зрозуміли навіть недосвідчені у державно-правових справах підкарпатські політичні діячі всіх напрямків.

3. Конституційно-правовий статус Підкарпатської Русі був визначений Конституцією Чехословацької Республіки від 29 лютого 1920 р. Відповідно до основного закону, Підкарпатська Русь де-юре отримала автономію на умовах Малого Сен-Жерменського мирного договору від 10 жовтня 1918 р. Окрім того, новостворений конституційний акт заклав всі підвалини для реалізації механізму вільного розвитку національних, релігійних меншин, їхніх мов. Одним із перших у цьому ряду перебували русини (українці) Закарпаття.

3. Де-факто, схвалення конституції Чехословацької республіки не тільки не привело до виконання владою ЧСР її міжнародного зобов'язання

щодо надання східній провінції, Підкарпатській Русі, автономії згідно постанов мирного Малого Сен-Жерменського договору, але фактично її віддалило на невизначений час. Чехословацька влада, поступаючи згідно своїм централістським намірам і планам, не виявила найменшого бажання навіть приступити формування автономних структур на Підкарпатській Русі.

Список посилань до Розділу 2:

1. Rauser A. Plipojenf Podkarpatske Rusi k Ceskoslovenske republice. Podkarpatskd Rus. Red. J.Zatloukal. Bratislava, 1936, S.69-70.
2. Gora A. Organizace statni spravy Podkarpatske Rusi. Praha, 1919.
3. Mosny P. Podkarpatska Rus. Nerealizovand autonomia. Bratislava, 2001, s.74.
4. Zatkovit G. Otkrytie-Expose Dr. G.J.Zatkovica byvseho Gubernatora Podkarpatskej Rusi, o Podkarpatskej Rusi. Homestead, Pa, USA, 1922, s.18-23.
5. Statnf ustiedni archiv. Praha. Prezidium ministerske rady (SUA, PMR), inv.&.413, k.56.
6. Ibidem.
7. Sbirka zakonŷ a nafizeni statu Ceskoslovenskeho. R. 1922, Praha, 1922, s.1353-1354.
8. SUA, PMR, inv.&.413, k.56.
9. Pesek J. Skolstvi v Podkarpatske Rusi. Praha, 1922, s. 6-10.
10. Mikulaninec S. Zdravotnictvi a socialne zdravotni pomery na Podkarpatske Rusi. Podkarpatskd Rus. Red. J.Zatloukal, Bratislava, 1936, s.168-174;B Ulman F. Ceskoslovensky Cervený kriz na Podkarpatske Rusi.- Podkarpatska Rus, s. 164.
11. Sbirka zakonŷ a nafizeni statu Ceskoslovenskeho. R. 1920. Praha, 1920, s.1589-1591.
12. SUA, PMR, inv.&.413, k.56.
13. Melmuka V. Pozemkova reforma na Podkarpatske Rusi. UZhorod, 1921;B Jirkovsky J. Pozemkova reforma na Podkarpatske Rusi. - Podkarpatskd Rus. Red. J.Zatloukal, Bratislava, 1936, s.145-149.
14. SUA, PMR, inv.413, kart.56.
15. Ibidem.
16. Ibidem.

17. Osm prednasek o Podkarpatske Rusi. Praha, 1924, s.101-102.
18. Державний архів Закарпатської області (далі ДАЗО), ф.670, оп.1, од.зб. 2, арк.1-2; Zatkovic G. Otkrytie... s.29-30.
19. ДАЗО, ф.670, оп. 1, од.зб.2, арк. 2-22.
20. Peroutka F. Budovani stātu. Praha, 1936, sv.3, s.1618.
21. ДАЗО, ф.29, оп.1, од.зб.8, арк.42-43.
22. Vojensko-historicky archiv CR, Praha. Fond CSNR-64/1/14. Generalnf statut pro organisaci a administraci Podkarpatske Rusi.
23. ДАЗО, ф.29, оп.1, од.зб.2, арк. 6-8.
24. Там же.
25. Vojensko-historicky archiv CR, Praha. Fond CSNR-64/1/14. Generalni statut pro organisaci a administraci Podkarpatske Rusi.
26. Ibidem.
27. Krempa I. Pfipojeni Zakarpatske Ukrajiny k eskoslovensku. Ceskoslovensky asopis historicky, 1978, c. 5, s.730.
28. Ibid. S. 732.
29. Ibidem.
30. SUA. PMR. Inv.c.14 857, k.198.
31. Krempa I. Pipojenf Zakarpatske Ukrajiny k Ceskoslovensku. S.730.
32. Mosny P. Podkarpatska Rus. Nerealizovana autonomia. Bratislava, 2001, s.79.
33. Sbirka zakonŷ a narizeni Republiky Ceskoslovenske, zakon &.121/1920. Praha, 1920.
34. Ibidem.
35. Ibidem.
36. Mosny P. Podkarpatska Rus. Nerealizovana autonomia. Bratislava, 2001, s.81; Болдижар Михайло, Мосні Петер. Державно-правовий статус Закарпаття (Підкарпатської Русі) в складі Чехословаччини. Ужгород, 2002.
37. Mosny P. Podkarpatska Rus. S.81-82.
38. Statisticka pfirucka republiky Ceskoslovenske. Praha, 1921.

39. Sbirka zákonů a nařízení RC. Praha, 1920, vl.n. 356/1920.
40. Ibidem.
41. Ibidem.
42. Ibidem.
43. Prager Tagblatt, 26.02.1921.
44. Карпаторусскій вѣстникъ, 27.03.1921; Русская земля, 14.04.1921.
45. Карпаторусскій вѣстникъ, 1.05.1921.
46. Там же.
47. Venkov, Praha, 7.05.1921, 12.05.1921.
48. TEsnopisecky zapis o schůzi poslanecké snemovny NS RC 25.05.1921.
49. Krempa I. Připojení Zakarpatské Ukrajiny k Československu. S.737-738.
50. Ibid., s. 738.
51. Necas J. Politická situace na Podkarpatské Rusi (Rok 1921). Praha, 1921, 1997.
52. Krempa I. Připojení Zakarpatské Ukrajiny k Československu. S. 738.

РОЗДІЛ 3.

ЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ НА ПІДКАРПАТСЬКІЙ РУСІ В 20-Х РОКАХ ХХ СТ.

3.1 Роль та місце політичних партій у формуванні системи адміністративного управління на Підкарпатській Русі

До розпаду Австро-Угорщини русини північно-східних комітатів Угорщини практично не знали організованої форми політичного життя, не мали жодної партії, що представляла б їх інтереси. До них проявляли інтерес угорські партії тільки на короткий час перед черговими парламентськими виборами, щоб «купити» необхідні їм голоси.

Перші політичні партії на Підкарпатській Русі виникають на початку 20-х рр., фактично з прийняттям Чехословацької конституції, що створила демократичні рамки політичного життя в республіці в цілому, так і в краї. І хоча рівень як демократичності і демократії не міряється кількістю політичних партій, все ж безперечним є той факт, що саме демократична система пробудила до політичного життя найширші маси і обумовила виникнення цілого ряду партій.

Широка організація переворотного періоду, Центральна Руська Народна Рада (ЦРНР), виконавши своє завдання, юридичне оформлення приєднання Підкарпатської Русі до Чехословацької республіки, відразу ж стала розпадатись. Така ситуація була об'єктивною, бо ЦРНР об'єднувала дуже різноманітні течії, що могли виступати єдиним блоком тільки при виконанні якогось одного, спільного для всіх завдання. До того ж, з нормалізацією політичного життя розпад такого об'єднання і утворення окремих політичних партій був неминучим.

Процес політичного розмежування і виникнення партій мав у Підкарпатській Русі свою виразну специфіку, зумовлену як політичним досвідом, а скоріше його відсутністю, так соціальним станом підкарпатської спільноти. Перш за все слід вказати на багатонаціональний склад населення краю та його слабку соціальну структурованість або розшарування.

В основному це була сільська маса, $\frac{4}{5}$ якої була сконцентрована на рівнині і передгір'ї, $\frac{1}{5}$ розпорошена в гірських долинах. Зв'язуючою силою в русинському середовищі була тільки церква, греко-католицька і православна. Отже і головними авторитетами та своєрідними політичними агітаторами були церковні діячі. Визначну роль у формуванні підкарпатських партій відіграв національний момент, що також свідчило про низький рівень політичної культури. До того ж можна констатувати, що в русинському середовищі не був ще закінчений процес національного самоусвідомлення. Його довершення гальмувала до війни спроба влади Угорщини денаціоналізувати всі меншини і завершити процес утворення мадярської політичної нації. Тому в русинському середовищі могли бути тільки ростки національного усвідомлення, при тому неясного, від ідеї «всеславянства» через русофільство, русинську відокремленість до перших ростків української самосвідомості. Виразне національне усвідомлення мали угорці. Складна ситуація була в єврейському середовищі. Частина міських євреїв до війни зголосилась до угорської державної нації, або до австрійсько-німецької. Тому загальна кількість єврейського населення в краї з перепису 1910 р. могла бути встановлена тільки приблизно по конфесійній графі, приналежності до партій. Ось чому на Підкарпатській Русі на відміну від чеських земель і Словаччини була детермінована національною і конфесійною роздільністю населення краю. В результаті партії зголосились до русинської єврейської (української або русофільської), угорської та національних груп.

Процес формування партій проходив двома шляхами: поширенням впливу традиційних чеських (чехословацьких) партій та локальних партій.

Празька влада зацікавлена була у розповсюдженні впливу т.зв. «державних» партій, власне чеських. Більшості підкарпатських, особливо русинської орієнтації, політичних діячів вона не довіряла, вважала їх глибоко зараженими угорською державною ідеєю. Малярських вона вважала суто іредентистськими, хоча значна частина малярських політичних діячів була скоріше ліворадикальної «інтернаціоналістської» орієнтації. Найбільшу довіру владні органи на першому етапі мали до партій української і російської орієнтації. Спочатку навіть не розрізняли їх полярної протилежності. Тільки згодом, з виникненням ОУН починають розуміти ці відмінності, а до українських займають з кінця 20-х рр. негативне відношення.

Таким чином процес виникнення партій на Підкарпатській Русі йшов двома шляхами – розширенням дії чехословацьких партій в краї і виникнення партій суто місцевого характеру і напряду діяльності, на основі національній, конфесійній, або обох відразу. Взаємовідносини між ними були диференційовані і відмінні на різних етапах 20-річної історії існування першої Чехословацької республіки.

Загальнодержавні партії були різко проти виникнення регіональних, а з їх появою часто демонстрували їм свою зневагу. Проте розклад сил на політичній арені Чехословаччини згодом змушує лідерів і цих партій шукати співпраці з регіональними партіями, створювати з ними передвиборні блоки і навіть «дарувати» їм депутатські місця.

Як ми вже вказували, підкарпатська спільнота мала переважно сільський характер, 2/3 населення проживало в селах. Та і містечка мали все ще аграрний характер. Отже, саме тому, майже всі підкарпатські партії мали аграрний характер, їх членська база була сільською. В їх програмах домінували три проблеми: аграрна, культурно-національної орієнтації та державно-правового становища Підкарпатської Русі в Чехословацькій республіці, точніше проблема автономії.

Із числа т.зв. загальнодержавних, або ж правлячих, чеських партій, на Підкарпатській Русі свої філіали змогли створити тільки аграрна (Республіканська партія землеробів і дрібних селян, РПЗДС) та соціал-демократична партія. Ці партії притягували до своїх рядів своїм положенням партій урядових. До того ж аграрна партія мала в руках дійовий магнет, вона практично контролювала проведення аграрної реформи з усіма матеріальними вигодами, зв'язаними з цим процесом. Тому і притягувала до себе різного роду прагматично настроєних діячів молодшого та середнього покоління [1].

На Підкарпатській Русі філіал аграрної партії функціонував під назвою Селянсько-землеробська партія Подкарпатської Русі (СРЗП ПР). Видавала тижневик «Село» (1920-1924), пізніше газету «Земледѣльская политика» (1927-1938 рр.). Партією керував фактично високий урядник Цивільного управління, чех, інспектор Хлоупек, тому її ще називали «партія Хлоупека». Людина високомірна, безтактна, відкрито виражав свою недовіру до русинської інтелігенції, всю її вважав мадярською. У партії створив своє ядро із заможних селян, що збагатіли під час аграрної реформи, але політичному відношенні були безпомічні, частина неграмотні.

Хлоупек виступав з різкими нападками на інші політичні партії і наполягав на угрупованні в краї, чим більше шкодив консолідації ситуації і створенню прочехословацької атмосфери в східній провінції Чехословацької республіки [2]. Тісно зв'язана була з чехословацькою соціал-демократичною партією Соціал-демократична партія Подкарпатської Русі (СДП ПР), організатором якої був колишній депутат віденського парламенту від Галичини Я.Остапчук. Під час аграрної реформи купив маєток у Страбичові на Мукачівщині. Він і його сім'я вели активну і успішну просвітницьку роботу українського напрямку серед населення. Проте керівну роль у партії Я.Остапчук фактично уступив колишньому майорові австрійської армії (в часи ЗУНР офіцер УГА) Є.Пузі.

Вадою Є.Пузи були його військові звички, стиль наказу, повна відсутність дипломатичного такту. Противагу йому чинив у партійному керівництві підприємець С.Клочурак, відомий керівник «Гуцульської республіки» № (1918-1919) [3]. Друкованим органом партії була газета «Народ», що виходила під гаслом «Нуждарі всіх народів, єднайтеся!», для угорського населення якийсь час видавала газету «Elore!». З 1921 р. газета «Народ» виходила під назвою «Вперед», редагував її С.Клочурак. Партія стояла на поміркованих автономістських позиціях.

Інші загальнодержавні партії, що входили до урядових коаліцій, як от, національні демократи К.Крамаржа, національні соціалісти В.Клофача, народна (католицька) партія Я.Шрамека своїх прибічників на Підкарпатській Русі мали тільки серед чеських блок з урядовців. В передвиборних кампаніях вступали близькими їм регіональними партіями [4].

Слід згадати ще одну партію, Міжнародну соціалістичну партію Підкарпатської Русі (МСП ПР), що стала частиною загальнодержавної. Її організаторами були угорські комуністи, що потерпіли поразку під час угорської «комуни» 1919 р. Й.Гаті, П.Терек, Ш.Мозеш, Є.Гамбургер, Ф.Мюнніх, Б.Іллеш (Ліпнер) і інші. Вони знайшли притулок в демократичній Чехословаччині, зухвало зловживали її гостинністю і діяли згідно інструкцій московського Комінтерну та на його гроші.

Озлоблені поразкою в Угорщині, угорські комуністи розгорнули шалену «антикапіталістичну» демагогічну агітацію і пропаганду на Підкарпатській Русі. В зубожілому краї, серед неграмотного або напівграмотного населення гасло «все забрати у багатих і бідним розділити» мало безперечний успіх. Але як відомо, цивілізована демократія завжди програє популістській демагогії, та ще до того в краї з низьким рівнем політичної культури.

Установчий з'їзд МСП ПР відбувся 21 березня в Ужгороді за участі 50 делегатів із Підкарпатської Русі і сусідніх районів Словаччини. Партія проголосила себе «інтернаціональною», об'єднавши угорські, русинські,

єврейські та словацькі групи комуністично-більшовицького напрямку. В організаційному плані також імітувала російських більшовиків, обравши «центральный виконавчий комітет» (ЦВК МСП ПР), а також двох перших секретарів (русинського і мадярського) І.Мондока та Б.Фюзі [5]. Партією фактично керував ужгородський адвокат Й.Гаті, погляди якого були агресивною сумішшю мадярського націоналізму з російським більшовизмом. МСП ПР мала два друкованих органи, тижневик на угорській мові «Munkas Ujsag» і газету «Правда», що друкувалась до 1925 на дивній суміші русинських діалектів, російської та української мов.

МСП не могла обійти питання автономії Підкарпатської Русі. Проте і тут вона його закамуфлювала до комінтернівсько-більшовицької демагогії: «Ми також вимагаємо автономії, але не для буржуазії, а для трудящого люду; ми також вимагаємо, щоб тут були чесні і справедливі урядники з рядів місцевого населення, завданням яких має бути захист інтересів трудящих. Панська автономія принесе з собою тільки нещастя та багато чужих урядників на плечі народу. Ми впевнені, що прийде час, коли трудящі візьмуть управління в свої руки, самі для себе будуть видавати закони. Ми не чекаємо визволення від губернаторів, свободу нам і трудящим всіх народів світу принесе II-й Інтернаціонал. А визволитися може працюючий народ тільки сам шляхом соціальної революції» [6].

Таке «комінтернівське» розуміння діячами МСП ПР автономії позначилось на підтриманні партією призначення Г.Жатковича губернатором Підкарпатської Русі. В день його приїзду в Ужгород 18 червня 1920 р. почався організований комуністами страйк і бурхлива антибуржуазна демонстрація. Г.Жаткович був неприємно вражений таким «вітанням», бо вважав себе захисником інтересів народу. Він, як американський політик, явно не розумів суті більшовицької деструктивної демагогії, для якої це був «протест задля протесту», раціональної суті не мусив мати.

19 червня 1920 р. Г.Жаткович запросив до канцелярії губернатора керівників МСП ПРІ з'їзду партії, що якраз проходив у Ужгороді, щоб

безпосередньо від них почути виклад суті протестів і причин страйку. Незважаючи на свою велеречивість, адвокат Й.Гаті не зміг пояснити американському адвокату суть протестів, оскільки її не було. Губернатор запевнив керівників МСП, що їх протести безпідставні, бо у його ж програмі є вимога ліквідації в краї військової диктатури, цензури і забезпечення додержання конституційних свобод.

Чеські урядовці і віце-губернатор порадили Г.Жатковичу ігнорувати протести комуністів. З свого боку губернатор опублікували спеціальне звернення до робітників з роз'ясненням своєї позиції. Страйк комуністів закінчився нічим, фактично безславно. Так безславно закінчився страйк, само організований в краї комуністами у грудні 1920 р. в рамках спроби комуністів Чехословаччини розпочати «соціальну революцію» в республіці [7].

Після утворення КПЧ в травні 1921 р. МСППР стала її складовою частиною як крайова комуністична організація. В своїй роботі керувалась перш за все директивами московського Комінтерну. Принципово важливою для неї стала постанова V Конгресу Комінтерну (1924 р.) з українського питання, вказувала «братським комуністичним партіям» боротись за об'єднання всіх українських земель, що знаходились у той час у складі Польщі, Румунії, Чехословаччини. У своєму виступі на конгресі Комінтерну керівник підкарпатських комуністів «товарищ Васильев» (І.Мондок) заявив: «Мы хотим, чтобы рамки Союза Советских Социалистических Республик заполнялись. Мы хотим, чтобы в этот Союз вошли Карпаты и требуем от своих партийных руководителей, чтобы они без всяких дипломатических уловок высказались по этому вопросу» [8].

Крайова організація КПЧ Підкарпатської Русі переходила в підпорядкування української секції Комінтерну. Всі її видання, головне «Карпатська правда», мали перейти на українську літературну мову. Підкарпатські комуністи це завдання виконати негайно не могли, бо українська мова саме для них була «великою невідомою». Вони володіли

угорською, німецькою, ідіш, деякі русинськими діалектами, але ніяк не українською літературною мовою. Комінтерн змушений був вислати нелегально відповідного редактора (українську журналістку з Харкова, що вступила у формальний шлюб з місцевим комуністом і тим легалізувала своє положення). Проте тільки з 1926 р. «Карпатська правда» і календарі крайової організації почали виходити на українській мові.

Комінтерн також дав директиву змінити ставлення до проблеми автономії. На думку лідерів Комінтерну, автономія Підкарпатської Русі в рамках Чехословацької республіки могла бути тільки заговором місцевої буржуазії з чехословацькою. Тому підкарпатські комуністи мали висунути більшовицький лозунг – право на самовизначення аж до відокремлення. Відповідно приєднання до Радянської України. А це вже був лозунг антидержавний, виходити з букви Чехословацької конституції 1920 р. [9]. Проте крайова організація КПЧ ще не раз змінювала свою позицію щодо державно-правової проблеми Підкарпатської Русі, відповідно до моментальних потреб партії.

Влітку 1920 р. в Підкарпатській Русі виникла «Карпаторусская трудовая партия» (КТП). Ініціатором її створення була засновниця російської партії соціалістів-революціонерів (есерів), «бабушка русской революции», К. Брешко-Брешковская, що втекла з Росії з чехословацькими легіонерами і жила в еміграції в Ужгороді.

Прямими організаторами «Карпаторусской трудовой партии» були русофіли-емігранти А.Гагатко (Галичина) і Л.Цурканович (Буковина). Програма партії в соціальній частині копіювала програму російських есерів з зрівнялівкою як в землекористуванні на селі, так і «робітничому самоуправлінні» націоналізованих підприємствах [10]. Отже, в її основі була соціальна утопія.

В державно-правовій частині своєї програми КТП виступала за автономію Підкарпатської Русі, негайні вибори до сойму, приєднання до краю частини території Спішу, Шаришу та Земплину, населених русинами

[11]. В культурній вимагала введення в Підкарпатській Русі російської мови як урядової і мови навчання в школах. Прокламувала дальшу утопію, т.зв. «единство русского народ от Карпат до Камчатки»: агресивно виступала проти українських емігрантів, вимагала від влади Чехословацької республіки їх негайного відсторонення від роботи в адміністративних органах і шкільництві в краї [12]. Друкованим органом партії була газета «Русская земля». На її сторінках керівники партії вели непримириму боротьбу проти своїх противників, явних і надуманих, часто безтактну. В результаті партія опинилась фактично в ізоляції.

Дальшою аграрною партією була Руська хліборобська (землеробська) партія на чолі з заможним селянином, старостою села Дравці А.Товтом. Проте її фактичним керівником був відомий підкарпатський діяч українського напрямку Ю.Бращайко. В керівництві партії були також А.Волошин, В.Джумурат, деякі інші діячі українського напрямку.

Установчі збори партії відбулись в Ужгороді 15 липня 1920 р. Своїм кредо РХ(З)П проголосила завдання «путемъ якъ найширшой автономіи обезпечити и оборонити народні (національні), господарські, культурні й політичні інтереси подкарпатського руського народа» [13]. Гаслом партії був відомий лозунг післявоєнного аграризму – «Земля - наша мати». Друкованим органом партії була газета «Руська нива». Мова її на початку була якимось підкарпатським варіантом української літературної мови із сильними домішками русизмів [14].

Радикальні вимоги сформулювало керівництво партії у Меморандумі 1921 р., поданого уряду Чехословаччини. В ньому вимагалось: а) негайна фіксація кордонів Подкарпатської Русі як автономної території Чехословацької республіки; б) негайне проведення виборів до крайового автономного сойму; в) до виборів призначити Губерніальну контрольну комісію із числа представників усіх політичних партій Подкарпатської Русі; г) вакантні місця в адміністрації краю заповняти виключно урядниками з числа корінних жителів краю; д) внести поправку (новелізувати) закон

республіки, згідно якого діяльність губернатора могла б бути контрольована місцевими урядниками; ж) створити в структурі влади Чехословацької республіки Руське міністерство для захисту інтересів подкарпатських русинів [15].

В РХ(З)П існували дві течії, селянська і клерикальна. Згодом переважила остання, що знайшло своє відображення у зміні назви партії в 1925 р. -Християнсько-народна партія, очолювана А.Волошином. Тісно співпрацювала з урядовою чеською народною партією («лідовці») Я.Шрамека [16].

Протилежною РХ(З)П за національною орієнтацією була дальша аграрна партія - Подкарпатський Земледільський Союз, (ПЗС). Заснована була групою заможних з Ужгородщини (В.Рижак, М.Лакес, Ф.Чулак, В.Гранчак). Фактично партією селян керували відомі підкарпатські діячі Й.Камінський та М.Демко, критично настроєні відносно чехословацької адміністрації. В керівництві партії пізніше були також А.Бродій, І.Куртяк, послідовні автономісти, прикривали «автономізмом» свої симпатії угорського державного патріотизму і власне проугорську орієнтацію.

Основною політичною програмною ПЗС було вимогою здійснення найширшої автономії Підкарпатської Русі в рамках Чехословаччини, встановлення її кордонів «від Тиси до Попраду».

Це кредо ПЗС чітко висловив її секретар М.Демко: «Намъ не треба ни Россіи, ни Украины, ни Мадьярщины Богъ знае што буде съ ними, - намъ треба нашу свободну краину съ наими правами, звичаями, съ нашимъ языком и то съ нами уроженцами нашего народа, въ рамцѣ Чехословацкой республики, якъ се постановлено мировымъ контрактом и законами республики» [17].

В національному питанні підкреслювала свою «русскость». Друкованим органом партії була газета «Карпато-русскій Вѣстник» (1921-1926). Редактори газети (Й.Камінський, Ю.Фельдеші) головною її темою

зробили проблему автономії. Часто в різкій формі критикували владу Чехословацької республіки [18].

Меншою і маловпливою аграрною партією була автономна партія Підкарпатської Русі (ЗАППР), створена в 1921 р. групою заможних селян на Мукачівщині. Слабість своєї партії вони розуміли, тому найчастіше виступали в блоці з РХ(З)П. Згодом найвизначнішою аграрною партією краю став Автономний Земледільський Союз (АЗС). На чолі її став проугорський діяч І.Куртяк, після його смерті в 1933 р. А.Бродій. Програмою партії, як видно навіть з її назви, було здійснення конституційного права Підкарпатської Русі на автономію, встановлення західних кордонів краю на річці Попрад, припинення «українізації» краю, звільнення українських емігрантів з адміністративних посад і шкільництва та заміна їх місцевими кадрами.

Партія АЗС мала уже ширшу членську базу. На відміну від інших партій аграрного напрямку, що опирались виключно на селянство, в АЗС переважали представники інтелігенції, духовенства, заможного селянства. Лідери партії офіційно заявляли про свою русинську орієнтацію в національному питанні. В дійсності ж І.Куртяк, А.Бродій, М.Демко, Ю.Фельдеші керівники АЗС підтримували прямий зв'язок з урядом Угорщини, ним частково і фінансувались. Їх проугорську орієнтацію назовні прозраджувала ідеалізація АЗС автономії Підкарпатської Русі в Угорській республіці в 1918-1919 рр., відомої нам «Руської крайни», яку вони вважали своїм взірцем. АЗС підтримувала тісний зв'язок з культурно-просвітницьким русинсько-русофільським «Обществом им. А.Духновича». Під час парламентських виборів 1924 і 1925 рр. АЗС виступав самостійно, в 1929 р. в блоці з чеською консервативною національно-демократичною партією та КТП в складі т.зв. «русского народного блока» [19].

На етнічній основі сформувався також цілий ряд партій, членською базою яких було угорське та єврейське населення Підкарпатської Русі. Лояльною до Чехословаччини була Партія дрібних мадярських

землевласників, що опиралась на заможних селян Берегівщини та Ужгородщини. Її керівниками були адвокат з Берегова Г.Бако та дрібний поміщик із Великих Геевців Ф.Егрі. Партія видавала газету «Beregi Hirlap» [20]. Виразно протичехословацькою, іредентистською була Мадярська права партія, що опиралась на угорське населення міст, головним чином на мадярську інтелігенцію мадяризованих русинів. Ця верства не могла опам'ятатись від краху їх ідеї тисячолітньої «Великої конфронтації», використовувала всі можливості демократичного режиму республіки. Як видно з її назви, її націоналістично настроєні керівники (Е.Корлат, Д.Земборі, Т.Сеткерескі) домагались права на самовизначення, що в їх уяві означало тільки повернення Підкарпатської Русі до складу Угорщини. В Ужгороді видавали газету «Ruszinskij Magyar Hirlap» [21]. Несталою в своїх політичних симпатіях та антипатіях була Мадярська християнсько-соціальна партія. Виникла в 1920 р. як мадярська націоналістична, навіть шовіністична та антисемітська партія (керівники І.Керекеш, Й.Епереші). Тон її керівників мінявся із зміною міжнародної ситуації, коли стало ясно, що відновлення «Великої Угорщини» буде і надалі тільки їх мрією, вірніше химерою. Це видно із змісту газети партії «Kárpát Naplo». Друга її газета «Hatarszeli Ujsag» (редактор Балінк) мала виразно антисемітський характер [22].

Своєрідним політичним угрупованням мадярів та мадяризованих русинів була т.зв. «партія Акоша Аркі», колишнього підполковника угорської армії. Заявила про себе як партія «праавтохтонного населення» Підкарпатської Русі, завданням якої, згідно заяви А.Аркі, був захист автономних прав населення краю під екстремістським гаслом «Подкарпатська Русь - для автохтонних жителів!» Якогось виразного впливу на політичній сцені краю не мала, хоч і була галасливою [23].

Лідери угорських партій швидко зрозуміли свою слабкість, тому спочатку об'єднались у Союз угорських партій (1920 р.), а з 1924 р. виступають (на виборах) як єдина Угорська народна партія з виразним

націоналістично-іредентистського впливом керівництва під головуванням Е.Корлата.

До політичного життя пробудилось і багаточисельне єврейське населення краю (в 1921 р. 83 000). Найбільш впливовою була (СГП). Виступала Єврейська громадянська партія за громадянську активність євреїв краю і їх політичну єдність. Дальшою досить впливовою була Партія ортодоксальних євреїв. Своїх прихильників, особливо серед єврейської бідноти і молоді, мав сіоністський рух. Партійну форму йому придали адвокат з Ужгороду М.Юскович та журналіст Б.Шерені. Пізніше партію очолив адвокат А.Шпігель. Партія мала лівоцентристський характер, проти її керівництва гостро виступали багаті євреї і ортодоксальні рабини, що заперечували ідею необхідності відновлення єврейської держави в Палестині. З їх ортодоксальних міркувань така може бути створена тільки з приходом нового Месії [24].

Відставка губернатора Г.Жатковича і невдача політичних лідерів Підкарпатської Русі на переговорах з прем'єр-міністром Я.Черни в Празі започаткувало міжпартійний переговорний процес у краї, завданням якого було створити сильну опозиційну силу з метою досягнення автономії краю.

Одна з найвпливовіших партій, ПЗС зробила відповідну заяву-звернення: «Беручи до уваги загальне політичне положення, зокрема стремління уряду до централізації і фактично ліквідації нашого самоуправління, ПЗС вважає необхідним створити коаліцію між всіми руськими партіями для співпраці. Основа коаліції: вимога здійснення автономії, вибори до сойму, встановлення кордонів (західного) згідно положень мирного договору. З метою створення коаліції виключаються всі спірні питання, в тому числі питання української чи російської орієнтації» [25]. Керівники ПЗС коаліцію розуміли скоріше як створення єдиної партії, що нагадувало невдалий досвід ЦРНР, але вони цього не розуміли.

Незважаючи на подану пропозицію про виключення спірних питань, національної орієнтації, керівники ПЗС головне поставили умову створення

коаліції, спеціально спрямовану від української орієнтації, проти РХ(3)П відмовитись виключити представників церкви від керівництва коаліцією. Такі вимоги були скоріше політичною безтактністю ніж стремлінням до спільних дій. Умови ПЗС були прийнятні для КТП Гагатка і Цуркановича та для ЗАППР.

РХ(3)П в принципі пропозицію про створення коаліції підтримала, проте відкинула як вимогу «деукраїнізації», так і виключення священиків з можливого керівництва коаліції. З свого боку комісія РХ(3)П внесла пропозицію про створення міжпартійного комітету в разі невдачі створення спільної партії або коаліції [26].

Ще одну спробу створення на Підкарпатській Русі проурядової коаліції зробив новий прем'єр-міністр Е.Бенеш, що провів нараду в Ужгороді 30.12.1921-1.01.1922 р. Ця нарада також не принесла якихось видимих результатів, бо централістська позиція влади залишалась непорушною.

Все ж в Ужгороді 16 січня 1922 р. відбулась міжпартійна нарада, в якій прийняли участь представники ПЗС, КТП, РХ(3)П та ЗАППР. Від імені РХ(3)П А.Волошин запропонував створити тріади ну міжпартійну коаліцію, ядром якої могла б стати структура ЦРНР. На нараді було обрано комітет складі 12 чоловік-представників усіх партій для узгодження програми. Спірним питанням уже на першому етапі виявилось мовне (мовної орієнтації), рішення якого було відкладено до скликання першого засідання майбутнього союму.

20 січня 1922 р. керівництво РХ(3)П прийняло рішення про неможливість співробітничати особисто з А.Гагатком (КТП) в зв'язку його агресивною антиукраїнською позицією [27]. Ю.Бращайко заявив про таку позицію партії на міжпартійному засіданні 21 січня 1922 р., але порозуміння не знайшов, тому представники РХ(3)П покинули засідання і далі в коаліційних переговорах участі не приймали [28].

В Ужгороді 4 лютого 1922 р. відбулось засідання комісії з числа представників ПЗС, КТП та ЗАППР, на якому була схвалена програма

коаліції. Основою ї була угода про спільні виступи у відстоюванні принципів автономного устрою Підкарпатської Русі. В кампанії за автономію час від часу до них приєднувалась як самостійна партія також РХ(З) П.

В березні 1922 р. уряд Чехословаччини прийняв «План програми відносно рішення проблеми Підкарпатської Русі» і запросив лідерів підкарпатських політичних партій на його обговорення. План був туманним, неконкретним, ніяких термінів здійснення конституційного права Підкарпатської Русі на автономне управління чи виборів до сойму в ньому визначено не було. Знов все залишалось на рівні декларацій. Як основна причина віддалення прийняття принципових рішень вказувалась «незрілість ситуації непідготовленість населення цивілізаційному розумінні».

Представники 12 підкарпатських партій (русинських, мадярських та єврейських) прийняли заяву, в якій позитивно оцінили зусилля влади Чехословаччини в консолідації ситуації в краї господарському, соціальному В та культурному відношеннях. Одночасно підкреслили, що в даний момент криза в краї носить політичний характер, оскільки населення Підкарпатської Русі уже третій рік позбавлено громадянських прав, відсторонено від його адміністративного управління, яке до ж має неконституційний характер (натяк на режим того військової диктатури, відсутність губернатора). В заяві ставилась вимога: негайно скликати автономний сойм з участю представників всіх політичних партій; призначити термін виборів до законодавчих органів республіки, бо відсутність у парламенті законних представників від Підкарпатської Русі тільки загострює політичну кризу; прийняти остаточне рішення про кордон між Словаччиною і Підкарпатською Руссю [29].

Влада Чехословаччини обговорила заяву лідерів підкарпатських партій на засіданні 24 березня 1922 р. і прийняла їх вимоги до відома. Фактично вона їх просто ігнорувала. Роздратовані лідери ПЗС, КТП і ЗАППР на засіданні комітету з'єднаних руських партій у Мукачеві 5 серпня 1922 прийняли Меморандум до Ліги Націй як гаранта автономних прав населення

Підкарпатської Русі. У Меморандумі підкреслювалось невиконання урядом Чехословаччини своїх міжнародно-правових зобов'язань щодо Підкарпатської Русі, вказувалось на роздутий адміністративний апарат (20 000 урядників) переважно чеського походження, відповідно вживання чеської мови як урядової, а русинської - тільки як допоміжної.

Автори Меморандуму приводили статистичні дані, згідно з якими віце-губернатор (при відсутності губернатора) був чех, серед трьох жупанів тільки один русин, серед 19 окружних начальників 3 русини; всього в жупанатах (управлінні жуп) русинів - 5, чехів- 28, українців-7, угорців -7, словаків- 2, євреїв - 2, росіян — 1; на нижчій, окружній ступені управління русинів - 85, чехів - 191, угорців -86, українців-31, євреїв -10, словаків - 6, росіян - 3, румунів-1 [30].

Запропоновано було також приєднатися до Меморандуму і РХ(3)П, проте її керівництво відмовилось. Мотивувало свою відмову тим, що РХ(3)П теж вимагає якнайскорішого введення конституційного, автономного режиму в Підкарпатській Русі, але надіється досягти цього способами, які не сягають за межі республіки. Звернення до Ліги Націй вважає непотрібним [31].

22 березня 1922 р. в Ужгороді відбувся конгрес, завданням якого було створення із аграрних партій єдиної організації, Руської Ради Народної оборони. Декларація про її створення була прийнята. До конгресу приєдналась також новостворена в Пряшеві А.Бескидом Руська народна партія (РНП). Конгрес Чехословацької республіки, висунув ряд вимог влади виконання яких було умовою їх відходу від опозиції, а саме: призначення губернатора з їх рядів (А.Бескида), прискорення аграрної реформи, відшкодування визначення маєткових втрат, введення в народних школах «місцевої руської мови», в середніх школах російської літературної мови, припинення фінансової допомоги українському культурному товариству «Просвіта» [32].

В 1923 р. керівництво урядової чехословацької аграрної партії уклало з А. Бескидом угоду, згідно з якою РНП мала сприяти об'єднанню

землеробських партій Підкарпатської Русі з аграрною партією. В разі успіху А.Бескиду був обіцяний вакантний досі пост губернатора Підкарпатської Русі. Додатковою умовою був відказ А.Бескида від політичної діяльності русинському середовищі Східної Словаччини, де він був головним критиком політики словакізації русинів. Від такої пропозиції честолюбний А.Бескид відмовитись не міг. 14 листопада 1923 р. президент призначив А.Бескида губернатором Підкарпатської Русі [33]. У відставку був відправлений віце-губернатор П.Еренфельд, а на його місце наступив досвідчений чеський адміністратор, гетьман (губернатор) А.Розсипал. Це була властолюбива людина, якій А.Бескид не міг бути конкурентом. Вся влада на Підкарпатській Русі фактично знаходилась в руках А.Розсипала, що послідовно здійснював у краї політику чехословацького уряду. До того ж він був принциповим противником автономного статусу краю, в якому працював.

Урядова аграрна партія форсувала далі організацію підконтрольної їй коаліції на Підкарпатській Русі. До об'єднаних руських земледільських партій приєдналася ї фактична філія в краї, тзв. Селянсько-республіканська земледільська партія Ю.Балога.

22 липня 1923 р. в Мукачеві відбувся міжпартійний зїзд представників ПЗС, КТП, ЗАППР, РНП і СРЗППР. На цьому з'їзді проголошено створення єдиної Карпаторуської земледільської республіканської партії (КЗРП). Головою був обраний Ю.Балог, людина празьких аграріїв, хоча як політик другорядний. Його заступниками стали представники партій, які об'єдналися П.Петригайло, В.Рижак, І.Мочкош, Н.Бескид, ДСимулик, секретарем Й.Камінський [34]. Друкованими органами КЗРП стали газети «Село» та «Карпаторусскій Вєстникъ». Редакторами газет було назначено досвідчених публіцистів Й.Камінського та К.Бескида.

На з'їзді КЗРП в серпні 1923 р. виступив М.Годжа, керівник словацьких аграріїв міністр землеробства владі Чехословаччини. Він заявив у своєму виступі, що Подкарпатська Русь одержить невдовзі автономію, але одночасно виставив ще одну умову влади, а саме, щоб партія на виборах до

місцевих органів підтримала владну коаліцію. Цю підтримку вона одержала, а сама КЗРП отримала більше половини голосів [35]. На адресу хліборобської та соціал-демократичної партій української орієнтації КЗРП з похвальбою заявила: «Ви теж можете співпрацювати з нами, якщо визнаєте нашу програму. Але передумовою такої співпраці буде ваша відмова від українізації нашої руськості і признання своїх дотеперішніх гріхів». [36]

В Празі була підписана 26 листопада 1923 р. взаємовигідна угода партією між урядовою чехословацькою аграрною (Республіканською партією землеробів і дрібних селян) та КЗРП, згідно з якою КЗРП ставала дочірньою організацією аграрної партії на Підкарпатській Русі з новою назвою - Республіканська землеробська партія на Підкарпатській Русі (РЗП). Аграрна партія таким чином створювала урядову опору в неспокійній східній провінції Чехословаччини, одержувала пост губернатора краю (А.Бескид), могла висувати своїх кандидатів у депутати парламенту по списку аграрної партії, найсильнішої в республіці. Одночасно мусила іти на поступки вимогам аграрної партії, а саме в питанні автономії.

Проблема автономії надалі в РЗП могла дискутуватись тільки в рамках загальної програми аграрної партії, тобто принципова згода з автономним статусом Підкарпатської Русі, але термін його здійснення невизначений [37]. Невдовзі лідери РЗП заговорили мовою празьких політиків. Так Й.Камінський, колишній активний автономіст, у своєму виступі в Ужгороді у вересні 1924 р. заявив, здійснення конституційного права Підкарпатської Русі на автономію потребує довгої підготовки, бо інакше ним можуть скористатися антидержавні, деструктивні сили [38].

Створення впливової проурядової РЗП привело до поляризації і радикалізації на політичній арені Підкарпатської Русі з проблеми автономії. Частина колишніх членів ПЗС, як от І.Куртяк, А.Бродій, М. Демко не визнали угоди з урядовою аграрною партією, вважали її зрадою інтересів краю і виступили з ініціативою створення нової суто автономістської аграрної партії, яку назвали Автономним Земледільським Союзом (АЗС).

26 січня 1924 р. відбулись її установчі збори, схвалена програма. АЗС проголосила себе правонаступницею ПЗС і таким чином автоматично ввібрала до себе значну частину її членської бази. АЗС загострила свою риторику, стала в некомпромісну опозицію до влади Чехословаччини, хоча і намагалась це робити в рамках своїх конституції. Її керівник І.Куртяк приховував не проугорських симпатій. В дійсності йому не йшлося про автономію Підкарпатської Русі, вона для нього і для АЗС була тільки способом повернення краю до лона «Великої Угорщини». В цьому не мали сумнівів офіційні кола Чехословаччини. Тому АЗС з моменту свого виникнення знаходилась під таємним доглядом не тільки крайової адміністрації, але і міністерства внутрішніх справ [39].

Лідери АЗС підтримували прямі зв'язки з політичними колами в Будапешті, приймали від них фінансову підтримку, що згодом відкрито визнали і угорські політичні діячі [40]. У вересні 1924 р. І.Куртяк від імені АЗС автономістської опозиції на Підкарпатській Русі направив на адресу Ліги Націй меморандум про невиконання чехословацькою владою конституційного права Підкарпатської Русі на автономне самоуправління, порушення нею меншинових прав і т.д. [41]. Така позиція і автономістська риторика сприяли швидкому росту авторитету АЗС і перетворення її у впливову опозиційну силу на політичній сцені Підкарпатської Русі. Зміцненню АЗС сприяла також її підтримка греко-католицькою церквою, зокрема єпископом А.Стойкою, що створив для неї навіть таємний фінансовий фонд. Вслід за АЗС проти з'єднання з аграрною партією виступили РНПП КТП. На виборах до органів місцевого самоуправління та до парламенту виступали самостійно, або кооперувались з іншими партіями, в тому числі з загальнодержавними.

Отже, можна констатувати, що широкий план аграрної партії її об'єднати керівництва чолі прем'єром А.Швеглою земледільські партії русофільської орієнтації на Підкарпатській Русі і підпорядкувати їх аграрній партії потерпів провал. Уже у другій половині 20-х рр. відновились їх

розпорошеність. Ідейні і політичні протиріччя та особисті амбіції лідерів підкарпатських партій були такі великі, що практично виключали можливість організації якоїсь широкої їх провладної коаліції, але також і дійової опозиції. У Празі не врахували, не розуміли специфіки політичної культури східної провінції, де аграризм на відміну від історичних чеських земель був тільки загальною орієнтацією на політичній проблемі селянську масу. Невирішеність же автономного статусу, етно-політичної орієнтації приводили до діаметрально протилежної політичної орієнтації суб'єктів політичної сцени Підкарпатської Русі.

Питання автономного статусу Підкарпатської Русі щораз актуалізувалось під час передвиборчих кампаній. На протязі 20-х років виборці на Підкарпатській Русі ішли три рази до виборчих урн - в 1924, 1925 і 1929 р. Як вказувалось вище, згідно конституції і виборчого закону вибори на Підкарпатській Русі мали бути проведені ще у другій половині 1920 р. Але чехословацькі власті щораз зволікали з їх призначенням. В одному випадку вони боялись переваги радикальних лівих елементів (угорських комуністів), що переховувались після падіння т.зв. «угорської комуни» на території Підкарпатської Русі і мали тут значний вплив. В другому боялись, що в краї все ще живий дух угорського державного патріотизму, до того ж не тільки в середовищі угорського і єврейського населення, але і значної частини русинського, особливо серед впливової частини інтелігенції. Їх побоювання не були безпідставні. Після довгих зволікань влада Чехословаччини призначила термін виборів до парламенту на Підкарпатській Русі на березень 1924 р. Ці вибори проводились виключно республіки. Виборча кампанія розпочалась на початку 1924 р. і тривала два місяці. Створений був своєрідний провладний блок партій, Аграрний, до якого увійшли: РПЗ, РХЗ)П, СДП ПР, КТП, РНП, ГП. Провладний блок підтримали також єврейські партії. В опозиції виступили крайова організація КПЧ, угорські партії, «партія автохтонів А.Аркі». Самостійно, хоч і опозиційно, виступив АЗС. У виборчих програмах практично всіх партій переважали соціальні вимоги

(закінчення аграрної реформи, ліквідація безробіття, підвищення зарплати працюючих, упорядкування і зниження податків, гарантія демократичних свобод). Політична вимога була одна надання широкої автономії Підкарпатській Русі.

Результати виборів показали, що побоювання чехословацької адміністрації не були безпідставні. Переконливу перемогу на виборах одержали комуністи, яким віддали свої голоси майже 40% виборців. Урядова аграрна партія одержала всього 6,4 %, більше соціал-демократична 9,4 % [42]. Переміг дещо демагогічний популізм і «протипанська» агітація комуністів, що були безпрограшними в підкарпатському патріархальному, політично недосвідченому середовищі.

Через півтора року проводились наступні, передчасні, парламентські вибори. На цей раз підкарпатські виборці обирали депутатів разом з цілою республікою. Провладні партії врахували неприємний для них досвід виборів 1924 р. і краще підготувались, і в містах зуміли протистояти демагогії комуністів. Аграрні партії були активними на селах. Комуністи хоч і зібрали до 30 % голосів, але при цьому втратили майже 10 %. Посилили свої позиції аграрні партії (14,2 % замість 6,4 % на попередніх виборах), що навіть спільно могли створити блок більшості, та АЗС (відповідно 11,6% у 1925 р. замість 8,4 % у 1924 р.) [43]. На виборах до парламенту в 1929 р. підкарпатські виборці віддали перевагу провладним партіям, комуністи одержали 24,4 %. Падіння їх впливу (з 40% у 1924 до 24 % у 1929 р.), а відповідно ріст політичної культури на Підкарпатській Русі були однозначними. Про це свідчила і динаміка росту голосів, поданих за провладні партії: 1924-40%; В 1925-46%; В 1929-64 %. Стабільним був вплив угорського політичного угруповання, тзв. Угорської народної партії (1924-11 %; 1925-11,8%; 1929 - 11,9 %), що теж виступала на виборах з лозунгом автономії Підкарпатської Русі [44].

Як показав політичний розвиток і стратифікація політичних сил на Підкарпатській Русі, у 20-х р. підкарпатська спільнота розвивалась

динамічно і до кінця десятиліття перебування краю у складі демократичної Чехословацької республіки досягла визначної стабільності. В краї витворилась стабільна система 8-12 політичних партій (деякі автори називають 30 аж 45, але це в більшості були тимчасові угруповання, нереєстровані відповідно діючі поза законом). Населення звикало до повноцінного політичного життя. Його політичний досвід розширювали не тільки політичні партії, що як правило активізувались у передвиборний період, але і культурні товариства, українська «Просвіта», «Общество им.А.Духновича», угорські, німецькі та єврейські русино-русофільське культурні товариства, молодіжні спортивні товариства «Пласт», «Скаут», «Сокол».

Невирішеною залишалась проблема державно-правового статусу Підкарпатської Русі, що з одного боку викликало невдоволення майже у всіх прошарках і національних групах спільноти, а з другої стимулювало активність політичних партій, які майже всі мали автономістські вимоги у своїй програмі.

3.2 Правові засади організації та діяльності крайової адміністрації Підкарпатської Русі

Легіслативною основою діяльності крайової адміністрації на Підкарпатській Русі був закон № 126/1920 «Про утворення жупних і окружних урядів» (т.зв. «жупний закон»), прийнятий одночасно із схваленням конституції Чехословацької республіки. Прийняттям цього закону влада і парламент республіки хотіли у місцевому управлінні, який закінчити тимчасовості існував від дня проголошення республіки 28 жовтня 1918 р. Нова державна система функціонувала на місцевому рівні на основі двох структур, успадкованих від монархії Габсбургів австрійській в чеських історичних землях і угорській в Словаччині і Підкарпатській Русі. «Жупний закон» мав уніфікувати місцеве управління на всій території Чехословацької республіки. Отже він був чинним на всій території держави [45]. Але реальна ситуація виявилась складнішою, ніж передбачали автори «жупного закону».

Закон мав ліквідувати легіслативні повноваження місцевих сеймів в чеських землях і жупних представництв у Словаччині і Підкарпатській Русі і перенести їх на центральне управління державою, тобто на парламент республіки, а в сфері виконавчої влади на центральну владу Чехословаччини. Це повинно було зміцнити єдність держави і спростити її управління.

У відповідності з «жупним законом» територія республіки мала бути поділена на 22 жупи. На чолі кожної з них мав стати жупан, призначений урядом і підпорядкований міністерству внутрішніх справ. У його компетенцію входили господарські і соціальні питання. Жупа, очолювана ним згідно закону, була юридичною особою, могла брати на себе відповідні юридичні зобов'язання. Населення жупи обирало на 6 років пропорційне жупне представництво як дорадчий орган жупана. Крім жупана як голови жупного представництва уряд делегував до нього ще 5 своїх представників,

право голосу. Жупні мали представництва обговорювали і приймали рішення тільки з господарських питань. В разі перевищення їх повноважень при рішенні цих питань жупан мав право такі рішення або скасувати, або передати на розгляд міністерства внутрішніх справ. Це ж міністерство як вищий орган мало право розпустити жупне представництво, і протягом двох місяців призначити нові вибори [46].

Жупи поділялись на округи на чолі з окружним начальником і окружним урядом. При окружному начальнику існувало дорадче виборне представництво, окружний комітет з 8 членів і 8 кандидатів у члени. Окружне представництво обиралось населенням округу на основі пропорційної системи терміном на 4 роки. Головою комітету був окружний начальник. В компетенції окружного комітету були питання внутрішнього життя округу. В їх рішенні окружний комітет керувався розпорядженнями жупана та жупного представництва. Фінансова комісія, основна, контролювала господарські рішення як окружного комітету, які він мав право приймати в рамках місцевого бюджету [47].

Закон передбачав, що окружні уряди розглядатимуть справи як установи першої інстанції, а жупні – як установи другої інстанції.

Специфіка Словаччини і Підкарпатської Русі враховувалась в параграфі 6 жупного закону, де вказувалось, що жупні уряди будуть виконувати ту «сферу діяльності, яка, згідно існуючих розпоряджень, належала комітатам» [48]. На практиці виявилось, розпорядження жупного закону компактабельні з не угорською комітетською системою. Виникла потреба доповнення жупного закону новим, роз'яснюючи розпорядженням влади, що мало 9 силу закону.

Таке розпорядження № 476 було видано чехословацьким урядом 27 липня 1920 р. Згідно даного розпорядження уряд мав право з оглядом на громадські інтереси об'єднувати жупи, визначати територію округів і їх центри, понизити міста з магістратним управлінням до положення великих населених пунктів [49]. Це означало, що незважаючи на проголошене в

жупному закон зобов'язання використати угорську комітетську систему, на території Підкарпатської Русі вона могла бути урядовими органами модифікована в інтересах кращого управління цією територією.

Цей напрямок підтверджують також подальші пункти урядового розпорядження № 476, які встановлювали остаточно незаперечно, що: «Управління в жупних і окружних урядах Подкарпатської Русі, а також політичне управління, що здійснюється з титулу уряду начальника Цивільного управління на Подкарпатській Русі від 1 січня 1921 р. буде виконуватись тільки державними урядовцями, призначатимуться відповідними органами республіки» [50].

Ясно, що мова йшла про урядовців, яких призначатиме на вигідні місця влада і які будуть віддані перш за все їй. Така новелізація зовсім не відповідала старій комітетській системі, яка по своїй суті мала характер місцевого самоуправління. Розпорядження ж чехословацької влади № 476 її практично ігнорувало. Звичайно, це його ініціатори могли пояснювати надзвичайною ситуацією в краї, післявоєнною розрухою і фактичним розпадом старої системи. Але це не міняє того факту, що дане розпорядження протирічило статтям конституції 1920 р. про місцеве самоуправління, тобто було антиконституційним. Могло бути ліквідовано тільки конституцією автономної Підкарпатської Русі, яка ніколи не була схвалена. Отже, до прийняття закону про земельне управління 1927 р. на території краю діяло розпорядження влади, яке по суті протирічило конституції.

Згідно параграфу 4 розпорядження № 476 жупан повинен був мати відповідний рівень підготовки і особисті якості, що дозволили б йому виконувати його функцію. Але в другій частині параграф уже допускав, що до 1 січня 1925 р. жупанами можуть призначатися і ті особи, які не відповідають цим вимогам [51]. Така сама формула була прийнята і у відношенні ж адміністративного апарату жупана, де могли бути урядники, які не відповідали вимогам їх рангу.

Заступником жупана мав бути найвищий політичний жупний урядник, що також забезпечувало прямий вплив влади на функціонування жупного уряду. Компетенції жупних урядників міністр внутрішніх справ міняти своїм мав право розпорядженням [52].

Урядовцям угорської комітетської системи була надана можливість згідно з параграфом 5 розпорядження № 476 залишитись на своїх постах. При цьому вони мали протягом двох місяців подати прохання на ім'я начальника Цивільного управління. Якщо вказані урядовці таке прохання не подали, то чехословацька адміністрація вважала, що вони добровільно відмовились від цього місця без будь-яких претензій [53].

Згідно параграфу 7 урядовці колишньої угорської адміністрації, які склали присягу вірності республіці й залишились в жупних і окружних урядах та вчасно подали прохання, але не були прийняті, могли бути відправлені у відставку з відповідним матеріальним забезпеченням, якщо вони на нього мали право у відповідності із старими угорськими законами [54].

Як бачимо, нормативні акти («жупний закон» і розпорядження влади № 476), що були видані для регулювання місцевого управління на Підкарпатській Русі, не тільки не наблизили здійснення автономного статусу Підкарпатської Русі, але щоразу більше його віддаляли. Місцеве управління модифікувалось таким чином, щоб воно відповідало централістській формі державної системи Чехословацької республіки.

Цьому відповідала також і нова система територіального поділу і управління на Підкарпатській Русі, заведена в 1921 р. Край було поділено на 3 жупи з центрами в Ужгороді, Мукачеві, Берегові і Великому Севлюші. Міста Ужгород, Мукачево і Берегово були віднесені до категорії міст з магістратною формою управління, на чолі апарату управління в них був поставлений урядовий комісар і міський капітан поліції. Частина міністрів настоювала на дальшій деградації, пониженні в статусу, підкарпатських міст. Розпорядженням влади Чехословацької республіки № 171/1923 статус

Ужгороду і Мукачева не мінявся, Берегово ж було віднесено до категорії великих поселень, але зберігало титул міста [55].

26 серпня 1921 р. було затверджено новий адміністративно-територіальний поділ краю на 3 жупи: Ужгородську з центром в Ужгороді округами Ужгородським, Середнянським, Перечинським, Велико-Березнянським; Мукачівську з центром у Мукачеві округами Мукачівським, Нижне-Верецьким, Свалявським, Росвигівським, Тршавським, Косинським, Тисагатським та містами Мукачево і Берегово; Марамороську з округами Тячівським, Тересвянським, Довжанським, центром в Хусті і Великобичківським, Рахівським, Хустським, Волівським, Великосевлюшським. В постанові зазначалося, що до тих пір, поки в Хусті буде побудована резиденція жупанату, центром Марамороської жупи буде Великий Сеалюш (Виноградово) [56].

Модифікація управління на реорганізація місцевого Підкарпатській Русі Чехословацької республіки владою проводилась і далі. 7 червня 1923 р. влада видала розпорядження № 113/1923, згідно з повноваження муніципального яким комітету, жупанів і їх заступників концентрувались в руках жупана як начальника жупного уряду. Йому передавалась також контрольна функція першої інстанції. Контрольна функція другої інстанції передавалась Цивільному управлінню Підкарпатської Русі [57]. Це теж свідчило про подальший процес централізації. Такий напрямок політики влади Чехословаччини очевидний із аналізу закону № 62/1925, схваленого 31 березня 1925 р., який «регулював чинністю деякі функції з тимчасовою муніципального управління». Згідно параграфу 2 цього закону втрачали свою чинність 22 із загальної кількості 37 параграфів урядового розпорядження № 171/1923, стосувалось внутрішнього управління міст Ужгороду і Мукачева, статусу великих і малих поселень, прав і обов'язків жупних, окружних, міських і сільських урядників [58].

Міське самоуправління було підпорядковано нагляду міського нотарського управління урядника. Його начальник одержав право вето на

рішення міського управління. державного Міському нотарському управлінню були надані в міській Думі 3 місця, а в міській Раді 2 місця. Крім того, влада залишала за собою право призначати в міську Думу на свій розсуд ще 5 спеціалістів з різних галузей. На підставі цього ж закону в Ужгороді та Мукачеві міська Дума складалася з 42 виборних та 8 — з 14 виборних та 3 призначених, а міська Рада членів представництва [59].

Права та обов'язки селищних та сільських органів місцевого управління регулювалися урядовим розпорядженням № 71/1921. Сільські і селищні нотарі призначалися міністром, їх мав право також призначати згідно «Генерального статуту» губернатор краю. Міністр внутрішніх місць справ мав право визначати кількість нотарських контор та місцезнаходження селищного та сільського нотаря [60].

Вершина пражського централізму була досягнута виданням урядового розпорядження, що мало силу закону, № 84/1926 про подальшу реорганізацію жупного управління на Підкарпатській Русі. Згідно цього розпорядження всі три жупи, Ужгородська, Мукачівська та Великосевлюшська були об'єднані в одну з центром у Мукачеві [61]. В результаті виникло непомірно велике адміністративне ціле, в управлінні якого не могли розібратись навіть досвідчені чеські бюрократи. Отже, централістичний характер адміністративного управління в Підкарпатській Русі був доведений майже до абсурду. Причому в кожному з прийнятих законів або урядових розпоряджень, що теж мали силу закону, підкреслювалось, тимчасові. Цим уряд хотів підкреслити перед громадськістю краю і Лігою Націй, як гаранта прав на автономію Підкарпатської Русі, що він має намір здійснити це конституційне право краю. Але цей намір відсувався все далі у невизначений термін, а централістичні «тимчасові» закони і розпорядження росли як бюрократична піраміда.

Чехословацької організація адміністративної системи республіки, яка була втілена в життя з набуттям чинності т.зв. «жупного закону», не могла

виповнити і так і не виповнила очікувань влади, що сподівалась на спрощення державного управління та його уніфікації.

Ця проблема найвиразніше проявилась у відношенні до загальнодержавного питання територіального адміністративного управління, що опиралось на статті Чехословацької Конституції 1920 р. та мирного договору. Як вказувалось вище, в республіці з самого початку її проголошення у 1918 р. виникла форма своєрідного дуалізму, тобто поєднання принципів адміністративної системи австрійської частини монархії Габсбургів (чеські землі) і угорської (Словаччина та Підкарпатська Русь).

Прийняттям «жупного закону» влада намагалась уніфікувати цю систему. Проте його принципи фактично не були реалізовані на Підкарпатській Русі. В результаті замість подвійної системи (дуалізму) виникла троїста (тріалізм). Чеські землі, Словаччина і Підкарпатська Русь мали кожна свою специфіку в системі адміністративного управління. Більш зближеним, уніфікованим було управління і Словаччини. Зате адміністративна система Підкарпатської Русі все ще залишалась на рівні старого угорського комітетського управління, хоч і під доглядом з центру, як ми бачили з попереднього викладу. Тому навіть у владних колах збільшувався тиск у напрямі вирішення такої ненормальної для держави ситуації шляхом здійснення конституційного права Підкарпатської Русі на автономію.

Відповіддю влади Чехословаччини було прийняття рішення про реформу адміністративного управління в загальнодержавних масштабах та на загальнодержавних принципах, щоб таким чином досягти її кінцевої уніфікації. Остання була задумана як спрощення з можливістю її швидкої реалізації. Проект реформи, звісно, був розроблений експертами працівниками міністерства внутрішніх справ у 1926 р. На початку нового 1927 р. він був опублікований на предмет дискусії в політичних і адміністративних колах на території всієї республіки. Результат дискусії для

влади був неочікуваний, неприємний. Ні одна партія, ні одне політичне угруповання не прийняло владний проект позитивно [62].

Найбільше невдоволення проект реформи адміністративного управління республіки політичній арені викликав на Підкарпатській Русі. Губернатор А.Бескид виступив з різкою заявою, в котрій підкреслив, що підготовлений владою проект є антиконституційним. Далі він конкретизував свої аргументи, вказавши, що порушенням конституції є пропонована в проекті передача конституційних повноважень губернатора земельному (земському) президенту та земельному (земському) уряду. В цьому випадку, підкреслював А.Бескид, губернатор остаточно перетвориться формального статиста на адміністративно-політичній сцені Підкарпатської Русі [63].

Намір влади централізувати управління краєм без всякої політичної компенсації викликав також протести практично всіх політичних партій Підкарпатської Русі. Всі вони виступили проти створення східної провінції Чехословацької республіки, яка керуватиметься виключно з Праги. 8 лютого 1927 р. в Ужгороді, Мукачеві, Берегові відбулись масові демонстрації, страйкували робітники, зачинились крамниці. 9 лютого відбулось навіть спільне засідання непримирених противників русофілів з угруповання Гагатка-Камінського та українофілів, народовців Волошина-Бращайка. Виробили спільну заяву, яку послали в формі петиції до влади. В ній вимагали: 1) негайно створити парламентську комісію для підготовки виборів у сойм Підкарпатської Русі; 2) після виборів скликати без зволікання засідання сойму; 3) провести національний плебісцит на території Східної Словаччини і на його основі встановити остаточний кордон на етнічній основі між Словаччиною та Підкарпатською Руссю [64]. Влада на петицію не відповіла. Празька впливова соціал-демократична газета «*Vecerní Pravo lidu*» писала: «Відколи Підкарпатська Русь приєдналася до Чехословаччини, населення того краю ще не виявляло такої тривоги і невдоволення, як сьогодні» [65].

Влада спішила з прийняттям закону реформу адміністративного управління і не звертала уваги на критику громадськості, зокрема підкарпатських політичних партій і політичних представників національних меншин республіки. Як завжди в таких випадках, справа парламентського голосування була вирішена домовленістю керівників коаліційних партій, депутати від яких дисципліновано проголосували 14 липня 1927 р. за закон № 125/1927 «Про організацію політичного (адміністративного) управління».

Чинність схвалений закон, відомий більше як закон про земський (земельний) устрій, набув 1 липня 1928 р. Його автори у преамбулі намагались ще камуфлювати радикальність поступу влади, вказуючи нібито цей закон є всього лише новелізацією «жупного закону» №126/1920. В дійсності ж він повністю ігнорував жупну систему, фактично її ліквідував, бо на її місце вводилась єдина для всієї держави система земського (земельного) управління.

У відповідності з параграфом 1 закону №125/1927 Чехословацька республіка була поділена на чотири землі: землю Чеську (Чехія), землю Моравськосілезьку (Моравя і Сілезія), землю Словацьку (Словаччина) і землю Підкарпаторуську (Підкарпатська Русь). Столицею останньої - Ужгород. залишався адміністративними одиницями земель були округи [66].

В компетенцію земського (земельного) уряду землі Підкарпаторуській переходило все внутрішнє управління і права, які до цього моменту належали Цивільному управлінню, жупному уряду та їх начальникам, а також обов'язки, які до цього належали жупним урядам і жупанам. Ті компетенції, які згідно урядового розпорядження належали адміністративному управлінню на даній території з підпорядкуванням Цивільному управлінню Підкарпатської Русі, переходили в результаті реформи в компетенцію відповідного міністерства [67].

Округні управління (уряди) відповідали в своєму окрузі за хід внутрішнього управління. В їх компетенцію переходили також права органів місцевого управління найнижчого рівня [68].

Згідно положення закону про організацію політичного (адміністративного) управління, в головному місті кожної землі, в тому числі і в Ужгороді, як столиці землі Підкарпатурської, створювався земський (земельний) уряд (управління) як уряд (управління) політичний (адміністративний) на чолі з земським (земельним) президентом, призначеним президентом республіки. В своїй діяльності земський президент був підзвітний міністру внутрішніх справ. Але його повноваження аж ніяк не відповідали прокламованій посаді глави автономної адміністративної одиниці [69].

Земський президент мав право призначати урядників на посади земського і окружного рівня за умови, що вони не знаходяться в республіці. Земський президент керував земським представництвом, земським комітетом та земськими комісіями, і згідно закону був їх головою.

В столицях земель засідало також земельне представництво з визначеною кількістю його членів. Це стосувалось представництва землі Підкарпатурської. Воно їх мало всього 18, що пропорційно було дуже низьким у порівнянні з іншими землями Чехословацької республіки. Як і в інших представництвах обирались $\frac{2}{3}$ членів, а $\frac{1}{3}$ землях, призначалась міністерством внутрішніх справ або урядом з числа спеціалістів із господарської, культурної, національної або соціальної сфер. Представництво обиралось на 6 років. Його головою був земський президент, який повинен був скликати пленарне засідання мінімум один раз за квартал. Компетенція земського представництва охоплювала сферу господарства, адміністративного управління, нормотворчу, також судочинства [70].

Статус земського представництва як органу з формально-правовими компетенціями нормотворчого органу трактувався урядовими колами як статус органу самоуправління. Цим самим у випадку землі Підкарпатурської для зовнішнього світу мав документуватись факт нібито виконання Чехословацькою республікою 11 міжнародних зобов'язань щодо надання краю автономії. В дійсності ж картина була прямо протилежною. В

системі земського адміністративного управління земський президент займав домінуючі позиції і був ніким іншим як державним службовцем. Це впливало абсолютно ясно з самої формули закону.

Параграф 59 чітко регулював взаємне підпорядкування органів земського управління і положення земського представництва. Земське представництво було виключно дорадчим органом земсько президента, обговорювало фінансові проблеми в рамках бюджету землі, в деталях розписувало інструкції до виконання законів, схвалених парламентом республіки. Земський президент мав право припинити дію будь-якого рішення земського представництва, а також земського комітету і земських комісій. Аргументом для цього могла бути його особиста точка зору, що схвалений представництвом документ не відповідає тому чи іншому закону, або виходить за межі компетенції земського представництва [71]. Члени земського представництва мали формальне право апелювати до міністра внутрішніх справ, останній мав відповісти на апеляцію протягом 6 місяців.

Невиразність статусу земського представництва підтверджує і той факт, що згідно букви закону влада мала право розпустити цей орган в будь-який момент без висвітлення причин свого поступку. Правда, такий принцип діяв відношенні представництв усіх земель Чехословацької республіки, але був абсолютно неприйнятним відношенні землі Підкарпатурської. Адже влада всіляко намагалась представляти для зовнішнього світу утворення адміністративної одиниці землі Підкарпатурської важливий здійснення як крок конституційного права її жителів на автономію [72]. Фальш цього твердження якнайкраще демонстрував саме статус нібито нормотворчого органу, земського представництва.

Земське представництво обирало з числа своїх членів земський комітет. цьому питанні можна продемонструвати нерівноправність положення землі Підкарпатурської у порівнянні з іншими землями Чехословацької республіки. Так у параграфі 26, п.1 закону № 125/1927 вказувалось, що земські комітети в землях Чеській, Моравськосілезькій і Словацькій мають

мати 12 членів і 12 заступників, земля же Підкарпаторуська - 6 членів і 6 заступників. Такий факт у легіслативному акті ніяк не можна вважати випадковим. На наш погляд, це було складовою частиною пропагованої у 1919 р. урядової тези про невідповідність, незрілість населення Підкарпатської Русі самостійно вирішувати свої проблеми. Саме з допомогою цих «аргументів» влада і президент Чехословацької республіки успішно відкладали здійснення конституційного права Підкарпатської Русі на автономію і виправдовували свою політику перед міжнародною громадськістю.

Як уже нами вказувалось, очолював земське представництво земський президент, який зобов'язаний був скликати його засідання щонайменше один раз на місяць. Як правило, ці засідання були відкритими. На відміну від земського представництва, засідання земського комітету були закритими. Діяльність його і права в законі не були деталізовані. Порівнюючи його функції з функціями земського представництва, можемо сміливо констатувати, що вони мали суто дорадчий характер.

Наступними органами в системі земського управління були земські комісії. Їх могло утворити земське представництво з числа своїх членів, або із жителів даної землі. Компетенція земських комісій обмежувалась доглядом над сферою управління і над роботою окремих земельних установ. Знову ж таки головою земельних комісій, виходячи з титулу своєї функції, був земський президент, який разом з земським комітетом виконував нагляд за роботою тої чи іншої комісії [73].

Аналогічно до земських органів були відповідно утворені і органи управління на рівні округів. В адміністративному центрі кожного округу на основі закону № 125/1927 організовувалась окружна адміністрація, в компетенцію якої на території землі Підкарпаторуської входили справи всіх колишніх установ нижньої ланки місцевого самоуправління і колишніх окружних урядів. Однак влада Чехословацької республіки могла шляхом урядових розпоряджень передати повноваження, які раніше належали нижній

ланці місцевого самоуправління, іншим адміністративним органам. Це в однаковій мірі відносилось і до повноважень окружних органів управління.

В адміністративному центрі кожного округу утворювалось окружне представництво, кількість членів якого була пропорційна кількості населення округу. При цьому також $\frac{2}{3}$ окружного представництва обирались, а $\frac{1}{3}$ призначалась міністерством внутрішніх справ з числа спеціалістів терміном на 6 років. Очолював окружне представництво окружний начальник, який зобов'язаний був скликати пленарне засідання окружного представництва мінімум чотири рази на рік. В компетенцію рішень окружного представництва входили господарські питання, судочинство, дорадчі функції і право нормотворчої ініціативи в межах закону.

Окружне представництво обирало з числа своїх членів окружний комітет в кількості 8 членів та 8 радників. Очолював окружний комітет окружний начальник. Закон зобов'язував окружного начальника підготувати рішення окружного представництва [74]. Після вступу в дію закону № 125/1927 чехословацький уряд видав цілий ряд розпоряджень, які доповнювали, розшифровували і регулювали практичну сторону здійснення адміністративної реформи території Подкарпатської Русі (землі на Підкарпаторусько).

Розпорядження влади Чехословаччини № 93 від 28 червня 1928 р. регулювало процес об'єднання менших округів у більші і таким чином утворення нових. В цьому процесі було ліквідовано окружний уряд у Нижніх Верецьких (Нижніх Воротах) і приєднано до Свалявського окружного уряду; розформовано окружний уряд у Тересві, а також нотарські уряди у Тересві, Верхній Апші, Середній Апші, Білій Церкві, Солотвині-селі і Солотвині-селищі, які були включені в округи Тячево і Рахово. Вилок, Тисокерестур були вилучені з округу Великий Севлюш і включені до Берегівського округу. Березники і Керецьки вилучені з округу Іршава і передані до округу Свалява.

Батево, Бовтрадь, Рафайлово вилучені з Мукачівського округу і передані до Берегівського [75].

Розпорядженням влади Чехословацької республіки № 95 від 28 червня 1928 правові компетенції, належали адміністративної реформи жупану жупному комітету, та передавались державному прокурору округу, головному державному прокурору і міністерству юстиції [76]. Ліквідовувались державний будівельний уряд, державний земельно-технічний уряд, державні лісові інспекції, державні лісові уряди, державні лісові окружні управління, державні земельні інспекції, а також уряди державних жупних і окружних ветеринарних служб. Функції всіх перекислених установ переходили до земського та окружних урядів з кадровим забезпеченням від відповідних галузевих міністерств. Міські нотарські уряди в Ужгороді та Мукачеві отримали статус окружних урядів. Контрольно-облікова служба з усіма її філіалами передавалась земському або ж окружному уряду. Кадри забезпечувало міністерство внутрішніх справ [77].

Розпорядженням влади Чехословацької республіки № 96 від 28 червня 1928 р. компетенції земського уряду в Ужгороді переносились окружні уряди: ліцензій на видання на типографські роботи, видання дозволу на укладення шлюбу іноземця з місцевим жителем, завірення метрик, визначення частки з сіл і селищ, а також дозволу на будівництво доріг і мостів та їх утримання, видання дозволу на початок і закінчення лову звірів, контроль за діяльністю сезону мисливського ветеринарної служби, служби боротьби з філоксерою, питання рибної ловлі, неподільних общинних пасовиськ, розміщення війська, загальні питання охорони здоров'я, приватного лікування та аптек [78].

Розпорядженням влади Чехословацької республіки № 97 від 28 червня 1928 р. регулювався розподіл фінансів. Він проводився виключно земським президентом або особою, ним призначеною [79].

Розпорядження № 98 від 28 червня 1928 р. регламентувало роботу земського представництва чолі із земським на президентом [80].

Протягом 1928-1929 рр. реформа адміністративного управління, формування земельної адміністрації на Підкарпатській Русі була закінчена. В зв'язку з її завершенням, в Чехословацькій республіці був проведений загальний перепис населення і маєтків. Згідно даних цього перепису, в землі Подкарпатурській налічувалось 130 нотарських управлінь, міста з регульованим магістратом (Ужгород і Мукачево), 12 окружних управлінь, 11 окружних судів, 1 крайове поліцейське управління і 3 поліцейські комісаріати, 5 жандармських управлінь, 12 окружних жандармських командатур, 143 жандармські дільниці, 10 податкових інспекцій, 19 митних інспекцій, 1 гірська лісова інспекція, 12 шкільних інспекторатів, 70 лікарських дільниць [81].

Земським президентом землі Підкарпатурської на пропозицію влади президентом Чехословацької республіки Т.Г.Масариком був призначений чех А.Розсипал, який до цього часу займав посаду віце-губернатора. Де-юре зберігалась також посада губернатора, на відміну від інших земель республіки. Проте губернатор не мав ніяких реальних прав і був лише декоративною фігурою. Вся повнота влади знаходилась в руках земського президента А.Розсипала, послідовного противника автономії Підкарпатської Русі.

З прийняттям реформеного закону № 125/1927 виникла єдина, уніфікована система адміністративного управління Чехословацької республіки, що залишалась незмінною аж до кінця вересня 1938 р., тобто до часу прийняття президентом Е.Бенешем Мюнхенського диктату. Вона остаточно ліквідувала залишки адміністративної системи, успадкованої республікою від монархії Габсбургів, але проблему автономного статусу Сен-Жерменському Підкарпатській Русі, зафіксованого мирному договорі конституції Чехословаччини 1920 р., не тільки не наблизила, але різко віддалила. Ця проблема знов відійшла у сферу теорії, загальних теоретичних

міркувань на предмет вирішення взаємних відносин існуючих уже земельних органів управління і можливих автономних, головне автономного сойму.

Таке становище викликало занепокоєння в першу чергу на політичній сцені Підкарпатської Русі. Крайові депутати і сенатори домагались відповіді від влади на ці питання. На їх інтерпеляцію парламенті виступив з відповіддю у конституційно-правовому комітеті нижньої палати міністр внутрішніх справ Я.Черни. Він заявив, що у разі здійснення на Підкарпатській Русі управління автономного земське представництво не може ані паралельно існувати, ані самостійно діяти поряд з обраним підкарпатським автономним соймом. В момент сформування (обрання) автономного сойму земське представництво повинно бути ліквідоване, а його функції передані автономному сойму [82].

Адміністративна реформа 1927 р. в Чехословаччині, як вказано вище, була викликана необхідністю ліквідації габсбурзької спадщини з одного боку. З іншого, вона створювала умови для організації державного адміністративного управління нового типу, що базувалось на поєднанні централізованого управління і єдиній системі державного управління. самоуправління в Підкарпатська Русь в цій системі отримала такий же статус, як і три інші землі Чехословацької республіки. Проте її позиція і надалі залишалась тимчасовою з врахуванням умови приєднання до республіки на основі Сен-Жерменського мирного договору та статті Конституції 1920 р. В цілому реформа мала уніфікаційний, централістський характер по відношенню не лише до Підкарпатської Русі, але і Словаччини, що привело їх під повний контроль чехословацької влади. Автономію Підкарпатської Русі віддалила у невідоме майбутнє.

3.3 Політична криза Версальської системи в Європі та її вплив на державно-правове становище Підкарпатської Русі.

Центральна Європа з кінця 20-х рр. стала ареною гострої боротьби між великими державами, що намагались використати труднощі, зв'язані з господарської кризою протиріччя між малими державами регіону для їх підкорення своєму впливу. Версальська система, що утримувала рівновагу на континенті її гарант Франція, вступили з кінця 20-х рр. у смугу глибокої кризи. Це мало свій вплив і на блок держав, що були опорою Франції в Центральній Європі, названий Малою Антантою, куди входили Чехословаччина, Румунія і Югославія. Найбільшу вагу в цьому блоці мала Чехословаччина, що займала важливе стратегічне положення і мала значний господарський потенціал. Втрата Францією провідної ролі в Європі і ріст впливу Німеччини ослабляли також міжнародні позиції Чехословаччини і тим посилювались відцентрові, націоналістичні сили в середовищі її національних меншин.

Конкурентна боротьба за вплив у Центральній Європі між Францією, Великобританією, Німеччиною Італією та перепліталась з боротьбою між малими державами цього регіону. Одним із найбільш непримиренних було протиріччя між Угорщиною і державами блоку Мала Антанта. Згідно букви договору, цей блок зв'язував Чехословаччину, Румунію для боротьби проти Югославію взаємними зобов'язаннями реваншизму Угорщини. Адже кожна з цих країн успадкувала з території: Угорського королівства, Чехословаччина — Словаччину і Підкарпатську Русь, Румунія - Семиграддя і Банат, Югославія — Хорватію, Славонію, Далмацію, Воєводину, Бачку і частину Банату.

У воєнно-політичному відношенні Чехословаччина і її союзники довгий час вважали своїм ворогом номер один не Німеччину, а Угорщину, яка не приховувала своїх територіальних до них претензій всіляко

підтримувати настрої намагалась приналежності до «Великої Угорщини» в середовищі численної угорської меншини у складі сусідніх держав. Угорська таємна служба намагалась підтримувати проугорські настрої у частини політичних діячів русинського напрямку на Підкарпатській Русі, а також серед словацьких автономістів. Тому Чехословаччина та її союзники в Центральній Європі більше боялись угорського реваншизму і намагались йому протистояти дипломатичними засобами, а у випадку необхідності і воєнними.

Владні кола режиму регента М.Горті в Угорщині не могли примиритись із територіальними змінами в Центральній Європі після війни. Вони не відмовились від «тисячорічних кордонів» Святостефанської корони і мріяли про їх відновлення. Їх реваншистські надії і пропаганда діяли в унісон з пропагандою націоналістичних, фашистських сил, що набували сили Німеччині. Їх з'єднувала спільна мета знищення Версальської мирної системи в Європі. При цьому М.Горті і його прибічники не хотіли зрозуміти, що Угорщина теж може стати жертвою німецької експансії, бо для неї найлегшим напрямом був південь і південний схід Європи, тобто Центральна Європа і Балкани. Криза 1929-1933 рр. нанесла дуже велику шкоду господарству країн Центральної Європи і загострила боротьбу за вплив у цьому регіоні між великими державами. Спроби їх вирішення в цьому напрямі проблем Центральної Європи йшли невпинно одна за другою.

В 1931 р. Німеччина спробувала здійснити прихований аншлюс, приєднати Австрію шляхом митного союзу. Тільки під тиском Франції змушена була відмовитись від цієї спроби. Не відставала в організації Центральної Європи і Італія. В 1931 р. підписала трьохсторонню торгову угоду з Австрією і Угорщиною, що мало зміцнити її позиції в регіоні. Франція намагалась паралізувати такі устремління Німеччини та Італії і зміцнити своє положення в Дунайському басейні. Цій меті мав служити тзв. «план Тардьє», проект міністра закордонних справ Франції, висунутий у 1932 р. Згідно з цим планом мала бути організована федерація

центральноєвропейських держав у складі Чехословаччини, Австрії, Угорщини, Румунії та Югославії. Угорщина зайняла різко негативну позицію щодо цього плану. Владні кола Угорщини на чолі з регентом М.Горті дали ясно зрозуміти, що вони не бажають вступати в таке центральноєвропейське міждержавне об'єднання, де вони були разом з державами Малої Антанти, а ще до того і без Німеччини. Головними ж противниками «плану Тардьє» були Німеччина і Італія. Така ж доля спіткала і план створення економічного союзу між державами Малої Антанти у 1933 р., проект також «Дунайського пакту», висунутий Францією у 1935 р.

Рішучий поворот у політичній ситуації в Центральній Європі наступає на межі 1935-1936 рр. Агресивний напад Італії на Абіссінію (Ефіопію) одночасно привів до послаблення її позицій у Центральній Європі, де вона опиралась на Австрію і Угорщину. Цей стратегічний простір поступово заповняє Німеччина як у господарському, так і в політичному відношенні. Австрія і Угорщина поступово переходять у сферу її впливу. В той же час в Югославії правлячі кола ідуть також на зближення гітлерівською Німеччиною. Французька дипломатія терміново шукає спосіб збереження якщо вже не гегемонії, яку вона втратила, то хоча б рівноваги на континенті. Не побоюється навіть звернутись за підмогою на схід Європи, до Радянського Союзу, що все ще знаходився у дипломатичній ізоляції. За допомогою Франції і її центральноєвропейських союзників СРСР стає у 1934 р. членом Ліги Націй, і починають вестись переговори спочатку про широкий Східноєвропейський блок, з його невдачею – про оборонний союз Франція-Чехословаччина-СРСР.

Влада Чехословаччини усвідомлювала небезпеку ситуації, що склалась на цей час у Центральній Європі. Навколо республіки стягувалось кільце ізоляції: із заходу загрожувала експансія гітлерівської Німеччини, з півночі Польща, продемонструвала підписанням пакту з Німеччиною в 1934 р. свою схильність до пронімецької орієнтації, з півдня – відкрито ворожо налаштована Угорщина. Це змусило чехословацький уряд піти на підписання

в 1935 р. угоди про взаємодопомогу з СРСР, гарантом якої була Франція. В цьому випадку зросло стратегічне значення території Підкарпатської Русі. Після підписання угоди почав навіть розроблятися проект повітряного коридору Париж-Прага-Ужгород-Камянець Подільський, що забезпечував би авіаційний зв'язок між союзниками.

Зовнішньополітичні реалії виявились такими, що Чехословацька республіка мала єдино безпечний відрізок кордону саме на Підкарпатській Русі, яка зв'язувала її із союзниками по Малій Антанті, Румунією, а через неї з Югославією. Це викликало і різку зміну чехословацьких політичних діячів до східної провінції республіки, Підкарпатської Русі.

До цього часу навіть обережний і дипломатичний у своїх висловах президент республіки Т.Г.Масарик з певною долею скептицизму говорив про входження Підкарпатської Русі до Чехословацької держави, вважаючи це випадковим і тимчасовим явищем. Він вважав, що із зміною режиму в Росії, тобто падінням більшовизму і встановленням демократії, край буде передано їй. На початку 30-х рр. уже було ясно, більшовицький режим укріпився в Росії надовго, а ситуація вимагала її реальної оцінки в напрямі укріплення безпеки кордонів республіки без мрій і ілюзій.

Із зміною ситуації в Європі чехословацькі політичні діячі повністю виключають із свого лексикону щодо Підкарпатської Русі поняття «випадковість», «тимчасовість», «альтернативність». Для підтвердження зміни своєї позиції чехословацька влада йде навіть на політичну демонстрацію тривалості входження Підкарпатської Русі до складу республіки. Роль активного пропагандиста цієї ідеї взяв на себе не хто інший, як незмінний міністр закордонних справ з 1918 р. Е.Бенеш.

Дипломат європейського масштабу, один час голова Ліги Націй, Е.Бенеш розумів смертельну небезпеку для республіки приходу до влади нацистів у сусідній Німеччині. Тому робив все можливе для зміцнення єдиного в той час для Чехословаччини союзного блоку, Малої Антанти. Уже в 1933 р. він заявив: «Без Словаччини і Підкарпатської Русі Мала Антанта

була б просто нежиттєздатною. Ми ніколи не відмовимось від Підкарпатської Русі, оскільки саме на Словаччині і Підкарпатській Русі ми будуємо нашу політику, зв'язану з Малою Антантою, нашу політику на території всієї Центральної Європи... Отже, ми ніколи не допустимо, щоб урвався наш територіальний зв'язок з Румунією» [83].

Для практичного підтвердження такого повороту в політиці чехословацької влади до східної провінції республіки Е.Бенеш Підкарпатську Русь на початку здійснив спеціальну поїздку травня 1934 р. В Ужгороді 3 травня в своєму довгому виступі, в якому виклав практично історію входження Підкарпатської Русі Чехословацької республіки, Е.Бенеш підкреслив, «Подкарпатська Русь знаходиться в складі Чехословаччини остаточно, на цілі століття, і її політична приналежність тим вирішена» [84]. Цю землю, підкреслив Е.Бенеш, Чехословаччина буде боронити «залізом і кров'ю», бо «вона є наша і залишиться нашою, вона є ваша і буде вашою і ніхто більші її від вас не візьме» [85].

Особливу увагу Е.Бенеш, як міністр закордонних справ, приділив і геополітичному значенню Підкарпатської Русі для Чехословаччини: «Приєднання Подкарпатської Русі Чехословаччини означало, що вона грає визначну роль гаранта миру в Центральній Європі».

Подкарпатська Русь могла опинитись в центрі важких боїв і європейських конфліктів, якби разом з цілою Чехословаччиною не стала гарантом стабільності, спокою і миру в тій частині Європи, де стикаються Чехословаччина, Угорщина, Польща, Румунія, українські інтереси і Росія. В цьому відношенні роль Подкарпатської Русі є значно більша ніж до цього часу її розуміли у нас і за кордоном. Подкарпатська Русь відіграє визначну роль у територіальному зв'язку Чехословаччини і Румунії, дякуючи їй існує блок країн, відомий як Мала Антанта. Ось чому Подкарпатська Русь приймає активну участь у творенні історії Центральної і Східної Європи. Це є великим, гідним і далекосяжним завданням, почесним для Подкарпатської Русі. Моїм особистим бажанням є, щоб цю роль і завдання народ

Подкарпатської Русі з гордістю усвідомлював і розумів і знав, в Празі цінимо Подкарпатську Русь і розуміємо те історичне завдання, що припало на її долю» [86].

Не міг обійти у своєму виступі Е.Бенеш і проблему автономії краю. Він урочисто пообіцяв: «Автономія в тій формі, в якій в цьому питанні Чехословацька республіка взяла на себе зобов'язання і ввела його в конституцію, буде в недалекому майбутньому здійснена, чесно і послідовно у згоді з усіма вами, крок за кроком, поступово, як тільки до цього будуть зроблені відповідні підготовчі заходи... Одночасно я хотів би підкреслити, що питання автономії є перш за все проблемою фінансовою, про яку дуже часто забувають і яка для Подкарпатської Русі буде дуже і дуже важкою» [87].

Не міг обійти Е.Бенеш і попередження на адресу підкарпатських автономістських сил, що орієнтувались на сусідні держави: «Подкарпатська Русь і її народ, який дуже добре розуміє серйозність міжнародної ситуації, повинен також зрозуміти, чому ми в Празі дивимось на всілякі спроби тої чи іншої партії в краї орієнтуватись на Угорщину, тих чи інших політичних сил діяти в українських, польських чи російських (радянських) інтересах як на тимчасові, перехідні фантазії, які неможливо здійснити в практичному політичному житті. Ми вважаємо їх політичною грою безвідповідальних діячів». [88]

Візит міністра закордонних справ Е.Бенеша на Підкарпатській Русі знайшов найширший відгук чехословацької громадськості. Цитати з його виступу в Ужгороді помістили на перших сторінках всі провідні празькі газети. Найвизначніша з них, «Лідове новіни», написала: «Зеднання Подкарпатської Русі з нашою державою є справою природніх умов, а не штучного плану... Питання автономії не стоятиме між нами як проблема правди і кривди, воно буде питанням розумної цілеспрямованості. Чехословаччина не зацікавлена відкладувати її здійснення до безконечності». [89]

Орган міністерства закордонних справ, авторитетний журнал «Загранічні політика» підкреслив зовнішньополітичне значення як візиту Е.Бенеша, так і самої проблеми Підкарпатської Русі і її основної проблеми, автономії: «Візит міністра Бенеша Подкарпатській Русі має не тільки велике внутрішньополітичне, зовнішньополітичне значення. Своею авторитетною заявою про положення Подкарпатської Русі як невіддільної складової частини Чехословаччини, яка найближчому майбутньому має одержати автономний статус, який їй гарантує як міжнародна угода, так і конституція республіки, як тільки населення Подкарпатської Русі досягне потрібного культурного і політичного рівня, Бенеш визначив програму і шлях його політичного розвитку, сприяв заспокоєнню ситуації виставив дійову перепону зовнішній іредентистській агітації, цілеспрямовано яка підбурює населення краю, настроює його проти республіки, поширює політичний хаос. З цієї точки зору виступ д-ра Бенеша в Подкарпатській Русі є істинно державницьким чином, який принесе республіці найкращі плоди» [90].

Цієї лінії дотримувались і інші чехословацькі політичні діячі. Професор К.Крофта, міністр закордонних справ ЧСР в 1936-1938 рр. в своїй праці, присвяченій спеціально Підкарпатській Русі, писав: Чехословацька республіка повинна найрішучіше відкидати будь-які спроби ревізії, і всіма силами боронити край, Подкарпатську Русь від всіляких зазіхань як невіддільну й органу частину держави» [91].

Така тональність у виступах чехословацьких політичних діячів не була випадковою. Певної міри спровокувала реваншистська кампанія, яка проводилась націоналістичними силами при підтримці владних місць у сусідній Угорщині. Вони всіляко міжнародній громадськості демонстрували несправедливість Версальської системи в її постановах Сен- Жерменського і Тріанонського мирного договорів. Масовими зображенням тиражами друкувались карти грізного розбійницького ножа, що кромсає землі «святостефанської корони», натуралістичні, скорчені в конвульсіях статуї на майданах Будапешту, що мали втілювати землі Угорського королівства, які

відійшли до сусідніх держав і на кожному кроці величезні лозунги «Nem, nem, soha!» (Ні, ні, ніколи!).

Ця реваншистська пропаганда звучала в унісон з нацистською антиверсальською в Німеччині. Тоді не дивно, що як Німеччина, так і Угорщина стали потенціальними, смертельними ворогами незалежності і цілісності Чехословаччини, і швидко знайшли спільно мову між собою. Їх ще більше зблизила критика французько-чехословацько-радянського союзного договору 1935 р. Впливовий угорський політичний діяч, колишній прем'єр-міністр І.Бетлен писав у газеті «Пешті нопло», що «зближення ЧСР і СРСР несе вплив Росії в Центральну Європу», «вона (Чехословаччина) з самого початку намагалась одержати Подкарпатську Русь як міст до Росії. Внаслідок сучасної угоди Чехословаччина не може проводити іншу політику, ніж ту, яку їй диктує Росія» [92]. Інші угорські газети називали Чехословаччину не інакше, як «червоною авіабазою» в Центральній Європі, що кинула виклик безпеці Угорщини, Польщі і Німеччини.

З іншого боку, в Будапешті таємно навіть вітали зближення між Чехословаччиною і СРСР, бо це давали їм привід до активного зближення з державами, що прокламували необхідність ревізії Версальської системи, принаймні в Центральній Європі, а саме з Німеччиною, Італією і Польщею.

Ревізія ж угорсько-чехословацьких кордонів могла бути потенційно проведена тільки на території Підкарпатської Русі і Словаччини. В здійсненні цього плану була кінцева мета щодо зовнішньої політики угорської влади Чехословаччини. Це також давало можливість здійснення ще одного важливого завдання угорської зовнішньої політики встановлення спільного кордону з Польщею [93].

Для досягнення поставленої мети і заволодіння одночасно територією Підкарпатської Русі, угорська влада зосередила свою політику на втіленні в життя чотирьох головних напрямів: 1) заснування цілого ряду організацій дома, в самій Угорщині, які повинні були переконати населення в життєвій необхідності проведення політики ревізії мирних договорів; 2) фінансово

підтримувати угорські партії на Підкарпатській Русі і цим самим відсторонити угорську національну меншість від впливу чехословацької демократії; 3) фінансово підтримувати русинські автономістські партії; 4) витворити розгалужену систему пропаганди у всій Європі, щоб переконати західні країни, і в першу чергу Великобританію, Францію, Італію і міжнародну організацію Лігу Націй в законності територіальних претензій Угорщини [94].

Така політика знайшла сприятливий ґрунт на Підкарпатській Русі. Більше ніж десять років владні кабінети Чехословаччини зневажливо дивились на підкарпатську політичну сцену, вірніше її просто ігнорували. Відповідно і не намагались виробити якусь концептуальну лінію в підході до них. Безпомічність і небажання вникати у внутрішні політичні проблеми Підкарпатської Русі з боку чехословацького уряду дратувала місцевих політичних діячів. Протягом десяти років Прага нехтувала своїми зобов'язаннями, записаними в міжнародних договорах: надання краю автономії, скликання автономного сойму, надання повноцінних повноважень губернатору, вирішення проблеми західного кордону Підкарпатської Русі. Натомість згідно адміністративній реформі 1927-1928 рр. край переводиться на рівень рядової землі Підкарпатурської з централістичною провінційною чеською адміністрацією і центральним же, празьким її підпорядкуванням.

Повний хаос допустила чехословацька адміністрація у шкільництві краю. Перебудова школи була проведена серією законодавчих актів в 1919-1923 рр. в напрямі демократизації школи, відокремлення її від церкви, ліквідації наслідків національної дискримінації. Відносно швидко вирішивши національну проблему школи на Підкарпатській Русі шляхом законом заведеного обов'язкового навчання на рідній мові (руській, угорській, румунській, єврейській-ідіш, німецькій), чехословацька шкільна адміністрація практично залишила без уваги уніфікацію школи. Більшість законодавчих актів про школу практично не поширювали свою чинність на територію Підкарпатської Русі. Завдання пристосування підкарпатської

школи загальнодержавних норм законодавстві Чехословаччини навіть не ставилось. В результаті шкільництво тут розвивалось в умовах, значно відмінних від чеських земель і від Словаччини.

Залишилась практично старою структура народної школи. Чеські шкільні адміністратори знайшли «соломоново рішення» проблеми рівня школи, щоб задовільнити досить численну уже чеську меншину в краї, урядовців і їх дітей. Поряд з місцевою народною школою вказаних національностей, що працювала в рамках старої структури, вони створили паралельну т.зв. «чехословацьку школу», по суті своїй школу чеську. Цим вони фактично підкреслили, що русинська і інші національні місцеві школи якимось не зовсім «чехословацькі» в Чехословацькій же державі [95].

Невирішеною залишилась мовна проблема русинської школи. В законодавчих актах формально вказувалось, що мовою народної школи на Підкарпатській Русі має бути «народна». Але саме тут чехословацька адміністрація, як і влада і президент, проявили повну безпомічність у розумінні національної проблеми краю. Це мало свої історичні причини. Чеські ліберальні політичні і культурні діячі кінця 19 - початку 20 ст. контактували на віденській політичній і культурній сценах головне з національно орієнтованими українськими діячами з Галичини. Від них вони одержували інформацію про те, що карпатські русини є частиною єдиного українського масиву «від Попраду до Кубані». Консервативні ж чеські діячі, що орієнтувались на Росію, одержували інформацію про карпатських русинів від російських діячів неслов'янофільського напрямку, і з їх подачі вважали русинів «карпатороссами», «русской веткой в Карпатах», частиною єдиного російського масиву «від Карпат до Камчатки».

Така плутанина в уяві про етнічний характер населення східної провінції привела до того, що уряд і президент в рамках «Русской вспомогательной акции» (допомоги емігрантам із Росії) охоче посилали на Підкарпатську Русь для зайняття місць, головне в шкільництві, емігрантів із Росії, росіян і українців, та емігрантів із Галичини і Буковини. В результаті

дітей вчили: місцеві вчителі в народних школах на русинській діалектній основі, російські вчителі по-російськи, українські по-українськи. Ніякої закономірності і порядку в цьому не було, все залежало тільки від того, яка група вчителів опанувала школу. Так гімназія в місті з повною перевагою угорського населення, Берегові, була українською, в Мукачеві російська і швейська гімназії, українська торгова академія, в Ужгороді - українська гімназія і семінарія, чеська гімназія, перша і єдина в Європі циганська школа із словацькою мовою навчання! Вчителі, викладачі гімназій, поряд з виконанням своїх педагогічних обов'язків проводили серед шкільної молоді національно-політичну роботу, формуючи відповідно русофільський і українофільський напрями, чим викликали невдоволення то у одного політичного напрямку, другого. Образом звинувачували чехословацьку шкільну адміністрацію в політизації школи і невиконанні своїх конституційних обов'язків.

Така мовна строкатість школи в Підкарпатській Русі, її невідповідність рівню власне чеської школи, не сприяла різкому підвищенню загального освітнього рівня в краї. Вона ж створила проблему нестикованості знань випускників підкарпатських середніх шкіл і чеської та словацької вищих шкіл, позаяк в Підкарпатській Русі вища школа так і не була відкрита.

Централістичні методи управління чехословацький уряд намагався примініти на Підкарпатській Русі навіть у такій сфері як церковна, зокрема у відношенні до православної церкви, що почала формуватися у самостійну з утворенням місцевої єпархії. Конфронтаційне ставлення уряду до католицької церкви в чеських землях і Словаччині і відповідно до греко-католицької на Підкарпатській Русі вело його до спроби створення державних церков, в чеських землях «чехословацької братської» (гуситської) церкви і кишенькової щодо уряду православної.

В серпні 1921 р. в селі Іза відбувся перший «Православний конгрес» на Підкарпатській Русі, який обрав «Центральний православний Комітет» і затвердив тимчасову назву церкви «Карпаторусская Восточная Православная

Церковь». Це православне церковне угруповання орієнтувалось на Сербську православну церкву, з якою Підкарпатська Русь мала зв'язки ще з часів Австро-Угорщини. Вона ж послала єпископа Досифея, що розробив відповідні документи для її правового оформлення, які були подані міністрові закордонних справ Е.Бенешу [96].

Чехословацька влада мала свої плани в православному русі в республіці. Вона хотіла зробити православну церкву державною, підконтрольною, з центральними органами, архієпископством у Празі та єпископствами в окремих землях. Цю місію взяло на себе міністерство закордонних справ і намагалось її здійснити з допомогою Константинопольського патріархату православної церкви, який абсолютно не орієнтувався в православному русі в Чехословаччині. Владі вдалось розколоти православні общини на Підкарпатській Русі і запропонувати частині з свого хин кандидата, Савватія (А.Врабеца), що одержав церковну освіту в Росії. В 1923 р. він був висвячений патріархом константинопольським на прохання влади ЧСР і підкарпатських та чеських православних віруючих з титулом «Архиепископ Пражский и всея Чехословакии». Проголошені були також Моравська та Подкарпатська православні єпархії, що існували тільки на папері. Єпископом Подкарпатським був проголошений російський емігрант Веніамін. Архієпископ Савватій зробив дальшу безтактність, висвятивши у священники на Підкарпатській Русі десятки малограмотних мирян, щоб мати більше прибічників. З допомогою влади республіки Савватій вів справу до створення автокефальної чехословацької православної церкви, проте цим тільки викликав розкол серед православних, що так і ввійшов у історію православного руху в Чехословаччині «Савватіївський розкол». З цього приводу протестувала Сербська православна церква, протестувала і Руська зарубіжна православна церква, цим самим виявляючи своє невдоволення станом справ в православній церкві Чехословаччини. Їх підтримав уряд Югославії і виніс це питання навіть обговорення ради міністрів закордонних

справ Малої Антанти у 1924 р. Православні общини Підкарпатської Русі, орієнтувались на Сербську православну церкву виступали проти вимішування влади в їх церковні справи, звернулись в 1925 скаргою на владу Чехословаччини в Лігу Націй [97].

Після невдалих спроб заставити підкарпатських православних ієрархів і віруючих відмовитись від юрисдикції Сербської православної церкви, чехословацький уряд зробив ще одну спробу підпорядкувати православну церкву владі. На початку 1930 р. у «Збірнику законів та розпоряджень ЧР» був опублікований Статут православної церкви на Подкарпатській Русі у формі урядового розпорядження. Цей статут ставив підкарпатську православну церкву у повне підпорядкування влади і до того ж під контроль поліції. Природньо, що такий документ викликав обурення у всіх кругах православних віруючих і ієрархії Підкарпатської Русі. Гостро протестував архієрейський собор Сербської православної церкви, протестувала православна церква підкарпатських емігрантів в Америці, запит зробила югославська влада. Чехословаччини змушений був відступити і відмовитись від планів перетворити православну церкву Підкарпатської Русі у кишенькову. В жовтні 1931 р. собором єпископів Сербської православної церкви було обрано професора богослов'я Дамаскіна єпископом Мукачівсько-Пряшівської православної єпархії. Чехословацький уряд визнав його кандидатур і дав дозвіл на його прибуття до Мукачева [98].

В першій половині 20-х рр. влада Чехословаччини орієнтувалась на партії українського напрямку. Русофільським партіям недовіряла за їх проросійську мегаломанію і галасливість їх автономістських гасел, вимогах розширення території Підкарпатської Русі на всю Східну Словаччину.

Найнебезпечнішими в Празі політичні партії і вважали угруповання русинського напрямку. Їх вважали продовженою рукою і інструментом угорського ревізіонізму як переконаних мадяронів. Свою помилку праязкі політики зрозуміли досить пізно, після візиту в Підкарпатську Русь Е.Бенеша в 1934 р.

До партій української орієнтації чехословацькі власті почали ставитися з підозрою з 1929 р., після виникнення радикальної ОУН, хоча підтвердити прямі контакти між ними ще не могли. Проте в цьому ж році з території Підкарпатської Русі була вислана, частина в Польщу (Галичину), частина в чеські землі, група українських емігрантів (В.Пачовський, Л.Бачинський, С.Черкасенко і ін.). Голова партії чехословацьких національних соціалістів В.Клофач писав: «Досить одного погляду на розповсюджені (українською еміграцією) листівки, де на карті Великої України від нас украдена Підкарпатська Русь і Східна Словаччина, щоб зрозуміти, звідки йде для нас політична і державна небезпека» [99].

Найбільші зміни в напрямі загострення «автономної» риторики пройшла до середини 30-х рр. АЗС, на чолі якої стояли амбіційні діячі І.Куртяк, А.Бродій, Д.Фельдешій, М.Демко. В 30-х рр. АЗС встановив тісні контакти із словацькою автономістською партією А.Глінки. Напередодні виборів до парламенту республіки в 1935 р. А.Глінка і К.Сідор відвідали Підкарпатську Русь і домовились про взаємну допомогу і співробітництво в боротьбі за автономію Словаччини і Підкарпатської Русі [100].

Другою впливовою автономістською партією була Русская национально-автономная партия (РНАП), створена надзвичайно активним і амбіційним політичним діячем Степаном Фенциком. Ця партія до того ж мала авторитарний характер, а її вождь симпатизував фашизму італійського типу. Своїм гаслом вибрала: «Чехам-Чехію і Моравію, Словакам - Словаччину, руським, що проживають на південь від Карпат, Подкарпатську Русь від Тиси до Попраду!» [101]

По суті АЗС і РНАП були виплекані і підгодовувались із-за кордону: АЗС - Угорщиною, РНАП Польщею. Сила і активність цих партій повністю залежала від фінансових ін'єкцій та інструкцій з Будапешту і Варшави. Для лідерів цих партій лозунг автономії був тільки засобом повернення Підкарпатської Русі до складу Угорщини і створення спільного польсько-угорського кордону. Свій цинізм у питанні автономії автономістські вожді

демонстрували навіть з трибуни парламенту. Так, А.Бродій у своєму виступі в березні 1933 р. заявив: «Якщо сьогодні виникне така ситуація, коли русинам допомагатимуть китайці, то більше 90 % нашого населення виявить готовність податись до Китаю!» [102].

Закордонні дотації цим партіям та їх істинна суть не були таємницею для відповідної служби Чехословаччини. Тому недовір'я влади ЧСР до цих «руських» партій мало своє глибоке коріння.

Активність Польщі в підтримці підкарпатських автономістів занепокоїла угорську владу. Координація дій у цій проблемі була предметом переговорів між угорською і польською сторонами під час візиту в Будапешт польського прем'єр-міністра Косцялковського в 1936 р. Вони погодились, що за підтримкою автономістів бути завдання спільного має встановлення польсько-угорського кордону, шляхом приєднання Підкарпатської Русі до Угорщини. Це крім іншого дало б можливість перервати зв'язок між державами Малої Антанти і ізолювати Чехословаччину [103]. Крім того, Польща вважала Підкарпатську Русь базою українських націоналістів, ОУН, яких вона панічно боялась, і також з цієї причини підтримувала підкарпатських автономістів і їх таємні плани приєднання краю до Угорщини [104].

Як уже вказувалось, АЗС і РНАП начебто обидві дотримувались у своїх програмах і практичних діях однакових автономістських вимог. Однак ніяка співпраця між ними не існувала, їх лідери були взаємо неприйнятними один другого (А.Бродій, С.Фенцик). Це було не до вподоби їх покровителям з Варшави і Будапешту. Польські дипломати вважали необхідним доручити Будапешту використати свій вплив заставити підкарпатських автономістів піти на примирення.

В Чехословаччині пройшли 1935 р. парламентські і президентські вибори. В парламентських виборах виграла фактично об'єднана Судетонімецька партія (СДП), програма якої навіть назовні була ультравтономістичною. Тільки з об'єднанням в коаліції практично всіх

чеських парламентських партій вдалось СДП відсторонити від урядового керма. Прем'єр-міністром став словацький аграрій М.Годжа. На президентських же виборах Е.Бенешу вдалось перемогти і стати президентом з допомогою голосів лівих депутатів. Обидва провідні політичні діячі у своїх програмах заявляли, що в Чехословаччині можливе здійснення автономного принципу в управлінні в рамках, визначених міжнародною угодою, а саме на Підкарпатській Русі [105].

В кінці 1935 р. президент Е.Бенеш сформулював головні напрями переговорів про автономний статус не тільки Підкарпатської Русі, але і Словаччини. У відношенні до Підкарпатської Русі він наполягав на умові, що до переговорів прийдуть на основі загальної домовленості представники партій всіх національних напрямів - русофільського, українського і русинського. Тільки за таких обставин, на думку президента, представники Підкарпатської Русі можуть взяти в свої руки автономне управління краю /24/.

В листопаді 1935 р. конституційний комітет нижньої палати парламенту виступив з ініціативою про дискусію з питань автономії. Прем'єр-міністр М.Годжа зустрівся з представниками політичних партій Підкарпатської Русі і Словаччини, під час якої намагався знайти *modus vivendi* між ними в питанні кордону між Словаччиною і Підкарпатською Руссю. Однак обі сторони були неуступні і переговори були перервані на цілий рік [106].

Але затягування бажали підкарпатські подальшого не автономісти, бо на них також тисли їх покровителі з Варшави і Будапешту. червні 1936 р. С.Фенцик виступив парламентським запитом, який залишився без суттєвої відповіді. Ігнорування владою автономістів привело навіть до спільних дій партій українського і «руського» напрямів і домовленості про відновлення давно забутої Центральної Руської Народної Ради (ЦРНР). Вона розробила проект переходу до автономії і подала його владі 28 листопаду 1936 р. Свій проект автономії подала парламентська група депутатів і сенаторів від також

Підкарпатській Русі, очолювана сенатором Е.Бачинським і депутатом Ю.Реваєм. Але уряд зволікав і надалі, не проявивши ніякого бажання вести переговори про здійснення автономії в цілому. Щоб затягти сам процес і одночасно не відштовхнути підкарпатських політичних діячів, М.Годжа запропонував розділити проблему на окремі частини, як от, повноваження губернатора (ним став у 1935 К.Грабар), вибори до сойму, виборча система і т.д.

Свою тактику, як бачимо, чехословацька влада не міняла на протязі півтори десятка років. Відношення чехословацької адміністрації до проблеми автономії найкраще виразив провідний чеський адміністратор на Підкарпатській Русі Я.Брандейс: «Автономісти вимагають якнайскорішого введення політичного, фінансового, господарського і культурного самоуправління. При цьому вказують на природні багатства краю і зрілість населення. В дійсності ж автономістам йдеться зовсім не про здійснення автономії як кінцеву мету, бо вони самі нічого не зробили для підготовки населення автономного самоуправління, автономія для них є тільки інструмент для досягнення зовсім інших політичних цілей. Ніхто не виступає проти автономії, яку гарантує конституція і яка відповідала б сучасній ситуації в краї, і чехословацька адміністрація планує її поступово здійснити. Але треба рішуче виступити проти політичної автономії, з допомогою якої хочуть відірвати край від республіки. Подкарпаторуський народ поступово готується до здійснення здорової автономії і критично сприймає діяльність автономістів, відкидає її. Ототожнюється з ними тільки невелика частина населення краю. В кінці кінців, автономісти більше виступають з античеськими лозунгами ніж за автономію» [107].

В питанні надання автономії Підкарпатській Русі уряд Чехословаччини уже не міг продовжувати свою політику зволікання. Крім того, після виборів 1935 р. ріс невпинно вплив суб'єктів на внутрішньополітичній арені республіки, які робили наголос на безкомпромісній реалізації автономії. Розроблені були проекти чотирьох законів, змістом яких було утворення

повноцінної з правової точки зору канцелярії губернатора Підкарпатської Русі, визначення статусу функції самого губернатора, утворення повноцінної губерніальної ради, утворення відділень пошти і телеграфу, управління державних доріг, Вищого суду і торгово-промислової палати. Всі проекти законів базувались на параграфі 3 конституції і закону про надзвичайні повноваження влади № 109/1934.

В обстановці наростаючого напруження і неспокою, викликаного подальшим зволіканням Праги у вирішенні кінцевого статусу Підкарпатської Русі, нарешті в кінці 1936 р. починаються переговори між чехословацькою владою Мілана Годжі і представниками підкарпаторуських політичних партій. Останні подали прем'єру 10 грудня 1936 р. свій проект закону із семи пунктів:

1. Губернатор має представляти Подкарпатську Русь на переговорах з президентом і владою.
2. Губернатор має приймати участь в засіданнях влади при обговоренні питань, що стосуються Подкарпатської Русі.
3. Губернатор скликає засідання губерніальної ради.
4. Губернатор бере на себе функцію земського президента.
5. Губернатор приймає рішення в останній інстанції з питань мови, релігії і місцевого управління.
6. Губернатор затверджує підручники для шкіл.
7. Губернатор має право призначення, підвищення, переміщення та відкликання всіх урядників аж до 5 категорії тарифу. [108]

Найважливішим із вказаних вимог була четверта, перехід на губернатора повноважень земського президента, що дозволяло б йому на кінець контролювати роботу державного апарату з проти діяльності якого переважно чеським чиновництвом, найчастіше скаржились підкарпатські політичні діячі. В цілому ці вимоги носили сильний удар празькому централізму, що пустив у краї міцні коріння протягом 15 років. М.Годжа різко виступив саме проти розширення повноважень губернатора і фактичної

ліквідації функції земського президента. Отже, стало ясно, що проект підкарпатських політичних діячів був неприйнятним для влади.

Наступна нарада була скликана 12 лютого 1937 р. Прем'єр-міністр відразу ж виступив з пропозицією, щоб підкарпатський проект спочатку був обговорений в міністерстві внутрішніх справ, працівники якого розроблять і свій проект потім обидва будуть обговорюватись на спільному засіданні. Одночасно робив наголос на тому, що все це буде тільки тимчасовим рішенням, тому не треба йому приділяти стільки уваги. Для того, щоб якось помягчити розчарування другої сторони, Годжа пообіцяв «у найближчий час вирішити питання виборів до автономного союму» [109]

Після цієї зустрічі переговори про проведення «першого етапу автономії» перейшли на рівень міністерств і адміністрації в краї. Як в міністерствах, так і в адміністрації в Ужгороді пропозиції підкарпатських політичних діячів нашоувхнулись на твердий і безкомпромісний опір чеської бюрократії. Особливо гостро проти них виступили земський президент А.Розсипал і віце-губернатор Мезнік. Останній визнавав розширення повноважень губернатора тільки в загальних рисах. В своїй рекомендації міністерству внутрішніх справ він зухвало написав, компетенції губернатора мають бути скоріше меншими, ніж більшими, інакше управління в краї піде «двома коліями». Він навіть виступив проти розширення таких незначних повноважень губернатора, як рішення питань мови і релігії. Мовляв, К.Грабар, колишній уніатський священник, русофіл не може і тут бути об'єктивним. Мезнік також був проти того, щоб губернатор затверджував старост, бо і цього він не розуміє. І вже ні в якому разі повноваження земського президента не можна передати губернатору, бо в такому разі пан Розсипал втратить бажання працювати в цьому краї! [110].

Більше того, своїй негативній аргументації проти розширення повноважень губернатора віце-губернатор Мезнік переступив навіть межу інтелігентності, що не було характерне для чеського високого урядника. Він опустився до примітивного губернатора: К.Грабар, мовляв, флегматик,

наклепу на безініціативний, при ньому рішення приймали б закулісні діячі; крім того, він підтримує тісні зв'язки з єпископом Стойкою, який у свою чергу контактує з Бродієм [111]. У Празі ж, як ми вказували, добре було відомо про зв'язки Бродія з Будапештом, такі ж контакти мав і єпископ Стойка. Із записки Мезніка було ясно, що чеська адміністрація на Підкарпатській Русі буде зубами триматись до кінця за всі пережитки централізму і не піде ні на які поступки в напрямі автономного самоуправління.

Не була іншою і позиція чиновників міністерств, що мали висловитись відносно проекту підкарпатських партій про автономне самоуправління краю. Президія ради міністрів висловила згоду тільки з правом губернатора висловлюватись у персональних справах, та і то обмежено, бо у спірних питаннях останнє слово залишалось за міністром внутрішніх справ. ПРМ погодилась далі з наданням губернаторові права призначати старост. Рішуче виступила проти головної вимоги підкарпатських партій про право губернатора на скасування чинності розпоряджень центру, які він вважатиме антиконституційними, або такими, шкодять інтересам Підкарпатської Русі. Міністерство внутрішніх справ не хотіло навіть передати у компетенцію губернатора призначення старост. [112]

Міністерство освіти погоджувалось передати в компетенцію губернатора з своєї сфери тільки мінімальні повноваження. При цьому виходило з умов застарілого навіть у чеських землях централістського шкільного закону 1920 р., який взагалі не мав досі чинності на Підкарпатській Русі. Міністерські чиновники погоджувались тільки на незначні поступки в персональній і організаційно-технічній сферах. Губернатор мав би з їх погляду право схвалювати рішення, розроблені рефератом мати шкільництва для народних шкіл, призначення вчителів і в деяких питаннях фінансування народних шкіл. В спірних питаннях знову ж таки вирішальне слово залишалось би за міністерством [113].

Поза компетенцією губернатора залишалась таким чином середня школа, спеціальне і професійне навчання, т.з.в. «чехословацька школа» в краї, шкільна інспекція, призначення і відкликання працівників шкільного реферату. Міністерські чиновники зухвало аргументували ці обмеження тим, що мовляв ці школи фінансуються з державного бюджету і розподіл грошей має визначати і контролювати міністр, а не губернатор. Виходило так, нібито населення Підкарпатської Русі не платило податки, з яких держава і фінансувала школу.

Твердочола непоступливість міністерських чиновників здивувала навіть самого прем'єр-міністра М.Годжу. Але при цьому він розвинув тиск про досягнення компромісу не на міністерства, а на представників підкарпатських політичних партій. Він знов підкреслював тимчасовість чинності підготовлюваного закону про розширення компетенцій губернатора, який втратить свою дію як тільки буде обрано автономний сойм. М.Годжа заявив, що на його думку губернатор може керувати засіданнями земського представництва, але саме земське представництво має бути підпорядковане міністрові внутрішніх справ. Він, прем'єр, гримусе справедливе для русинів заміщення вакансій в адміністрації краю, але його функціонування без чеських спеціалістів не може собі уявити. Русини мали б сконцентруватись на витворенні своїх кваліфікованих кадрів. В інтересах нормального функціонування адміністрації мусять між собою добре співпрацювати земський президент і губернатор. Він, Годжа, виступає проти передачі компетенцій в справі призначення службовців, бо це приведе до хаосу. Губернатор і надалі мав би бути підпорядкованим владі [114].

Такий висновок прем'єр-міністра наглядно демонстрував глибину пропасті в розумінні розширення компетенцій губернатора Підкарпатської Русі між владою Чехословацької республіки і підкарпатськими політичними представниками. Представники Підкарпатської Русі хотіли створення основ для майбутньої автономії, влада ж хотіла тільки якусь міні-автономію, її фактично видимість, яку можна було б використати у пропагандистській

контрпропаганді, спрямованій проти активного угорського іредентизму і його політичних союзників в Підкарпатській Русі, АЗС та РНАП.

Заключні переговори між представниками підкарпатської ЦРНР і р. Президію Ради міністрів проходили в Празі 3-5 березня 1937 Прем'єр-міністр зробив деякі формальні поступки, але і далі його рамки поміркованого регіоналізму в принципі ніяк не план не виходив за (регіонального самоуправління), який порушував основи старої централістичної системи. М.Годжа питанні тільки розширення повноважень поступився губернатора в керівництві шкільництвом. 10 березня 1937 р. М.Годжа подав остаточний проект закону «Про тимчасове регулювання правового статусу губернатора Подкарпатської Русі про організаційні заходи ним пов'язані». Проект був компромісним, в якому всі поступки фактично були зроблені за рахунок підкарпатської сторони.

Закон № 172/1937 був схвалений чехословацьким парламентом 26 червня 1937 р. Прийнята правова норма аж ніяк не була дороговказом до реалізації концепції автономного управління на Підкарпатській Русі. Навіть у найскладніші для Чехословацької республіки часи його автори відстоювали централістичні методи в адміністративному управлінні краю, хоч назовні і зображали його як вираз бажання уряду республіки на кінець здійснити свої міжнародні і конституційні зобов'язання щодо статусу східної провінції держави, Підкарпатської Русі.

Парламентом був схвалений закон, якому переплелись елементи закону № 125/1927 про управління (внутрішня структура і положення землі Підкарпаторуської) з земельне елементами автономного самоуправління, що містились урядовому розпорядженні № 356/1920 відносно доповнення і змін «Генерального статуту» для Підкарпатської Русі. Отже, це була всього лише модифікація земської системи внутрішнього управління даної території, яка мала свої відмінності від адміністративного устрою інших земель республіки, а саме землі Словацької, земель Чеської-Моравсько-Сілезької згідно земського закону № 125/1927.

Як відомо, на відміну від інших земель республіки, на чолі яких були тільки земські президенти, в Підкарпатській Русі це був губернатор. На цю посаду він призначався і звільнявся згідно закону № 125/1927 і урядового розпорядження № 356/1920 він був президентом на пропозицію влади, перед якою відповідальним у виконанні своїх повноважень аж до обрання автономного підкарпатського сойму. В компетенцію губернатора Підкарпатської Русі входило подання пропозицій уряду, що стосувались виключно, або переважно Підкарпатської Русі. Однак навіть тоді, коли уряд розглядав питання стосовно Підкарпатської Русі, присутність на його засіданні губернатора не була обов'язковою. Відповідні статті закону не виділяли і не забезпечували відмінність статусу губернатора від статусу земського президента. Тому не було ніяких підстав характеризувати повноваження губернатора як започаткування введення в краї елементів автономного управління.

Закон № 172/1937 давав губернатору Підкарпатської Русі нові повноваження стосовно земського представництва та земського комітету. Сюди відносились:

1. Голосування.
2. Право підпису документів разом з керівництвом земського представництва чи земського комітету.
3. Прийняття рішень разом із земським представництвом стосовно організації адміністративного управління в точно визначених справах економічної і юридичної сфер.
4. Надання паралельної згоди здійснення заходів, що на проводяться під егідою земського комітету чи земського представництва і які точно визначені законом про організацію адміністративного управління.
5. Прийняття рішень спільно із земським комітетом в тих питаннях, право вирішення яких законом надано земському президенту. земського
6. Надання згоди припинення дії постанови представництва та земського комітету [115].

Попри такі формально-правові, на перший погляд, і розширені повноваження, статус губернатора в принципі був ідентичний окресленому в «Генеральному статуті» і зберіг характер репрезентативного органу, повноваження якого обмежувались правом пропозиції (ініціативи) земському уряду, або в спільно в домовленості з віце-губернатором.

Не підвищили статус губернатора і ряд нових повноважень, як от підтвердження церковних ієрархів, призначення та затвердження церковних громад тих конфесій, які були визнані державою; право призначати на пропозицію земського уряду старостів міст Ужгород і Мукачево, затверджувати кандидатів від земського уряду на посади старост сіл і т.д., а також деякі питання шкільництва та освіти.

Статус губернатора припинювався також тим, що в разі, якщо при розробленні якоїсь спільної постанови губернатора та земського уряду і його президента сторони не доходили згоди, це питання передавалось на розгляд міністерства внутрішніх справ, яке мало повноваження прийняти остаточне рішення. Одночасно підкреслювалось, що губернатора міг заступати і урядник, якого рекомендував земський уряд [116].

Таким чином, статус здавався б символом обіцяного автономного самоуправління Підкарпатської Русі був непевним, повністю залежним від центральної влади. Це наглядно демонстрував зміст параграфу 15 закону № 172/1937, в якому було сказано: «Якщо губернатор своїм рішенням перевищив свої повноваження і тим порушив закон, влада республіки таке рішення чи постанову відміняє [117].

Цю картину декоративності функції губернатора не могло Канцелярії покращити навіть утворення нової установи губернатора Підкарпатської Русі, в обов'язки якої входила підготовка рішень, що входили в компетенцію губернатора. Згідно закону № 172/1937 заступником губернатора був віце-губернатор, як державний службовець з юридичним статусом земського президента, який був одночасно головою земського уряду в Ужгороді. Отже, дійсним главою адміністративного апарату Підкарпатської Русі, власне

хазяїном на цій території, був знову ж таки не губернатор, а віце-губернатор. З формально- правової точки зору відношення заміщення губернатора віце-губернатором і його повноваження регулювались параграфом 9 закону № 172/1937 [118].

Взагалі положення параграфу 9 були сформульовані таким чином, що створювали особливе положення з елементами роздвоєності, управління коли реальне державне на Підкарпатській Русі було підпорядковане віце-губернатору, а формальне самоуправління - губернатору. І хоча формально мова йшла про вищестоячий і нижестоячий органи, в дійсності йшлося про два самостійні органи державного управління, між якими не було ніякої фактичної підпорядкованості.

В системі управління Підкарпатській Русі існував (теоретично) ще один орган, якого не знала конституція 1920 р., а на саме губерніяльна рада, згадка про яку вже була у доповненому «Генеральному статуті» 1920 р., хоча рада і не була досі створена. В параграфі 17 закону № 172/1937 вона визначена так: «На період, доки не буде обрано сойм Подкарпатської Русі, створюється губерніяльна рада як дорадчий орган губернатора» [119].

Губерніяльна рада повинна була бути дорадчим органом при шкільництва, релігійних, губернатор і в питаннях мовних, місцевого самоуправління. Її рішення не мали обов'язкового характеру. До складу губерніяльної ради входили всі члени земського уряду землі Підкарпаторуської, 9 членів обирались представництвом членів призначались та земським відкликались центральною владою на пропозицію губернатора [120].

Якщо виходити з букви закону, то губерніяльна рада не мала бути другорядним органом системі адміністративного управління на Підкарпатській Русі. В дійсності ж її статус в цій системі був проблематичним. Цьому сприяло уже введення в дію самого закону про тимчасове регулювання правового статусу губернатора Підкарпатської Русі і зміни з ним зв'язані, але найбільше сам факт, що вона так і не була створена.

Протиріччя, що виникли уже в процесі розробки її статусу і процедури виборів, унеможливили її вчасне створення.

Закон № 172/1937 був останнім із серії легіслативних актів Чехословацької республіки, що мав не тільки регулювати, але головне наблизити здійснення автономного самоуправління Підкарпатської Русі. Ні того, ні іншого досягнуто не було через тверду централістичну запрограмованість чехословацької бюрократії. Отже, навіть на останньому етапі чехословацькі державні діячі виявились неспроможними виконати ні свої міжнародні зобов'язання, що впливали із Малого Сен-Жерменського договору, ні свої ж конституційні зобов'язання.

Навесні 1938 р. суттєво погіршилось міжнародне становище Чехословаччини. 12 березня 1938 р. гітлерівська Німеччина провела аншлюс (окупацію і включення до складу рейху) Австрії. Аншлюс Австрії змінив співвідношення сил не тільки в Центральній Європі, але і на континенті в цілому. Стало ясно, що колишні творці Версальської системи, яка була основою існування центральноєвропейських держав, незалежного відмовились, або були безсилі її захищати. Більше всього погіршилось стратегічне положення Чехословаччини. Гітлерівська Німеччина загрожувала Чехословаччині уже не тільки з півночі і північного заходу, але і з півдня і південного заходу. Мовчання Італії під час аншлюсу, що довгий час була якимось покровителем Австрії і Угорщини (т.зв. «римський блок» 1933-1938) свідчило про те, що агресія в Африці (окупація Абіссинії 1935 р.) вивела як конкурента Німеччини із Центральної Європи.

В такій ситуації в Будапешті вважали вигіднішим стати на бік Німеччини і таким чином прийняти участь у здійсненні її античехословацьких планів. В квітні 1938 р. Гітлер відкрито заявив угорським дипломатам, що у відношенні Чехословаччини (її поділу) Німеччина і Угорщина мають спільні інтереси і що саме там Угорщина може в першу чергу здійснити свої плани ревізії Тріанонського і Сен-Жерменського мирних договорів. Преса Угорщини захопливо писала, що

недалекий уже той час, коли Угорщина поверне собі територію «Фельвідеку» («північні провінції»), тобто Словаччину і Підкарпатську Русь.

Свої претензії щодо Чехословаччини виставив і північний сусід республіки, Польща. Вона претендувала не тільки на «Тешінську Сілезію», яку втратила у 1920 р., але і планувала як максимум спільного панування над встановлення Словаччиною і Підкарпатською Руссю, мінімум встановлення спільного польсько-угорського кордону шляхом приєднання до Угорщини Підкарпатської Русі.

Ослаблення міжнародних позицій Чехословаччини зовні активізувало головні автономістські на внутрішньополітичній арені, Судетонімецьку партію, словацьку угорські людську автономістську партію А.Глінки, іредентистські партії і не в останню чергу і підкарпатських автономістів.

Зусиллю центральної празької влади утримати в цій ситуації єдність республіки, хоча і централістичну, на Підкарпатській Русі протистояла не тільки невдоволеність диригуванням з Праги, але і хвороблива амбіційність місцевих політичних діячів, що вже двадцять років перебували на позиціях другорядних підтакувачів, що могли тільки подавати скарги, на які майже ніхто не звертав уваги.

В цій ситуації на Підкарпатській Русі стала актуальною ідея блоку автономістів, з ініціативою якого виступив лідер РНАП С.Фенцик. 4 квітня 1938 р. в Празі відбулась зустріч представників РНАП, АЗС і підкарпатських аграріїв (С.Фенцик, А. Бродій, Е.Бачинський). На цій зустрічі обговорювалось питання програми автономістського блоку: можливого Чехословаччини його міжнародних і виконання урядом конституційних зобов'язань (негайне надання Підкарпатській Русі автономії), негайна розробка конституції автономної Підкарпатської Русі, вибори скликання сойму, визначення етнічного кордону між Словаччиною і Підкарпатською Руссю, передача виконавчої влади на території краю «карпатороссам»,

ліквідація тих «чехословацьких» шкіл, де є менше 40 дітей, утворення міністерства в справах Підкарпатської Русі [121].

Зустріч представника урядової аграрної партії (Е.Бачинського) з представниками автономістської опозиції в краї С.Фенциком і А.Бродієм була важливим кроком на шляху до об'єднання цих сил в єдиному фронті проти центрального празького уряду. Таке об'єднання прискорив приїзд делегації американських русинських емігрантських організацій у складі А.Геровського, І. Янчишина та І.Попа на початку травня 1938 р. З попереднього викладу ми вже бачили, яку велику вагу мала американська підкарпаторусинська еміграція у вирішенні долі Підкарпатської Русі в переворотних роках 1918-1920 рр. Кризовий рік 1938 знову активізував американських русинів, на цей раз у прямо протилежному, античехословацькому напрямі. Американська русинська еміграція після невдачі губернаторства Г.Жатковича на початку 20-х р. і його безславного повернення в США зайняла критичне відношення до Чехословаччини і її політики в «старому краї», як вони називали Підкарпатську Русь. Велику роль в укріпленні в її середовищі античехословацьких настроїв зіграв не Г.Жаткович, а інший русинський діяч А.Геровський.

Ми вважаємо потрібним ширше зупинитись на характеристиці цього діяча, бо він зіграв значну роль у консолідації автономістських сил на Підкарпатській Русі у 1938 р., до того ж з його особою пов'язано багато політичних міфів. Чехословацька поліція, що відзначалась доброю таємною інформованістю, А.Геровського російським вважала білогвардійським шовіністичним діячем різко антиукраїнського і античехословацького напрямку [122]. Тут Вона глибоко помилялась у питанні походження А.Геровського. А.Геровський народився 1883 р. у Львові. Внук підкарпатського будителя русофільського напрямку А.Добрянського, син його дочки Алексії і галицького русофіла Ю.Геровського, депутата віденського парламенту. Виховувався разом з братами Георгієм (майбутнім визначним чехословацьким лінгвістом), Романом (майбутнім відомим лікарем в

Карлових Варах) і двоюрідними братами Ігорем та Володимиром Грабарями (синами дочки А. Добрянського Ольги; Ігор майбутній великий російський художник, перший історик російського мистецтва, Володимир майбутній визначний російський спеціаліст з теорії і практики міжнародного права) спочатку в помісті діда у Чертижному (Східна Словаччина), після вимушеного від'їзду Добрянського у Австрію виїхали разом з ним в Інсбрук. Дідом брати Геровські і Грабарі були виховані в дусі русофільства і самосвідомості «русскости».

А.Геровський вивчав право в Чернівецькому німецькому університеті. На початку XX ст. приймав участь у православному русі в Підкарпатській Русі, був два рази заарештований угорськими властями, звільнений на подання словацького депутата угорського парламенту М.Годжі, майбутнього чехословацького прем'єр-міністра. В 1910-1913 рр. А.Геровський видавав у Чернівцях русофільську газету «Русская правда». На початку війни в 1914 р. А.Геровський разом з братом Георгієм втік у Росію, його мати Алексія, сестра і жінка були арештовані австрійськими властями, мати загинула в таборі Талергоф. Зі вступом російських військ у Галичину і Буковину в 1914 р. А.Геровський повернувся в Чернівці як старший радник з особливим дорученням при російському губернатору. В 1915-1917 рр. став радником міністра закордонних справ Росії в справах Центральної і Південно-Східної Європи. В період революції і громадянської війни в Росії А.Геровський приймав активну участь у білих військах, був у штабі Добровольчої армії Денікіна, видавав газету «Единая Русь». Після краху білого руху в Росії А.Геровський повернувся додому в Підкарпатську Русь. Тут намагався об'єднати сили партій русофільської орієнтації з православним рухом. Виступав з різкою критикою політики чехословацького уряду на Підкарпатській Русі. Приймав участь в конгресах національних меншин Європи, посилав скарги особисто на міністра закордонних справ Е.Бенеша в Лігу Націй. Був обраний головою Центрального Виконавчого Комітету

православних ниток Підкарпатської Русі, після організації Мукачевсько-Пряшівської православної єпархії став її юрисконсульт.

За свої різкі виступи проти політики уряду Чехословаччини в 1927 р. був висланий з території республіки. Виїхав у Югославію, де створив «Карпаторусский комітет» за кордоном (1927-1929 рр.), опублікував скандальний памфлет проти Е.Бенеша, після чого був змушений виїхати в США. Тут організував «Карпаторусский Союз» (1935-1938 рр.), з допомогою якого частково фінансував русофільські сили серед автономістів Підкарпатської Русі.

Під впливом А.Геровського «Карпаторусский Союз» схвалив різку, протичехословацьку резолюцію: 1) позицію Союзу щодо Чехословаччини визначатиме політика її уряду в питанні автономії Підкарпатської Русі; 2) «Карпаторусский Союз» являється організацією «руської» орієнтації; 3) якщо уряд ЧСР не надасть Підкарпатській Русі автономію, не введе навчання в школах на російській мові, не покінчить з політикою «розділяй і владарюй», не скасує недемократичні закони про свободу слова і друку, «Карпаторусский Союз» буде вважати Чехословаччину ворогом руського народу і буде захищати його права і свободу всіма доступними засобами; 4) "Союз виступає за об'єднання всіх «руських» партій і депутатів парламенту в боротьбі за досягнення автономії Підкарпатської Русі [123].

Орган «Карпаторусского Союза» газета «Русский Вѣстник» опублікувала в 1935 р. проект рішення статусу Підкарпатської Русі у федеративній формі, у випадку дальшого затягування із відділення від ЧСР і сторони уряду Чехословаччини приєднання до Польщі, Румунії, Угорщини чи то навіть до Югославії, що взагалі було абсурдним [124].

З ініціативи А.Геровського в 1936 р. в Нью-Йорку було створено прес-агентство «КАРУС» («Карпатская Русь»). За даними чехословацької поліції, у фінансуванні цього агентства брали участь Угорщина і гітлерівська Німеччина. Підкарпатським кореспондентом «КАРУС» був О.Ількович, редактор газети АЗС «Русский Вѣстник», одночасно працював як звязковий

між А.Геровським і А.Бродієм. А.Ількович був арештований чехословацькою поліцією 24.11.1936 р. з обвинуваченням у державній зраді і засуджений Вищим судом в Кошицях на три роки в'язниці [125].

Як виповідав на допитах А.Ількович, А.Геровський мав широкі зв'язки з російською еміграцією в Югославії, зокрема з професором Шеншіним, що мав у свою чергу тісні зв'язки з російськими емігрантами в Підкарпатській Русі. А.Ількович виповідав також про широку агентурну сіть, якою нібито Геровський керував на території Румунії, СРСР. Можливо, що Геровський дещо про це і говорив, але в дійсності це були скоріше розповіді в стилі казкових пригод «барона Мюнхаузена», спрямовані на підвищенні своєї значимості в очах малодосвідчена в таких справах співбесідника [126].

А.Геровський неодноразово відвідав Німеччину (до 1934 р. А.Геровський мав австрійський паспорт, з 1938-німецький), мав тісні зв'язки з угорським консульством в Клівленді, проугорськими діячами в русинських емігрантських організаціях М.Югасом, Н.Горняком, Чомором.

З ініціативи А.Геровського 12-13.02.1937 р. в Нью-Йорку відбувся «Конгресс подкарпатских русинов», який ультимативній формі поставив перед урядом Чехословаччини вимогу надання Підкарпатській Русі автономії на протязі найближчих двох місяців. Ця резолюція дістала широкий розголос не тільки серед русинських емігрантських організацій в США, але і в дипломатичних колах. Вона ж прискорила обговорення в парламенті Чехословаччини питання про «перший етап автономії», насправді відомий уже нам куций закон про розширення повноважень губернатора.

До цього часу залишається хто з тодішніх невиясненим, чехословацьких діячів дав дозвіл на приїзд А. Геровського разом з Янчишиним і Попом в Чехословаччину. Адже з 1927 р. йому вступ на територію ЧСР був заборонений. Можливо це був сам прем'єр-міністр М.Годжа, що був знайомий з А.Геровський з часів перед першою світовою війною, коли він його визволяв з угорської тюрми. Вислання А.Геровського в 1927 р. було пов'язано з його кампанією проти Е.Бенеша, тоді міністра

закордонних справ Чехословаччини. Але нині вже він був президентом! Тому 5 квітня 1938 р. празька прокуратура видала ордер на арешт А.Геровського. Тим не менше А.Геровський дістав офіціальний дозвіл на в'їзд на територію Чехословаччини. Це можна пояснити тільки як результат тривалих, далеко недружніх відносин прем'єр-міністром М.Годжею і президентом Е.Бенешем. Саме прем'єр і міг посприяти приїзду між А.Геровського, щоб цим «вколоти» президента.

3 травня 1938 А.Геровський телеграмою викликав для переговорів у Париж представників обох підкарпатських Рад, української і «русофільської» (в дійсності проугорська). Керівництво обох Рад відмовилось послати своїх представників у Париж. Проте А.Броді ігнорував рішення ЦРНР і приїхав 7 травня 1938 р. у Париж на зустріч з А.Геровським. А.Бродій вирішив якнайкраще використати приїзд в Чехословаччину американських русинів для розширення кампанії боротьби за автономію. Тому і намагався надати їх приїзду урочистий характер, до того ж відсунувши на задній план українську раду (РУЦНР). А.Геровський же одержав інформацію про стан справ на Підкарпатській Русі і в Чехословаччині в цілому і з перших рук, до того ж в інтерпретації А.Бродія [127].

Тим часом кабінеті міністрів Чехословаччини гостро дебатовалось питання про вступ А.Геровського на територію Чехословаччини та його арешт на основі ордеру, виданого прокуратурою 5 квітня. Як компромісний варіант пропонувалось затримати (не у формі арешту) А.Геровського в Празі, на Підкарпатську Русь пустити тільки Янчишина і Попа. При цьому рекомендовано було не робити нічого такого в розумінні Дипломатичного протоколу, надавало делегації американських русинів офіційного характеру. Офіційну аудієнцію у влади допустити тільки в тому разі, якщо «члени делегації будуть вести себе слухно», тобто не будуть гостро критикувати чехословацький уряд [128].

Це рішення влади було прийнято 8 травня, але вже 10 травня ордер на арешт А.Геровського було відмінено, а це могло бути зроблено тільки під тиском і на вимогу прем'єр-міністра М.Годжі [129].

Делегація американських русинів у складі Геровського, Янчишина і Попа приїхала в Прагу 11 травня 1938 р. А.Геровському дозволено було також відвідати Ужгород, при умові, що він керуватиметься «порадами» секретаря губернатора Ф.Скраля і керівників підкарпатських партій [130]. Ф.Скраль дістав інструкції, згідно з якими мав самостійно міняти програму перебування американської делегації в Ужгороді і Пряшеві з тим, щоб місцеві діячі не могли організувати якусь урочистість і перетворити приїзд делегації у автономістську демонстрацію.

До делегації був як наглядач приділений ще один високий празький урядник, саме Барані, куратор справ Підкарпатської Русі в Президії Ради міністрів. Його завданням було інформувати владу про зміст підсумкового засідання американської делегації, ЦРНР і РУЦНР у Ужгороді після поїздки американців по території Підкарпатської Русі і Східної Словаччини. Владу перш за все цікавило, чи буде там прийнята резолюція про надання автономії Підкарпатській Русі і якщо буде, а в Празі в цьому не сумнівались, то в якому тоні. Отже, активізація підкарпатських автономістських сил при підтримці американських русинів занепокоїла владу сильно Чехословаччини і заставила її серйозно задуматись над терміном введення автономного управління в краї.

Делегація американських русинів на чолі з А.Геровським приїхала в Ужгород 13 травня 1938 р. Цей приїзд без сумніву можна характеризувати як визначний поворот як в політичному житті Підкарпатської Русі, так і в політиці влади Чехословаччини щодо проблеми автономії краю. Але навіть у такий важливий момент підкарпатські політичні діячі не могли не проявити своєї комічності на політичній сцені.

Політичний капітал від приїзду американської делегації хотів і намагався присвоїти А.Бродій і його АЗС. Це не міг, звичайно, проковтнути

його постійний суперник С.Фенцик і його РНАП. С.Фенцик виступив з гострим протестом проти приїзду делегації в Ужгород і звинуватив А.Геровського в тому, що той хоче стати губернатором Підкарпатської Русі! А.Геровський кваліфікував цей випадок Фенцика як абсурдний, хворобливий. Газета РНАП «Наш путь» 27 травня надрукувала «лист із США», автор якого заявляв, що Геровський в дійсності не має ніяких повноважень від емігрантських організацій. Робив також прозорий натяк на те, була не американська делегація Геровського зовсім фінансована емігрантськими русинськими організаціями в США, а кимось іншим [131].

Партії української орієнтації також зайняли з самого початку делегації А.Геровського, негативну позицію відносно «русский» характер проугорським. Вважали шкільництва, що був переважно проукраїнським, зробив заяву в поліційні змісту, мовляв, делегація органи такого що, американських русинів мала намір їхати до Будапешту для переговорів про включення Підкарпатської Русі до складу Угорщини і змінила свої плани тільки після прибуття в Париж [132].

Представники владних партій на Підкарпатській Русі, а саме, аграрної, національно-соціалістичної, національно-демократичної, а ще більше чеське урядництво, гостро алергічно сприймали проблему автономії, відносились до делегації американських русинів з глибоким недовір'ям.

Найбільші побоювання з перебування американської делегації в Підкарпатській Русі мав некоронований пан краю, відомий противник будь-якої автономії, віце-губернатор Мезнік, що був головною опорою централістичного режиму в краї. В день свого приїзду 13 травня делегація на чолі з А.Геровським нанесла офіційний візит віце-губернатору Мезніку, під час якого кожна із сторін виклала свій погляд на стан речей в питанні державно- правового статусу Підкарпатської Русі. Мезнік Виклав загальновідому точку зору уряду про його нібито рішимість надати краю автономне самоуправління, як до цього дозріє населення.

У своїй відповіді А.Геровський хоч і в дипломатичній формі, але висміяв такі аргументи і закликав чехословацьку адміністрацію припинити проводити в краї політику «розділяй і владарюй» і здійснити конституційне право населення Підкарпатської Русі на автономію [133].

Віце-губернатор Мезнік дав інструкцію всім установам в краї відноситись до членів делегації американських русинів суто офіційно, стримано. Ні в якому разі не дати їм можливість якось вплинути на формування громадської думки в питанні можливих змін державно-правового статусу Підкарпатської Русі. Особливу увагу приділяв зменшенню значення контактів А.Бродія з А.Геровський, приниження їх рівня. При цьому якось зовсім забув, що згідно закону № 172/1937 з формально юридичної сторони мав би бути на першому місці в краї губернатор К.Грабар, але саме про нього празькі чиновники забули в інструктажі щодо перебування на Підкарпатській Русі делегації американських русинів.

В результаті делегація А.Геровського була дуже обмежена в своїх можливостях спілкування не тільки місцевими політичними діячами, але головне з населенням. А.Броді і його АЗС намагались організувати демонстрації і делегації із скаргами, але їх спроби провалились. Населення мало інші турботи.

Не переставали чинити перепони представники РНАП і головне їх вождь С.Фенцик. Під час відвідин делегацією села Ізи, бази православ'я на Підкарпатській Русі, яку добре знав А.Геровський ще до першої світової війни, С.Фенцик на мітингу звинуватив А.Геровського, що він є платним агентом уряду Чехословаччини, бо як інакше міг приїхати до республіки, куди йому був в'їзд заборонений з 1927 р.

Таким звинуваченням А.Геровський був сильно занепокоєний і приїхав ще раз в Ізу, де в своєму другому виступі «відплатив» Фенцикові його ж монетою, тобто звинуватив його у розтраті грошей американських русинських організацій на особисті потреби, які він одержав під час своєї поїздки в США в 1934-1935 р. [134]

«Народні протести» виразились у скаргах делегації на т.зв. «чеську колонізацію», безробіття, малоземельність, заборону збирання лісових плодів, денаціоналізацію, непомірну кількість чехословацьких шкіл, поведінку лісників, жандармів, ексекторів, фінансових і податкових органів. 24-27 травня 1938 р. делегація у складі Геровського, Янчишина і Попа зробила поїздку по русинських селах Східної Словаччини. Тут скаржились русини перш за все на словакізацію шкіл і громадського культурного цілому. В якості та життя звинувачення в бездіяльності чехословацьких властей делегація взяла з собою вівсяний хліб як документальний доказ крайньої бідноти русинів Східної Словаччини.

Поїздки делегації американських русинів по Підкарпатській Русі і Східній Словаччині були запрограмовані таким чином, що стали фактично тільки якоюсь «інвентаризацією» русинських проблем. Але А.Геровському цього було мало, він хотів координувати дії автономістських сил, однак тут йому клала всілякі перепони чехословацька адміністрація.

Все ж 29 травня 1938 р. делегація таємно зустрілась із членами проукраїнської ради (РУЦНР). Її керівник А.Волошин передав А.Геровському меморандум про автономію, виклав йому свої міркування відносно можливості співпраці з руською (ЦРНР) радою і підкреслив, що не вважає її рівноцінною РУЦНР. Але це вже А.Геровський чув і від ЦРНР відносно українських політичних діячів. Меморандум також включав вимогу приєднання Підкарпатської Русі території Східної Словаччини, населеної русинами, негайну передачу всіх адміністративних повноважень краї представникам підкарпатських політичних сил, створення в Празі міністерства в справах Підкарпатської Русі [135].

В такій же атмосфері проходило і засідання ЦРНР 30 травня 1938 р. в ужгородському готелі «Коруна». А.Броді виступив з вимогою негайної передачі в руки підкарпатських політичних сил виконавчої влади в краї, організації автономії фінського взірця в колишній Російській імперії, приєднання території Східної Словаччини, населеної русинами. Останнє

рішуче відкинув русинський політичний діяч з Пряшева П.Жидовський. А.Геровський закликав «руських» політичних діячів дійти згоди з політичними діячами української орієнтації. При цьому признав, що посередницьку роль йому доручила вести сама празька влада [136].

31 травня 1938 р. відбулось спільне засідання обох рад (РУЦНР і ЦРНР) для вироблення спільної платформи вимог щодо чехословацького уряду. Незважаючи на компромісну пропозицію А.Бродія, група А.Волошина відмовилась її підписати, вважаючи її нерівноправною для українців.

А.Геровський зі своєю делегацією виїхав у Прагу, де був прийнятий для переговорів про підкарпатську проблему прем'єр-міністром М.Годжею. Одержавши відповідні інструкції від Годжі, А.Геровський знов виїхав до Ужгороду, де 6 червня розпочав нове коло переговорів з місцевими політичними діячами. М.Годжа вимагав, щоб був досягнутий компроміс між всіма політичними і етнічними групами краю, включно угорців і євреїв, що в тих умовах було неможливо. В процес переговорів вступили представники провладних чехословацьких партій, однак це вже вважали для себе не вигідним А.Бродій і С.Фенцик.

8 червня 1938 р. підписали угоду про спільні дії в рамках «руського блоку» аграрій Е.Бачинський від провладних партій і А.Бродій від АЗС. Політики українського напрямку вперто відмовлялись приєднатись до них і виступити єдиним фронтом. 12 червня А.Геровський виїхав у Прагу для інформації прем'єра фактично без позитивних результатів.

16-22 червня в Ужгороді проходило третє коло переговорів при посередництві А.Геровського. Але йому так і не вдалось перейти через бар'єр політичної розмежованості між підкарпатськими політичними партіями. Перепоною була і невиразність урядової програми, М.Годжа так і не висловився чітко і ясно, якою він і його влада бачить автономію Підкарпатської Русі. Він тільки ніякої вимагав консолідації політичних сил краю, але ці сили пропозиції від влади мети, задля чого мають вони консолідуватись, не отримали.

В політичні переговори вступив на кінець і бездіяльний до цього часу губернатор К.Грабар. в сенатором разом з Е.Бачинським від «руського блоку» та депутатом парламенту Ю.Реваєм від українського декілька разів зустрічався з прем'єр-міністром М.Годжею, який в кінці кінців заявив, що уряд погоджується провести вибори до підкарпатського автономного сойму до кінця 1938 р. [137]

Урядом Чехословаччини поданий був ще один проект автономії Підкарпатської Русі, який підтримала РУЦНР також А.Волошина. Проте в цей час для чехословацького уряду проблемою номер один були вимоги судейських німців, що були запрограмовані з Берліна на розбиття республіки. Тому уряд Чехословаччини підкарпатську проблему вважав третьюорядною і не звертав на неї велику увагу.

Позицією ігнорування урядом Чехословаччини проблеми Підкарпатської Русі були невдоволені всі підкарпатські політичні партії і угруповання. Партії українського напрямку і організація «Просвіта» організували масові демонстрації, створили навіть напіввійськові загони «Українська національна оборона». На масових зборах, скликаних РУЦНР 4 серпня 1938 р. в Ужгороді, була прийнята резолюція «не вести дальших переговорів, доки влада не запропонує відповідний й конкретно сформульований проект автономії» [138].

Підкарпатські партії «руського» напрямку подали в Празі в серпні 1938 р. меморандум автономію Підкарпатської Русі британському лорду Ренсімену, що виступав як посередник між автономістами і чехословацьким урядом, головне намагався схилити владу ЧСР до максимальних поступок судейським німцям. Проте вимоги підкарпатських політичних діячів залишались в цей час маргінальною проблемою. Вирішувалась кардинальна проблема відносин загальноєвропейського масштабу в напрямі поступки агресорам, Німеччині і Італії, з сторони Великобританії і Франції, за рахунок країн Центральної Європи і в першу чергу Чехословаччини. 30 вересня 1938 р. на Мюнхенській конференції Великобританії, Франції, Німеччини і Італії

незалежність і цілісність Чехословацької республіки принесена була в жертву нібито європейському миру. Як образно сказав тодішній можливо єдиний на Заході критик такого поступу, британський консервативний діяч Уїнстон Черчіль, «Великобританія мала вибір між війною і ганьбою. Вона вибрала ганьбу - і мала війну!».

Перша Чехословацька республіка як демократична держава перестала існувати, так і не виповнивши щодо Підкарпатської Русі ні свої міжнародні зобов'язання згідно Малого Сен- Жерменського договору 1919 р., ні її право, записане конституції республіки 1920 р. Слід сказати, що аргументація політичної еліти Чехословацької республіки щодо неготовності підкарпатської спільноти і її політичного спектру до взяття управління краю до своїх рук була справедливою тільки тимчасово. Адже сама Чехословацька республіка виконала, до честі буде їй Підкарпатській Русі велику сказано, на цивілізаційну роль, створивши модерну систему управління, хоч і з чеським урядництвом, сучасну інфраструктуру, модерну систему охорони здоров'я, шкільництво хоч і хаотичне в мовному відношенні, але обов'язкове семирічне. Вона підготувала своїх Чехословаччина. школах високоосвічених молодих людей, які уже в кінці 20-х рр. могли зайняти в системі управління місця чеських адміністраторів. Проте такої можливості вони не одержали, бо привілейоване владою чеське урядництво в Підкарпатській Русі уже встигло набути колоніального синдрому і ні за що не хотіло поступатись насидженими і добре оплачуваними місцями. В результаті Чехословацька республіка одержала нове покоління критиків із рядів підкарпатської молоді, що залишались без праці і мимо всіх вигод, які давала теоретично демократична система республіки. В такій ситуації, посиленій бідами, що їх принесла господарська криза 1929-1933 р., набуття краєм автономії здавалось всім верствам на Підкарпатській Русі спасінням від всіх зол, хоч це була явна ілюзія. Але і ця ілюзія була нездійснена, бо празька централістична бюрократія сприймала підкарпатську не політичну еліту рівноцінного

партнера на переговорах і успішно її ігнорувала аж до падіння першої Чехословацької республіки в результаті Мюнхенського диктату [139].

Висновки до Розділу 3:

1. Як показав політичний розвиток і стратифікація політичних сил на Підкарпатській Русі, у 20-х р. підкарпатська спільнота розвивалась динамічно і до кінця десятиліття за час перебування краю у складі демократичної Чехословацької республіки досягла визначної стабільності. В краї утворилась стабільна система (8-12 політичних партій), але це в більшості були тимчасові угруповання, незареєстровані відповідно діючі поза законом). Населення в цей період цілком звикало до повноцінного політичного життя. Його політичний досвід розширювали не тільки політичні партії, що як правило активізувались у передвиборний період, але і культурні товариства: українські «Просвіта», «Общество им.А.Духновича», угорські, німецькі та єврейські русино-русофільські культурні товариства, молодіжні спортивні товариства «Пласт», «Скаут», «Сокол».

2. Не зважаючи на бурхливе становлення та розвиток політичних партій Підкарпатської Русі, наявність ряду важливих питань статусу регіону в їх програмних документах (майже всі мали автономістські вимоги у своїй програмі), невирішеною по факту, залишалась проблема державно-правового статусу Підкарпатської Русі, що з одного боку викликало невдоволення майже у всіх прошарках і національних групах спільноти, а з іншої стимулювало подальшу активність політичних партій, які майже всі мали автономістські вимоги у своїй програмі.

3. Як бачимо, нормативні акти («жупний закон» і розпорядження влади № 476), що були видані для регулювання місцевого управління на Підкарпатській Русі, не тільки не наблизили здійснення автономного статусу Підкарпатської Русі, але щоразу більше його віддаляли. Місцеве управління модифікувалось таким чином, щоб воно відповідало централістській формі державної системи Чехословацької республіки.

4. Адміністративна реформа 1927 р. в Чехословаччині, була викликана необхідністю ліквідації габсбурзької спадщини з одного боку. З іншого, вона створювала умови для організації державного адміністративного управління нового типу, що базувалось на поєднанні централізованого управління і єдиній системі державного управління. самоуправління в Підкарпатська Русь в цій системі отримала такий же статус, як і три інші землі Чехословацької республіки. Проте її позиція і надалі залишалась тимчасовою з врахуванням умови приєднання до республіки на основі Сен-Жерменського мирного договору та статті Конституції 1920 р. В цілому реформа мала уніфікаційний, централістський характер по відношенню не лише до Підкарпатської Русі, але і Словаччини, що привело їх під повний контроль чехословацької влади. Автономію Подкарпатської Русі віддалила у невідоме майбутнє.

5. Перша Чехословацька республіка як демократична держава перестала існувати, так і не виповнивши щодо Підкарпатської Русі ні свої міжнародні зобов'язання згідно Малого Сен-Жерменського договору 1919 р., ні її право, записане в Конституції республіки 1920 р. Слід сказати, що аргументація політичної еліти Чехословацької республіки щодо неготовності підкарпатської спільноти і її політичного спектру до взяття управління краю до своїх рук була справедливою тільки тимчасово. Адже сама Чехословацька республіка виконала цивілізаційну роль, створивши модерну систему управління, хоч і з чеським урядництвом, сучасну інфраструктуру, модерну систему охорони здоров'я, шкільництво хоч і хаотичне в мовному відношенні, але обов'язкове семирічне. Вона підготувала в своїх школах високоосвічених молодих людей, які уже в кінці 20-х рр. могли зайняти в системі управління місця чеських адміністраторів. Проте такої можливості вони не одержали, бо привілейоване владою чеське урядництво в Підкарпатській Русі уже встигло набути колоніального синдрому і ні за що не хотіло поступатись насидженими і добре оплачуваними місцями. В результаті Чехословацька республіка одержала нове покоління критиків із рядів підкарпатської молоді, що залишались без праці і мимо всіх вигод, які

давала теоретично демократична система республіки. В такій ситуації, посиленій бідами, що їх принесла господарська криза 1929-1933 р., набуття краєм автономії здавалось всім верствам на Підкарпатській Русі спасінням від всіх зол, хоч це була явна ілюзія. Але і ця ілюзія була нездійснена, бо празька централістична бюрократія сприймала підкарпатську не політичну еліту рівноцінного партнера на переговорах і успішно її ігнорувала аж до падіння першої Чехословацької республіки в результаті Мюнхенського диктату.

Список посилань до Розділу 3:

1. История республиканской партии на Подкарпатской Руси. - Юбилейний господарскій календарь на 1929 год. Ред. А.Седлачек. Мукачево, 1929%; В Uhliiff D. Republikanska strana venkovskeho a malorolnickeho lidu. 1918-1938. Praha, 1988.
2. Necas J. Politicka situace na Podkarpatske Rusi (Rok 1921). Praha, 1997, s.13-18.
3. Necas J. Politicka situace na Podkarpatske Rusi. S. 12-13;
3. Малець О. Громадсько-політична діяльність Яцка Остапчука. - Наукові записки Закарпатської асоціації молодих істориків. С.233.
4. Brandejs J. Vyvoj politickych pomeri na Podkarpatske Rusi v obdobi 1918-1935. Podkarpatska Rus. Red. J.Zatloukal. Bratislava, 1936, s.72-83.
5. Кремпа И. За интернациональное единство революционного рабочего движения Чехословакии. Москва, 1979, с.56-63.
6. Правда, Ужгород, 1.04.1921.
7. Кремпа І. За интернациональное единство... с.92-93.
8. Шляхом Жовтня. Збірник документів. Т.І, с.22
9. Там же, с.254.
10. Карпаторусская трудовая партия. Ея ціль, программа и организация. Пряшев, 1920, с. 10-22.
11. Barnovsky M. Niekol'ko poznamok k stranicko-politickej Struktire na Podkarpatskej Rusi. - Cesko-slovenskd historickä rocenka, 1997. Brno, 1997, s.84-85.
12. Нариси історії Закарпаття. Т.П, (1918-1945). Ред. Проф. І.Гранчак і ін. Ужгород, 1995, с. 128-129.
13. Статутъ и програма Руської хльборобської (земледѣлської) партії. Ужгородъ, 1920, с. 2-3.
14. Руська нива, 19.01. 1922

15. Руська нива, 14.03.1921;В Делеган М. "..Наші русини майже всі коло землі..." Руська хліборобська (Землеробська) партія на Закарпатті. — Карпатський край. 1995, № 9-12 (112), с.68- 71.
16. Barnovsky M. Niekol ko poznamok... S.85.
17. Русскій земледѣлскій календарь на годъ 1922. Ужгородъ, 1921, с. 140-141.
18. Statni ustiedni archiv CR. Presidium Ministerske Rady. Inv. C481, k.92. (далі -SUA CR, PMR).
19. Barnovsky M. Niekol'ko poznamok... S. 85; Магочі П.Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948). Ужгород, 1994, с.126-128.
20. Nedas J. Politicka situace na Podkarpatske Rusi. S. 28.
21. Ibid. S.29.
22. Ididem.
23. bid. S.31.
24. Нариси історії Закарпаття. Т.П, (1918-1945). С.134;В Netas J. Politicka situace na Podkarpatske Rusi. S.26-28.
25. Державний архів Закарпатської області (далі ДАЗО), ф.63, оп.1, од.зб.133, а.28.
26. Там же, а. 15.
27. Руська нива, 19.01.1922.
28. Там же, 26.01.1922.
29. Русская земля, 30.03.1922.
30. SUA CR, PMR. Inv. C.481, k.92.
31. ДАЗО, ф.1146, оп.1, од.зб.950, а. 18-21.
32. Карпаторусскій вѣстник, 25.03.1923
33. Ванат І. Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини. Т.І (1918-1938). С.170-171.
34. ДАЗО, ф.63, оп.1, од.зб.445, а.6-9.
35. Карпаторусскій вѣстник, 26.07.1923

36. Там же.
37. ДАЗО, ф.63, оп.1, од.зб. 445, а.65.
38. SUA CR, PMR. Inv. C.457, k.84.
39. SUA CR, PMR. Inv. C.491, k.92
40. ДАЗО, ф.47, оп.1, од.зб.172, а. 12.
41. SUA CR, PMR. Inv. C.491, k.92.
42. Brandejs J. Vyvoj politickych pomerd na Podkarpatske Rusi v období 1918-1935.-Podkarpatskd Rus. S.76-82.
43. Ibidem.
44. Нариси історії Закарпаття. Т.I, (1918-1945). С.192-194.
45. Sbirka zákonů a nařízení statu Československeho. R.1920. S.291- 306.
46. Ibid. S. 291-299.
47. Ibid. S. 299-306.
48. Ibid. S. 292.
49. Nařízení vlády republiky Československé ze dne 27 cervence 1920 o prozatimni iprave spravy politicke na izemi Podkarpatske Rusi &.476. - Sbirka zákonů a nartzení stdtu Československeho. R. 1920. S.1220-1221
50. Sbirka zákonů a narizenf statu Československeho. R.1920. S.1220.
51. Ibidem.
52. Ibid. S.1221.
53. Ibid. S.1221.
54. Ibid. S.1221.
55. Sbirka zákonů a narizeni statu Československeho. R.1923. VI.n.&.171/1923. Praha, 1923. S.631-635.
56. ДАЗО, ф.29, оп.3, од.зб.88, а.93.
57. Sbirka zákonů a nařízení statu Československeho. R.1923. VI.n.113/1923.
58. Sbirka zakond a natireni naи Československeho. R.1923. VIn.I71/923.
59. Tbide.
60. Sbirka zAond a nařízení statu Československeho. R.1923. VLn7I/921.

61. Sbirka zikond a natizeni statu Ceskoslovenskeho. R.1923. VLn.84/1926.
62. Mosny P. Podkarpatska Rus. Nerealizovana autondmia. Bratislava, 2001, s.98.
63. Tbid. S.98-99.
64. Магочі ПР. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948). Ужгород, 1994, с.127.
65. Там же.
66. Sbirka zakond a nafizeni statu Ceskoslovenskeho. R.1927.Z.&. 125/1927, § 5. odst.I.
67. Ibid. g 5. odst.3.
68. Ibidem.
69. Ibid. § 7. odst.I.
70. Ibid. 16.
71. Ibid. 59.
72. Mosny P. Podkarpatska Rus. Nerealizovana autonomia. S. 102.
73. Sbirka zakonŭ a nafizeni statu Ceskoslovenskeho. R.1927.Z.&. 125/1927.
74. Ibidem.
75. Sbirka zakonŭ a nafizeni statu Ceskoslovenskeho. R.1928. VI.n.93/1928.
76. Sbirka zakonŭ a nafizeni statu Ceskoslovenskeho. R.1928. VI.n.95/1928.
77. Ibidem.
78. Sbirka zakonŭ a narizeni statu Ceskoslovenskeho. R.1928. VI.n.96/1928.
79. Sbirka zakonŭ a narizeni statu Ceskoslovenskeho. R.1928. VI.n.97/1928.
80. Sbirka zakonu a narizeni statu Ceskoslovenskeho. R.1928. VI.n.98/1928.
81. Statisticka pfirucka republiky Ceskoslovenske. Praha, 1931, Sv.IV, s.398.
82. Schelle K. Spravni organisace Zakarpatske Ukrajiny v letech v letech 1919-1938.-Pravnehistoricke studie, &.30, Praha, 1991, S.91.

83. Магочій П.Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1949). Ужгород, 1994, с. 123.
84. Бенеш Э. Речь Подкарпаторусской проблеме. (Подкарпатская Русь международной точки политики). Прага, 1934, с.45.
85. Benes E. Podkarpatsko a jeho vztah k Ceskoslovensku. Praha, 1996, s.5.
86. Ibid. S.38.
87. Ibid. S.23-25.
88. Ibid. S.38-39.
89. Lidove nooviny, 8.05.1934
90. Zahranicni politika, 1934, sesit 5.-6. s. 349.
91. Krofta K. Podkarpatska Rus a Ceskoslovensko. Praha, 1934, s.61.
92. Pesti naplo, 10.12.1935.
93. Fano S. Proticeskoslovenske ostrie pol'sko-mad'arskeho zblizovania v rokoch 1934-1936. Slovansky piehled, Praha, 1970, т.5, s.342.
94. Ibid. S.342-343.
95. Ігнат А.І. Стан освіти на Закарпатті в 20-30-х рр. XX ст.- Великий Жовтень і розквіт возз'єднаного Закарпаття. Ужгород, 1970, с.212-221; Кузьмин М.Н. Школа образование в Чехословакии. Москва, 1971, с.197-198, 240- 243.
96. Палінчак М. Державно-церковні відносини на Закарпатті та в Східній Словаччині в 20- середині 30-х років XX століття. Ужгород, 1996, с.43.
97. Там же, с.44.
98. Там же, с. 45-47.
99. Barnovsky M. Niekol'ko poznamok k stranicko-politickej Struktire na Podkarpatskej Rusi. -Cesko-slovenskă historicka rocenka, 1997. Brno, 1997, s.88-89.
100. Русскій вѣстникъ, 5.05.1935.
101. Barnovsky м. Niekol'ko pozndmok k stranicko-politickej Strukrdre na Podkarpatskej Rusi. s.90.

102. Tesnopisecke spravy poslanecke snemovny RC, II. Obdobi, 26. schize poslanecke snemovny, 16.03.1933.

103. Fano S. Polsko a Zakarpatska Ukrajina v polovici tridsiatych rokov, - Slovanske Studie XIV.Bratislava, 1937, S.88-89.

104. Tbid. S.101.

105. Ibidem.

106. Susko L. Rokovania o autonomii Zakarpatskej Ukrajiny od roku 1936 do leta 1938.-Nove obzory. Presov, 1973, zv.15, s.37.

107. Ibid. S.37-44.

108. Brandejs J. Vyvoj politickych pomerd na Podkarpatske Rusi v období 1918-1935. Podkarpatskd Rus. Red. J.Zatloukal, Bratislava, 1936. S.85.

109. SUA. PMR, K.231, 1118/S-72.

110. SUA. PMR, K.231, 559/37 S, 1589/572

111. Ibidem.

112. Ibidem.

113. Ibidem.

114. Ibidem.

115. Ibidem.

116. Sbirka zakonů a nafizeni statu Ceskoslovenskeho. R. 1937, Z.&.172/1937.

117. Ibidem.

118. Ibid. § 15.

119. Ibid. § 9.

120. Ibid. § 17.

121. Ibid. § 20.

122. Фенцик С. Карпаторусский автономный блок.- Наш путь, No 317, 21.04.1938.

123. SUA, PMR, X, P, 22, 1, č.19.228/36.

124. Ibidem.

125. Русскій вѣстник, 17.10.1935.

126. SUA, PMR, X, P, 22, 1, &.21.097/37.
127. Ibidem.
128. SUA, PMR, X, P, 22, 1, &.11.867/38.
129. Ibidem.
130. Susko L. Rokovania o autonomii Zakarpatskej Ukrajiny od roku 1936 do leta 1938.-Nove obzory. Presov, 1973, zv.15, s.53.
131. Ibidem.
132. Наш путь, 27.05.1938.
133. SUA, PMR, X, P, 22, 1, 14.05.1938.
134. Susko L. Rokovania o autonomii Zakarpatskej Ukrajiny od roku 1936 do leta 138. s.55.
135. SUA, PMR, X, P, 22, 1, 17.719/38, 23.05.1938.
136. Ibid. &. 16.104/38, PZU, UZhorod 30.05.1938.
137. Ibidem.
138. Магочій П.Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1949). Ужгород, 1994,с.143.
139. Там же, с.143-144.

ВИСНОВКИ

У дисертації розв'язані актуальні наукові завдання, які полягали у повному та комплексному дослідженні конституційно-правового регулювання автономії Підкарпатської Русі в 1919–1938 рр. та ґрунтовному аналізі складових елементів такого регулювання. Найбільш важливими результатами дослідження є такі:

1. Аналіз історико-правової літератури переконливо свідчить, що до цього часу не маємо всебічного історико-правового дослідження суспільно-політичних процесів в їх тісному зв'язку з еволюцією правового статусу Підкарпатської Русі в першій Чехословацькій республіці. В літературі до цього часу панує діаметральне розходження в поглядах на автономію, можливість її здійснення та доцільність, започатковане ще в 20-х рр.

2. У громадянському суспільстві країн Європи та США початку 20-го століття домінуючими у публічній сфері тали суспільні, громадські інтереси. При цьому, виникнення ряду громадських об'єднань в цей час пов'язують із потребою встановлення стійких каналів зв'язку між багатоманітними структурованими групами інтересів і владними інститутами. В цей час основні інститути громадянського суспільства стали розглядати саме як підставу (базис) демократії в цілому, а демократія, як перенесення властивого громадянському суспільству соціального плюралізму на рівень держави в особі її органів;

3. Основні складові громадянського суспільства, що були закладені на початку 20-го століття, в подальшому виконали функцію «тріггера» у поваленні комуністичного режиму в країнах Східної Європи. В той же час, причинами проблем, що виникли під час перехідного періоду до демократичної, соціальної та правової держави, які можна було спостерігати

в Чехословаччині, а також Україні, слід пов'язувати з історичною слабкістю наявного там громадянського суспільства.

4. На початку 20-го століття державницька роль русинського суспільства була практично непомітна. Була відсутня навіть найменша можливість національної консолідації та організації. В результаті підкарпаторусинське суспільство в момент розпаду Австро-Угорщини восени 1918 р., вибуху національно-визвольних рухів пригнічених, бездержавних народів монархії, опинилось без політичної еліти, без національної програми. Саме тому, на наш погляд, говорячи про громадянське суспільство, слід, в першу чергу відзначати особливу роль русинської еміграції в США та Канаді. Значна її частина досягла значного матеріального рівня, отримала можливість створити свої об'єднання, релігійні, професійні, взаємної допомоги, дякуючи цьому вона зберігала свою національну ідентичність. Так, саме політична активність найбільших із організацій русинів в США та їх лідерів і допомогла визначити місце та роль Підкарпатської Русі у складі Чехословаччини. Все це сприяло формуванню перших конкретних державотворчих концепцій відносно підкарпаторусинського краю в другій половині 1918 р., появу і конкретизацію їх також у програмах чехословацького закордонного руху опору.

5. Приклад історії створення та діяльності рад на території Підкарпатської Русі, їх досвід намагання розбудови власної державності, дає нам підстави стверджувати, що прийняті ними рішення та фактична діяльність базувалися скоріше на конфронтації навколо різних політичних ідей, релігійних уподобань, ніж була заснована на ідеях єдності та патріотизму, забезпечення матеріального та духовного зростання, цілісності території Підкарпатської Русі.

6. Міжнародна договірна система, або ж відома Версальська мирна з формально-правового боку система, створювала правову основу, згідно з якою чехословацький уряд юридично і практично мав реалізувати особливий

статус централізованої підкарпаторусинської території складі Чехословацької республіки.

7. Підсумовуючи складний, неоднозначний бурхливий державотворчий процес в Центральній Європі на завершенні першої світової війни, втягнені до якого були південнокарпатські русини, можемо констатувати, у порівнянні з іншими бездержавними народами Австро-Угорщини ситуація точки зору соціальної, політичної, культурно-національної в русинській спільноті була найважчою і найскладнішою. Соціально-економічна відсталість, наслідки твердої політики мадяризації угорського уряду визначали слабкість і невиразність національної самосвідомості русинського населення. Його в значній мірі денаціоналізована, слабка інтелектуальна еліта майже до кінця першої світової війни не спромоглась на визначення шляхів державно-правового розвитку краю і його населення ні в рамках Угорського королівства, ні тим більше за його межами. І діяльність обмежувалась спробами покращення економічного та культурного положення русинів, збереження залишків культурного та конфесійного відособлення в рамках Угорщини.

8. Слід віддати належне дипломатичній спритності чехословацьких діячів, Т.Масарика, Е.Бенеша, К.Крамаржа, М.Штефаника, які зуміли переконати представників Антанти у необхідності формування Чехословаччини з чеських земель, Словаччини і Підкарпатської Русі і створення таким чином в Центральній Європі держави, яка ніколи до того не існувала на карті Європи. Підкарпаторусинське політичне представництво, за виключенням американських русинів, не мало викристалізованої уяви про майбутнє свого краю навіть у момент розпаду Австро-Угорщини. До того ж деякі групи, як ми вказували вище, мали неприйнятну для держав-переможців орієнтацію (Угорщина, Росія), або нереальну в даній обстановці (Україна). Ось чому загальноприйнятою врешті-врешт стала чехословацька, яку в той же час посилено проводили не тільки чехословацька дипломатія і американські русини, але саме держави-переможці.

9. Спроби протистояння з боку новоствореної Угорської республіки в кінці 1918 р., її проголошення т.зв. автономної «Руської крайни» не мали шансів на успіх. Сама ця «автономія», була всього однією з перших в історії Підкарпатської Русі XX ст. легіслативною фікцією, яку розпізнали навіть малодосвідчені підкарпатські політичні діячі.

10. Формулювання статусу автономної Підкарпатської Русі в складі Чехословацької республіки йшло паралельно русинськими політичними угрупованнями і чехословацькою дипломатією. Перемогла сильніша, дипломатія Чехословаччини, підтримувана дипломатією Франції, Великобританії, США. Наслідок, зафіксований у мирних договорах Версальської системи, підкарпатські русини мали і могли тільки визнати як реальну даність, змінити або покращити його на свою користь вони не мали ніякої змоги.

11. На початку 20-х рр. на Підкарпатській Русі була сформована нижня і середня ланки адміністративного управління, чітко пов'язані і підпорядковані центральним міністерствам. Ці установи не мали нічого спільного з обіцяною автономією. Швидкість їх формування і підпорядкування Празі уряд пояснював катастрофічною ситуацією в краї внаслідок розпаду старої угорської системи, небезпекою виникнення соціальних заворушень, відсутністю місцевих освічених і лояльних новій державі кадрів.

12. Видання «Генерального статуту» було демонстративною спробою чехословацької влади і президента показати, що Прага у питанні державно-правового становища Підкарпатської Русі планомірно йде шляхом здійснення постанов мирного договору. Однак ця демонстрація нібито бажання влади була занадто невдалою і в тій формі, в якій була окреслена в «Генеральному статуті», не мала нічого спільного з конституційним актом, а тому і не могла виконати функцію підготовки реалізації автономії Підкарпатської Русі. Це відразу ж зрозуміли навіть недосвідчені у державно-правових справах підкарпатські політичні діячі всіх напрямків.

13. Конституційно-правовий статус Підкарпатської Русі був визначений Конституцією Чехословацької Республіки від 29 лютого 1920 р. Відповідно до основного закону, Підкарпатська Русь де-юре отримала автономію на умовах Малого Сен-Жерменського мирного договору від 10 жовтня 1918 р. Окрім того, новостворений конституційний акт заклав всі підвалини для реалізації механізму вільного розвитку національних, релігійних меншин, їхніх мов. Одним із перших у цьому ряду перебували русини (українці) Закарпаття.

14. Де-факто, схвалення конституції Чехословацької республіки не тільки не привело до виконання владою ЧСР її міжнародного зобов'язання щодо надання східній провінції, Підкарпатській Русі, автономії згідно постанов мирного Малого Сен-Жерменського договору, але фактично її віддалило на невизначений час. Чехословацька влада, поступаючи згідно своїм централістським намірам і планам, не виявила найменшого бажання навіть приступити формування автономних структур на Підкарпатській Русі.

15. Як показав політичний розвиток і стратифікація політичних сил на Підкарпатській Русі, у 20-х р. підкарпатська спільнота розвивалась динамічно і до кінця десятиліття за час перебування краю у складі демократичної Чехословацької республіки досягла визначної стабільності. В краї утворилась стабільна система (8-12 політичних партій), але це в більшості були тимчасові угруповання, незареєстровані відповідно діючі поза законом). Населення в цей період цілком звикало до повноцінного політичного життя. Його політичний досвід розширювали не тільки політичні партії, що як правило активізувались у передвиборний період, але і культурні товариства: українські «Просвіта», «Общество им.А.Духновича», угорські, німецькі та єврейські русино-русофільські культурні товариства, молодіжні спортивні товариства «Пласт», «Скаут», «Сокол».

16. Не зважаючи на бурхливе становлення та розвиток політичних партій Підкарпатської Русі, наявність ряду важливих питань статусу регіону в їх програмних документах (майже всі мали автономістські вимоги у своїй

програмі), невирішеною по факту, залишалась проблема державно-правового статусу Підкарпатської Русі, що з одного боку викликало невдоволення майже у всіх прошарках і національних групах спільноти, а з іншої стимулювало подальшу активність політичних партій, які майже всі мали автономістські вимоги у своїй програмі.

17. Як бачимо, нормативні акти («жупний закон» і розпорядження влади № 476), що були видані для регулювання місцевого управління на Підкарпатській Русі, не тільки не наблизили здійснення автономного статусу Підкарпатської Русі, але щоразу більше його віддаляли. Місцеве управління модифікувалось таким чином, щоб воно відповідало централістській формі державної системи Чехословацької республіки.

18. Адміністративна реформа 1927 р. в Чехословаччині, була викликана необхідністю ліквідації габсбурзької спадщини з одного боку. З іншого, вона створювала умови для організації державного адміністративного управління нового типу, що базувалось на поєднанні централізованого управління і єдиній системі державного управління. самоуправління в Підкарпатська Русь в цій системі отримала такий же статус, як і три інші землі Чехословацької республіки. Проте її позиція і надалі залишалась тимчасовою з врахуванням умови приєднання до республіки на основі Сен-Жерменського мирного договору та статті Конституції 1920 р. В цілому реформа мала уніфікаційний, централістський характер по відношенню не лише до Підкарпатської Русі, але і Словаччини, що привело їх під повний контроль чехословацької влади. Автономію Підкарпатської Русі віддалила у невідоме майбутнє.

19. Перша Чехословацька республіка як демократична держава перестала існувати, так і не виповнивши щодо Підкарпатської Русі ні свої міжнародні зобов'язання згідно Малого Сен-Жерменського договору 1919 р., ні її право, записане в Конституції республіки 1920 р. Слід сказати, що аргументація політичної еліти Чехословацької республіки щодо неготовності підкарпатської спільноти і її політичного спектру до взяття управління краю до своїх рук була справедливою тільки тимчасово. Адже сама Чехословацька

республіка виконала цивілізаційну роль, створивши модерну систему управління, хоч і з чеським урядництвом, сучасну інфраструктуру, модерну систему охорони здоров'я, шкільництво хоч і хаотичне в мовному відношенні, але обов'язкове семирічне. Вона підготувала в своїх школах високоосвічених молодих людей, які уже в кінці 20-х рр. могли зайняти в системі управління місця чеських адміністраторів. Проте такої можливості вони не одержали, бо привілейоване владою чеське урядництво в Підкарпатській Русі уже встигло набути колоніального синдрому і ні за що не хотіло поступатись насидженими і добре оплачуваними місцями. В результаті Чехословацька республіка одержала нове покоління критиків із рядів підкарпатської молоді, що залишались без праці і мимо всіх вигод, які давала теоретично демократична система республіки. В такій ситуації, посиленій бідами, що їх принесла господарська криза 1929-1933 р., набуття краєм автономії здавалось всім верствам на Підкарпатській Русі спасінням від всіх зол, хоч це була явна ілюзія. Але і ця ілюзія була нездійснена, бо празька централістична бюрократія сприймала підкарпатську не політичну еліту рівноцінного партнера на переговорах і успішно її ігнорувала аж до падіння першої Чехословацької республіки в результаті Мюнхенського диктату.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

Архівні документи і матеріали:

1.Державний архів Закарпатської області, документи Канцелярії губернатора Підкарпатської Русі (ф.46), документи Цивільного управління Підкарпатської Русі (ф.63), документи Директоріума Підкарпатської Русі (ф.670). Statni ustfedni archiv Ceske Republiky. Praha. Prezidium ministerske rady 1919-1938; Osobni spisy dr.Zatkovite a ostanich guvernerij na Podkarpatske Rusi; Ministerstvo vnitra, Presidium, Karton Poodkarpatska Rus Archiv Ministerstva zahranicnich veci, TD (telegramy dosle). Vojensko-historicky archiv CR, Praha. Fond CSNR-64/1/14. Generalni statut pro organisaci a administraci Podkarpatske Rusi.

Статистичні матеріали:

2.Statisticka pfirucka republiky Ceskoslovenske. Praha, 1921, 1924, 1925, 1930.

Програми партій і політичних угруповань:

3.Карпаторусская трудовая партия. Ея ціль, программа организация. Пряшев, 1920

4.Статутъ и програма Руської хлѣборобської (земледѣльської) партії. Ужгородъ, 1920

5.Меморандум Русского конгресса Америке, созванного «Союзом освобождения Прикарпатской Руси», посвящаемый свободному русскому народу России, русскому Учредительному собранию, русскому

правительству». -Peska Z., Markov J. PHisptvek k ustavnim dejindm Podkarpatske Rusi. Bratislava, 1931

6.Memorandum from the American National Council of Uhro-Rusins, to this Exellency Woodrow Wilson, president of the United States of America. - Американский русский вестникъ, 24.10.1918.

Збірники документів і матеріалів:

7.Шляхом Жовтня. Збірник документів. Т.П Sbirka zakond a nafizeni statu Ceskoslovenskeho, 1919-1938. Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. The World War 1918. Washington, 1933, V.1.

8. Tesnopisecke zpravu Narodniho Shromazdeni Republiky Ceskoslovenske, 1919-1938.

Газети і журнали:

9.Американский русский вестникъ, 1918, 1919

10.Карпаторусскій вѣстникъ, 1921-1923

11.Правда, Ужгород, 1921.

12.Русская земля, 1921-1923

13.Руська нива, 1922-1925

14.Lidove noviny, 1934-1938

15.Prager Tagblatt, 1921.

16.Trybuna, 1921-1923

17.Venkov, Praha, 1919-1938

18.Zahranicni politika, 1934

Монографічні праці:

19. Андрущенко В., Губернський Л., Михальченко М. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз. Київ: Знання України, 2002. 578 с.

20. Арендт Х. Джерела тоталітаризму. [Пер. з англ. В. Верноки, Д.

Горчакова]. 2-е вид. Київ: Дух і літера, 2005. 584 с.

21. Бальжик І. А. Теократична держава та "симфонія влади". *Держава і право*: зб. наук. праць. Вип. 32. Київ: Ін-т держави і права НАНУ, 2006. С. 67-75.

22. Белов Д. М. Парадигмальні основи сучасного конституційного ладу України: окремі теоретичні питання. Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей: Матеріали міжнародної наук.-практ. конференції, м. Ужгород, 22-23 квітня 2016 р. Ужгород: Ужгородський нац. ун-т, 2016. 236 с. С. 53-57.

23. Бисага Ю. М., Палінчак М. М., Белов Д. М., Данканич М. М. Права людини. Ужгород: Ліра, 2003. 164 с.

24. Богданова Н. А. Понятия науки конституционного права: опыт аналитического и синтетического подходов к построению их системы. *Вестник Московского университета*. Серия 11: Право. 1999. № 3. С. 17-18.

25. Бадан О. Закарпатська Україна: Соціально-економічний нарис. За ред. та передмовою М.Скрипника. Харків, 1929.

26. Бенеш Э. Речь Подкарпатурской проблеме. (Подкарпатская Русь с точки зрения международной политики). Прага, 1934

27. Болдижар Михайло, Мосні Петер. Державно-правовий статус Закарпаття (Підкарпатської Русі) в складі Чехословаччини. Ужгород, 2002.

28. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами (Матеріали до історії суспільно-політичних відносин). Ч.І, Ужгород, 1993, Ч.ІІ, 1996

29. Борщак І. Карпатська Україна в міжнародній грі. Львів, 1938

30. Вандич П. Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від середньовіччя до сьогодення. Київ: Критика, 2004. 464 с.

31. Ващенко Г. Г. Виховний ідеал. Полтава: Полтавський вісник, 1994. 191 с.

32. Вовканич І. І. Зміна зовнішньополітичної орієнтації Чехословаччини в 1945-1948 рр. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Історія. Вип. 4. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 1999. С.

145-151.

33. Вовканич І. І. Системні суспільно-політичні перетворення в ЧСР (1945-1948 рр.). Дис... доктора іст. наук. Спец. 07.00.02 – всесвітня історія / Іван Іванович Вовканич. Київ: Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2001. 426 с.

34. Вовканич І. І. Сталінські репресії проти політичних діячів Карпатської України і Чехословаччини після закінчення Другої світової війни. *Карпатська Україна: питання державно-правового розвитку і міжнародного становища*: Доповіді та повідомлення наук. конференції, присвяченої 60-річчю проголошення незалежності Карпатської України (Ужгород, 10–11 березня 1999 р.). Ужгород: Ужгородський держ. ін-т інформатики, економіки і права, 1999. С. 161-172.

35. Ванат І. Нариси новітньої історії українців Східної словащини. Братіслава-Пряшів, 1979, кн.1, с.56.

36. Ванат І. Процес національного самоусвідомлення українців Пряшівщини. -Дукля, Пряшів, 1991, № 5-6, с.37-38.

37. Віднянський С. Закарпаття у складі Чехо-Словацької республіки: переломний етап у національно-культурному й етнополітичному розвитку русинів-українців. *Культура Українських Карпат: традиції і сучасність*. Матеріали міжнародної наукової конференції. Ужгород, 1994.

38. Восемь лекций о Подкарпатской Русь. Ред. Вергунь Д. Прага, 1925.

45. Воронова І. В. Правові закони як регулятивна цінність громадянського суспільства. *Форум права*. 2011. № 4. С. 101-106.

39. Ганчин В. Становище Закарпаття в складі буржуазної Чехословаччини (1919-1920), *Український історичний жсурнал*, 1968, № 10.

40. Демократическое правовое государство и гражданское общество в странах Центрально-Восточной Европы. [Ин-т международных экономических и политических исследований РАН]. Москва: Наука, 2005. 184 с.

41. Делеган М. "...Наші русини майже всі коло землі." Руська Закарпатті. хліборобська (Землеробська) партія на *Карпатський край*. 1995, № 9-12 (112)
42. Журавський-Грасвський П. Питання Підкарпатської Русі на Міровій конференції. *Зустрічі, Нью-Йорк*, 1990
43. Земко М. Традиції словацької політики: демократія, авторитаризм, тоталитаризм. *Опыт демократических преобразований Словакии*. [Ред. М. Бутора, Г. Мессежников, М. Коллар]. Братислава, 2007. С. 24-33.
44. История Чехословакии. В 3-х т. Т. III. [Под ред. И. Н. Мельниковой, А. И. Недорезова, С. И. Прасолова, Н. А. Шлеповой]. Москва: Изд-во Академии наук СССР, 1960. 662 с.
45. Історія Чехії очима українців: навч.-поп. видання. Ужгород: Гражда, 2009. 224 с.
46. Ігнат А.І. Стан освіти на Закарпатті в 20-30-х р. XX ст. — *Великий Жовтень і розквіт воззсданого Закарпаття*. Ужгород, 1970
47. История республиканской партии на Подкарпатской Ру. Юбилейний господарський календарь 1929 год. Ред. на А.Седлачек. Мукачево, 1929
48. Каминский Й.В. Воспоминания. *Карпаторусский голос*. Ужгород, 1933, № 26.
49. Каминский Й. История ЦРНР. Ужгород, 1928
50. Качанюк М. Закарпатська Україна. Київ, 1930. Ключурак С. До волі. Ужгород, 1992
51. Коханик П. Начало истории Американской Руси. Трамбулл, Коннектикут, 1970, с.479-514.
52. Кремпа И. За интернациональное единство революционного рабочего движения Чехословакии. Москва, 1979
53. Кузьмин М.Н. Школа и образование в Чехословакии. Москва, 1971

54. Конституція Словацької Республіки. В кн.: Конституції нових держав Європи та Азії. [Упоряд. С. П. Головатий]. Київ: Українська правнича фундація; вид-во "Право", 1996. 448 с.

55. Конституційне право зарубіжних країн: навч. посібник. [За заг. ред. В. О. Ріяки]. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 512 с.

56. Конституційне право України. Академічний курс: підручник для вищих навч. закладів. [За заг. ред. Ю. С. Шемшученка]. У 2-х т. Т. 2. Київ: ТОВ "Видавництво "Юридична думка", 2008. 800 с.

57. Кріль М. М. Історія Словаччини: навч. посібник. Львів: Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2006. 264 с.

58. Лакиза І. Закарпатська Україна. Соціально-економічний нарис. Харків, 1930.

59. Лемак В. В. Державно-правова реформа в Чехословаччині в умовах постсоціалістичної модернізації й поділу федерації: монографія. Ужгород: Ліра, 2002. 248 с.

60. Магочій П.Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948). Ужгород, 1994.

61. Малець О. Громадсько-політична діяльність Яцка Остапчука. - *Наукові записки Закарпатської асоціації молодих істориків*.

62. Масарик Т.Г. Мировая революция. Воспоминания. Прага, 1927,

63. Мельникова Установление диктатуры чешской империалистической буржуазии в Закарпатской Украине. *Ученые записки Института славяноведения*. Т.4, М. 1951.

64. Нариси історії Закарпаття (1918-1945). (Ред. І.М.Гранчак та ін.), Т.П, Ужгород, 1995.

65. Никольсон Г. Как делался мир в 1919 году. Москва, 1945

66. Новак К. Версаль. Москва-Ленинград, 1930

67. Ортоскоп (Михайло Творидло). Державні змагання Прикарпатської України. Ужгород, 1993

68. Опыт демократических преобразований Словакии. [Ред. М. Бутора,

Г. Месежников, М. Коллар]. Братислава: Институт общественных проблем, 2007. 170 с.

69. Палінчак М. М. Взаємини держави і церкви у Словацькій Республіці. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*: наук. журнал. Вип. 5. Дніпропетровськ: ДП "Вид-во ДНУ", 2013. 152 с. С. 106-110.

70. Палінчак М. М. Держава і церква в постсоціалістичній Чехії. *Освіта регіону*: український науковий журнал. 2014. № 3. С. 90-93.

71. Палінчак М. М. Держава і церква у постсоціалістичних суспільствах (на прикладі країн Центральної Європи та України): монографія. Ужгород: Поліграфцентр "Ліра", 2014. 408 с.

72. Палінчак М. М. Держава і церква у Чехословаччині в 40-50-х роках ХХ століття. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: *Історія*. Ужгород, 2010. Вип. 24. С. 146-150.

73. Палінчак М. М. Державно-церковні відносини на Закарпатті та в Східній Словаччині в 20-х - середині 30-х років ХХ століття. Ужгород, 1996. 92 с.

74. Палінчак М. М. Зміст і теоретико-методологічні функції поняття "державно-церковні відносини". *Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації*: український науковий журнал. Київ: Університет "Україна", 2013. № 1. 264 с. С. 50-57.

75. Палінчак М. М. Ліквідація греко-католицької церкви у Східній Словаччині. В кн.: *Закарпаття і Чехословаччина в 1945-1948 роках: матеріали наукової конференції, 31 вересня - 2 жовтня 1999 р.* Ужгород-Кошице, 1999. С. 19-23.

76. Палінчак М. М. Правове регулювання державно-церковних відносин у Словацькій Республіці. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: *Право*. Ужгород, 2008. Вип. 9.

77. Палінчак М. М. Релігійна освіта в школах: вітчизняна та зарубіжна практика. *Наукові записки Острозької академії*. Серія: *Історичне релігієзнавство*. Вип. 5. Острог, 2011. С. 158-168.

78. Палінчак М. М. Трансформації державно-церковних відносин у постсоціалістичному суспільстві (на прикладі Центральної і Східної Європи): монографія. Ужгород: Поліграфцентр "Ліра", 2013. 472 с.

79. Палінчак М. М. Трансформація державно-церковних відносин у постсоціалістичних суспільствах (на прикладі країн Центрально-Східної Європи). Автореф. дис... доктора політ. наук. Спец. 23.00.02 – політичні інститути та процеси / Микола Михайлович Палінчак. Одеса: Південноукраїнський нац. пед. ун-т ім. К. Ушинського, 2014. 40 с.

80. Палінчак М. М. Церковна політика у Чеській Республіці. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні відносини*. Ужгород, 2010. Вип. 4-5. С. 193-195.

81. Палінчак М. Державно-церковні відносини на Закарпатті та в Східній Словаччині в 20 - середині 30-х років ХХ століття. Ужгород, 1996

82. Поп І., Галас В., Керецман Н., Палінчак М. "Політичні діти". Т.Г. Масарик і проблема Підкарпатської Русі на завершальному етапі першої світової війни та в період Паризької мирної конференції. - *Карпатський край*, Ужгород, No7-12 (106), 1994

83. Проблема Підкарпатської Русі в листуванні Т.Г. Масарика з Е.Бенешем під час Паризької мирної конференції. — *Карпатський край*, 1994, 7-12 (106), с.37.

84. Піддубний Г. Закарпатська Україна. Харків, 1933

85. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України: підручник. [За ред. В. Ф. Погорілка]. У 2-х т. Київ: ТОВ "Видавництво "Юридична думка", 2006. Т. 1: 544 с; Т. 2: 800 с.

86. Работяжев Н. В., Соловьев Э. Г. Феномен тоталитаризма: политическая теория и исторические метаморфозы. Москва: Наука, 2005. 327 с.

87. Русак Ю. Воспоминания. Ужгород, 1938

88. Русский земледѣльскій календарь на годъ 1922. Ужгородъ, 1921, с. 140-141.
89. Сміян П.К. Жовтнева революція і Закарпаття: 1917-1919. Львів, 1972
90. Соляр С. П. Правове регулювання статусу та діяльності інститутів громадянського суспільства (теоретико-правове дослідження). Дис... канд. юрид. наук. Спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права, історія політичних і правових учень / Сергій Петрович Соляр. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2013. 218 с.
91. Стрельбицький М. Н. Комплексне дослідження сутності держави. *Держава і право*: зб. наук. праць. Серія: *Юридичні і політичні науки*. Вип. 24. Київ: Ін-т держави і права ім. В. Корецького НАН України, 2004. 667 с. С. 653-655.
92. Сурманек Ш. Условия развития и характер демократической консолидации в Словакии. *Восточноевропейские исследования*. 2006. № 3. С. 82-89.
93. Фенцикъ С. Карпаторусский автономный блокъ.-*Наш путь*, № 317
94. Шандор В. Закарпаття: історично-правний нарис від ГХ ст. до 1920. Нью-Йорк, 1992.
95. Шаповал В. М. Сучасний конституціоналізм: монографія. Київ: Юридична фірма "Салком"; Юрінком Інтер, 2005. 560 с.
96. Юсип-Якимович Ю. В. Історія Словаччини: підручник для студентів. Ужгород: Гражда, 2009. 288 с.
97. Adler F. Das tschechoslowakische Verfassungsrecht. *In Jahrbuch des ofentlichen Rechts*, XVII, Tubingen, 1929.
98. Arky A. Ruszinszko kizdelme az autonomaert 1918-1927. Budapest, 1928
99. Balogh-Beëry L. A ruthen autonomia. Pecs, 1937
100. Barnovsky M. Niekol'ko poznamok k stranicko-politickéj *Cesko-slovenska historická Struktura na Podkarpatskej Rusi. rocenka*, 1997. Brno, 1997

101. Benes E. Podkarpatsko a jeho vztah k Ceskoslovensku. Praha, 1961
102. Boj o smer vývoje teskoslovenskeho statu.. Praha, 1935, sv.I.
103. Brandejs J. Vyvoj politickych pomerd na Podkarpatske Rusi v období 1918-1935. *Podkarpatskd Rus. Red. J.Zatloukal*. Bratislava, 1936
104. Fano S. Proticeskoslovenske ostrie pol'sko-mad'arskeho zblizovania v rokoch 1934-1936. -*Slovansky přehled*, Praha, 1970,
105. Fano \$. Polsko a Zakarpatska Ukrajina v polovici tridsiatych rokov. - *Slovanske studie XIV*.Bratislava, 1937
106. Goněc V. Autonomie Podkarpatske Rusi jako problem irovne prava a pravniho mysleni. In Cesko-slovenska historicka rotenka, 1997. Brno 1997.
107. Gora A. Organizace statni spravy Podkarpatske Rusi. Praha, 1919.
108. Hoetzel J. Ke vzniku ustavni listiny. Praha, 1920;B Nova organizace politicke spravy. In *Sbornik ved pravnich a stdtnich*, XXVII, Praha, 1927.
109. Iles-Ilasevics J. The Autonomy of Ruthenia and the Czechoslovak Minority Guestiones. -*Danubian Review*, v.6, N 2, Budapest, 1938
110. Jandaurek J. Das Konigreich Galizien und Lodomerien und das Herzogthum BBukowina. Wien, 1884
111. Jaszi O. The Problem of Sub-Carpathian Ruthenia. Los Angeles, 1940.
112. Jirkovsky J. Pozemkova reforma na Podkarpatske Rusi. *Podkarpatskd Rus. Red. J.Zatloukal*, Bratislava, 1936
113. Joachim V. Samosprava. - Pravník, Praha, 1928
114. Kadlec K. Podkarpatska Rus. Praha, 1920; O pravni povaze pomeru *Podkarpatske Rusi* k Republice Ceskoslovenske. Podkarpatska Rus. Praha, 1923.
115. Karpat F. Prevadzanie autonomie Podkarpatskej Rusi. -VSehrd, IIIJIX
116. Kelsen H. Zaklady obecne teorie statni. Brno, 1926.
117. Kral J. Podkarpatska Rus. Praha, 1925.
118. Krempa I. Pripojeni Zakarpatske Ukrajiny k Ceskoslovensku. - *Ceskoslovensky casopis historicky*, 1978, &.5
119. Kozminova A. Podkarpatska Rus. Prace a Zivot lidu po strance kulturni, hospodarske a narodopisne. Praha, 1922.

120. Lozynskyj Michael. Die Schaffung einer ukrainischen Provinz in Osterreich. Berlin, 1915.
121. Melmuka V. Pozemková reforma na Podkarpatske Rusi. UZhorod, 1921
122. Mikulaninec S. Zdravotníctvi a socialne zdravotní pomery na Podkarpatske Rusi. - *Podkarpatskd Rus*. Red. J.Zatloukal, Bratislava, 1936
123. Mosny P. Vyvoj pravnej tpravy autonomneho postavenia Zakarpatskej Ukrajiny v predmnichovskej Ceskoslovenskej republike. - *Nove obzory*, 30. Kosice-Presov, 1988.
124. Mosny P. Podkarpatska Rus. Nerealizovana autonomia. Bratislava, 2001
125. Necas J. Politická situace na Podkarpatske Rusi (Rok 1921). Praha, 1921, 1997.
126. Osm pfednasek o Podkarpatske Rusi. Praha, 1924
127. Peroutka F. Budovani statu. Praha, 1936, sv.3
128. Pesek J. Skolstvi v Podkarpatske Rusi. Praha, 1922
129. Peska Z. Ustava Podkarpatske Rusi. In Bratislava, II, 1929 - *Narodni mensiny a Ceskoslovensko*. Bratislava, 1932.
130. Peska Z. Ceskoslovenska istava a zakony s ni souvisle. Praha, 1935.
131. Podkarpatska Rus. Obraz pomerd prirodnych, hospodarskych, politickych, cirkevnich, jazykovych a osvetovjch. Red. Chmelaf J., Klima S., Necas J. Praha, 1923.
132. Rauser A. Pripojeni Podkarpatske Rusi k Ceskoslovenske republike. - *Podkarpatska Rus*. Red. J.Zatloukal. Bratislava, 1936
133. Susko L. Rokovania o autonomii Zakarpatskej Ukrajiny od roku 1936 do leta 1938.-*Nove obzory*. Presov, 1973, zv.15
134. Uhlif D. Republikanska strana venkovskeho a malorolnickeho lidu. 1918-1938. Praha, 1988.
135. Ulman F. Ceskoslovensky Cervený kríz na Podkarpatske Rusi. - *Podkarpatska Rus*, Bratislava, 1936.
136. Slovenský rozchod z Maďarskom roku 1918. Bratislava, 1929

137. Schelle K. Správni organisace Zakarpatske Ukrajiny v letech 1919-1938.-*Pravnehistoricke studie*, E.30, Praha, 1991
138. Spiegel L. Republikanische Staatsrecht. Prag, 1919; Das tschechoslowakische Staatsproblem. Prag, 1922.
139. Svorc P. Začlenenie Podkarpatskej Rusi do Československa.- *Česko-Slovenskd historickd rocenka*, 1997. Brno, 1997,
140. Warzeski W.C. Bysantine Rite Rusins in Carpatho-Ruthenia and America. Pittsbourgh, 1971, p.90-130.
141. Weyr F. Soustava deskoslovenskeho prava statniho. Brno, 1924. Weyr F. Československe pravo istavni. Praha, 1937.
142. Vanecek V. Dejiny statu a prava v Československu do roku 1945. Praha, 1964.
143. Zawadowski Rus Podkarpacka i jej stanowisko prawnopolityczne. Warszawa, 1931.
144. Zatkovic G. Otkrytie-Expose Dr. G.J.Zatkovita byvseho Gubernatora Podkarpatskej Rusi, o Podkarpatskej Rusi. Homestead, Pa, USA, 1922
145. Zákon č. 218 zo 14 oktobra 1949 o hospodarskom zabezpečení cirkvi a náboženských spoločnosti štatom. *Zbierka zákonov republiky Československej*, roč. 1949, № 67, § 218.
146. Ústavní zákon č. 135 ze dne 29. listopadu 1989, kterým se mění Ústavní zákon, č. 100/1960 Sb, Ústava Československé socialistické republiky. V knize: *Sbírka zákonů ČSSR*, 1989, č. 135. – S. 1073-1074.
147. Babjak J. Zostali verni. Osudy gréckokatolických kňazov. II sväzok. Prešov: Petra, 2011. 590 s.
148. Barnovský M. Na ceste k monopolu moci. Mocenskopolitické zápasy na Slovensku v rokoch 1945-1948. Bratislava: Archa, 1993.
149. Barnovský M. Uvod. Od diktatúry k diktatúre. Slovensko v rokoch 1945-1953. [Ed. M. Barnovský]. Bratislava: Veda, 1995.
150. Berger P. The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion. Garden City, 1967; Anchor, Reprint edition, 1990. 240 p.

151. Borza P. Illegálne activity Gréckokatolickej cirkvi v Československu v rokoch 1951-1958. *Protikomunistický odboj v strednej a východnej Európe*: Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie, Bratislava, 14-16 novembra 2011. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2012. 940 s. S. 92-101.
152. Cywiński B. Ogniem próbowane. Tom II: Z dziejów Kościoła katolickiego w Europie Śr.-Ws. Rzym, 1990. 454 s.
153. Dahrendorf R. Reflections on the Revolution in Europe. *The New York Times*. December 23, 1990. Section 7. P. 4.
154. Diamond L. Elections without Democracy: Thinking about Hybrid Regimes. *Journal of Democracy*. 2002. Vol. 13. № 2. P. 21-35.
155. Elster J., Offe C., Preuss U. K. Institutional Design in Post-Communist Societies. *Rebuilding the Ship at Sea*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998, 350 p.
156. Lipset S. M., Bence G. Anticipations of the Failure of Communism. *Theory and Society*. Vol. 23. Washington, D.C., 1994. P. 169-210.
157. Maňkovskij B. Sovétská socialistická zákonnost a její zásady. *Právník*. 1949.
158. Mesežnikov G. Slovakia: Consolidation of Democracy with State Sovereignty. *Review of International Affairs*. 2003. № L-LII. P. 1078-1104.
159. Mojzes P. Religious Human Rights in Post-Communist Balkan Countries. In the book: *Religious Human Rights in Global Perspective: Religious Perspectives*. [Eds. J. Witte, J. D. van der Vyver]. Hague - Boston - London, 1996. P. 263-284.
160. Moravčíková M. (ed.). Výhrada vo svedomi. Conscientious objection. Bratislava: Ústav pre vzťahy štátu a cirkvi; Institute for State Church Relations, 2007. 719 s.

ДОДАТКИ:

Додаток 1

Список опублікованих праць за темою дисертації:

1. Landovsky Ya., Constitutional principles of autonomy of «Pidkarpatska Rus»: to the statement of the problem. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. Issue. 6 (Vol. 1). S. 254-258.
2. Ландовський Я.Е. Державна приналежність Підкарпатської русі (1918-1919 рр.): концептуальні засади. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 62. 2020. С. 44-47.
3. Landovsky Ya., State-Building Processes in Transcarpathia: Some Aspects. *European Humanitarian Studies*. 2020. № 2. P. 39-43.
4. Ландовський Я. Е., Схвалення Конституції Чехословаччини 1920 р. і еволюція конституційно-правового статусу Підкарпатської Русі в складі республіки. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 63. 2021. С. 61-65.
5. Landovsky Ya., The Constitutional Acts of Czechoslovakia in 1920: legal status of Podkarpatska Rus. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2021. Issue. 1. S. 295-298.
6. Ландовський Я. Е., Система захисту прав людини у Чехословаччині за конституцією 1920 р. *Верховенство права та правова держава : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 16–17 жовтня 2018 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2018. С. 39–41.
7. Landovsky Ya., Constitutional and legal status of Podkarpatska Rus: some aspects. *Právna veda a prax v treťom tisícročí : zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie (Košice, 27.–28. február 2019)*. Košice, 2019. S. 38–39.
8. Ландовський Я.Е. Державно-правові відносини в Чехословаччині (питання Підкарпатської Русі). *Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та теми забезпечення прав національних меншин. Матеріали V Науково-практичної конференції (м.Ужгород, 25 вересня 2020 року)*. Ужгород. 2020. С. 310-313.
9. Ландовський Я.Е. Конституційно-правове забезпечення автономії Підкарпатської Русі: окремі аспекти. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (1-2 липня 2020 року, м.Арад, Румунія)*. С. 18-20.
10. Ландовський Я.Е. Конституційно-правовий механізм забезпечення автономії Підкарпатської Русі. *Реформування законодавства України та*

розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 8–9 травня 2020 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2020. С. 38-40.